

2511

HAEMUS

1997/4

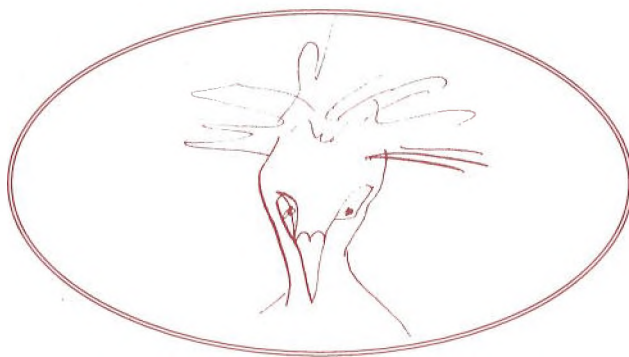
Bolgár-magyar társadalmi és kulturális folyóirat

„Színes álmaim vannak...”

„Kedvenc tanárom állatképei, világnézete hatására kezdtem állatokat festeni, és teljesen azonosulni tudtam mesterem világnézetével is. Városi gyerek voltam, nem éltem állatok között, bár amikor alkalmam volt megfigyelni őket, rájöttem, hogy nagyon intelligens, fantasztikus, szeretetre méltó lények. ... Az állatokban ugyanúgy megtalálhatóak a különböző egyéniségek, mint az emberekben.”

„ Számomra nagyon fontos a rendszeres munka – nem mindig megy a festés, de nem szabad kihagyni akkor sem napokat. Ha festek, megszűnik számomra a külvilág – a zene szólhat, ám nem biztos, hogy hallom. Nem is tehetek mást, hiszen álmaim alakjait is megpróbálom vászonra vetíteni, és állandóan, nagyon sokat álmodom. Színes álmaim vannak, bennük megjelennek piros emberek, zöld bikák, és mindez egy olyan szférában, ahol magam vagyok egy transzcendens világban. Álmaim több részben jönnek elő, újra és újra visszazuhanok, és így folytatódik a színes képek, víziók sora. Ezért talán reggel nehezen térek vissza a hétköznapi, távolról sem sokszínű világba.”

Miroljuba Gendova

Miroljuba Gendova 1956-ban született Budapesten. Szófiában, az általános iskolában még zenei pályára készült, zongorázott, amikor egy rajztanár felfedezte rajzkészségét. A képzőművészeti gimnáziumba felvételizett, ahol tárgycsoportot, akvarellt és emberi alakokból álló kompozíciót kellett rajzolnia. A középiskola elvégzése után jött Magyarországra, itt végzett 1980-ban a Magyar Képzőművészeti Főiskola festő szakán. Tanárai Sváby Lajos és Sarkantyú Simon voltak. A művésznő tagja a Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetségének és a Magyar Alkotóművészek Országos Egyesületének. Műveivel több hazai és külföldi kiállításon vett részt.

Tartalom

Ivan Metodiev: Első harmonikus szonett . . .	3
Vera Mutaľcsieva: Hasznosabb, ha nem teremtünk magunknak illúziókat . . .	4
Bogdan Bogdanov: Hogy Európa legyen a hazánk . . .	6
Elnökök – emlékiratok, elemzések, tervek	
Todor Zsivkov: Egyszerű falusi legény Pravecből . . .	10
Zselju Zselev: Az elnöki intézmény . . .	16
Petar Sztojanov: Erős elnök a működő alkotmány keretein belül . . .	20
Nava (összeállítás bolgár költők naváiból) . . .	22
Krasztev Péter: Örökgámoltak . . .	25
Alek Popov: Függetlenség napja . . .	32
Dejan Enev: A gyilkos és áldozata . . .	35
Óriáskerék . . .	36
A méhkirálynő . . .	38
Hriszto Kalcsev: Messalina ciklusa . . .	40
Szava Szivriev: Vulgáris-e a vulgáris regény? . . .	44

Gendova Miroľjuba illusztrációi

Ötéves a HAEMUS

A Magyarországi Bolgárok Egyesületének kiadványa

Felelős kiadó: Irinkov Georgi

Megjelenik negyedévenként a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért

Közalapítvány támogatásával

A szerkesztőbizottság elnöke: Doncsev Toso

Szerkesztőbizottság:

Kjoszeva Szvetla felelős szerkesztő

Penkova Roszica, Petkova Adriana, Petrov Petar, Szimeonova Rajna, Szondi György, Szivriev Szava

Tyutyunkov Mónika szerkesztőségi titkár

Lapterv: Kállói Judit

Nyomda: A&M BT

A szerkesztőség címe: 1097 Budapest, Vágóhíd u. 62., tel.: 216-1621

Egy szám ára: 120 Ft. Előfizetés egy évre: 400 Ft

ISSN 1216-2590

Első harmonikus szonett **Voltunk-e**

Voltunk, nem voltunk, ki tudja talán.
E zord világon mi marad utánunk?
Bús eső hull ködös nap hajnalán
földröttünk, konok rög földrött, csak ázunk.

Végtelen sivárság marad utánunk,
mennyi semmiforgács, és csönd hasít
Isten bölcsője körül – csitt, na csitt!
Illan el életünk, álmokra álmunk.

Rettenetig szeressél! Itt! ma még!
A mindenség is veled szeret engem.
Minden remegéssel, nessel, jaj, rég
sötétté csomósul meg ködtenger.

Hogy alkonyodik! Levegő elszáll ott.
Valóra váltja porunk e világot.

Szondi György fordítása

„A nava keresztúti jelenség, Nyugat és Kelet füle süket a keresztútra... Minden harmonikus tény valóságos tény. Ezért harmonikus tényt találni a múltban azt jelenti, hogy például holnap szülessen esemény, mely majd tegnap történik meg. Ebből az következik, hogy a múlt és a jelen egyaránt megjósolhatatlan és megjósolhatatlanul változó. Így lehet megérteni, miért nincs a Keresztúton hagyomány, nincs folyamatosság, nincs következetesség, Ha a nyugati idő (és gondolkodás) egyenes vonalú, a keleti pedig ciklikus, a Keresztúton minden másodperc csupán valami másnak a kezdőpontja, úgy azonban, s anélkül, hogy jelentősége volna: ezt a valamit vajon mindenáron »időnek« kell-e nevezni.”

IVAN METODIEV

Vera Mutaľcsieva 1929. március 28-án született Szófiában. A kiváló bolgár történészprofesszor, Petar Mutaľcsiev lánya. 1951-ben végezte el a Szófiái Szent Kliment Ohridszki Egyetem történelem szakát, majd tudományos pályára tért. Tudományos kutatásainak nagy része az oszmán középkorral foglalkozik. Irodalmi munkássága is kapcsolatban van a nagyszámú tudományos és tudományos-ismeretterjesztő publikációjával, amelyekkel kölcsönösen kiegészítik egymást. Amit a történész nem írhat meg, mert a tényekre és a dokumentumokra kell támaszkodnia, az író láthatja és mint egy egységes folyamatot bemutathatja, amelyben helye van az emberi érzelmeknek, versengéseknek, szerelemnek és gyűlöletnek, mindennek, ami az emberek mindennapjában jelen van. A szépirodalomban a Zavaros idők krónikája című regényével debütált, amely a XVIII. század végi és XIX. század eleji törökországi feudális lázadások idején mutatja be a bolgárok életét.

Magyarországon Vera Mutaľcsievát turkológusként és íróként is ismerik, regényei közül a Nagy Alkibiadész, a Pagane jóslata és a Cem szultán jelent meg magyarul, a Cem szultán-nak több mint tíz nyelven volt sikere és egy sor kiadást ért meg.

A Bolgár Országos Önkormányzat és a Haemus folyóirat küldöttsége júniusban találkozott Vera Mutaľcsievával. Ezen a találkozón kialakult a kölcsönös bizalom és az együttműködés készsége, a magyarországi bolgár közösség tevékenységét pedig nagy elismeréssel méltatta.

Haemus: A mai időket nevezhetjük-e zavaros időknek Bulgáriában? Tudna-e párhuzamot vonni a mai idők és azok között a zavaros idők között, amelyekkel mint történész és író foglalkozott? (Vagy inkább „második társadalmi megújhódásról” kell beszélni, ahogy Petar Sztojanov köztársasági elnök fogalmazott?)

Vera Mutaľcsieva: Természetesen sokkal optimistább dolog „második társadalmi megújhódásról” beszélni, de valószínűleg hasznosabb, ha nem teremtünk magunknak illúziókat. A mi időnk semmi-
ben sem különbözik történelmünknek egy sor más időszakától, mindig egy valamiből valamibe tartó átmenetben élünk. A mostani fájdalmasan érint bennünket, mert most megy végbe, és kénytelenek vagyunk átélni. Azonkívül Európa múltjában nem talál-

unk rá párhuzamot, ezért nem tudjuk, minek kell következnie. Mintha az ember egyáltalán tudhatná a jövőjét, és jobb is, hogy nem tudhatja, különben összeoppanna.

A XVIII. század végi zavaros időkkel vont párhuzam relatív, azonban tényleg sok mai esemény és folyamat alátámasztja. Egyvalami biztos: egy ilyen

társadalmi káosz és bizonytalanság nem tarthat sokáig. A társadalomnak megvan az a tulajdonsága, szabályozza és strukturálja önmagát. Vagyis mindenképpen ki fog alakulni valamiféle stabilitás. Ezt nevezhetjük akár „társadalmi megújhódásnak” is, bár a tartalmát még nem ismerjük.

Haemus: Hogy lehet leküzdeni a gyűlöle-

tet és a kiábrándulást, ami az emberek lelkébe költözött?

V. M.: Azt ajánlom, hogy ezt a kérdést Istennek tegye fel, én nem vagyok kompetens benne. Én személy szerint – a foglalkozásom és meglett korom miatt – úgy gondolom, hogy többet panaszkodunk, mint amennyit kéne. Nyilvánvaló, hogy az ún. szocializmus alatt az életünk puhánnyá, iniciatívanélkülivé, semmit sem kockáztatóvá tett minket, elszoktatott minket a feszültségtől. A legnagyobb butaság, amit tehetünk, hogy átadjuk magunkat a kiábrándulásnak és a gyűlöletnek, azok csak fokozzák életképtelenségünket. Úgy vélem, hogy ahelyett hogy állandóan arról beszéljünk, mire van szükségünk, inkább a magunk átférfálására kellene fordítani az erőnket, arra kell törekednünk, hogy az új realitásokhoz alkalmazkodjunk.

Haemus: Milyen ma Bulgária és a bolgárok megítélése külföldön?

V. M.: Önnek ezt jobban kell tudnia nálam. A kép nem túl hízelgő, nyilvánvaló, hogy a szociális „föld-rengés” olyan vonásokat hozott a felszínre, amelyeket egy fél évszázados antihumánus rezsim társadalmunk alsóbb rétegeiben kultivált. Egy ilyen kiváló értelmiséggel rendelkező népet ezek nem jellemezhetik. Fáj, amikor idegenek véleményét halljuk honfitársaink özönéről, amely a környező országokat is elárasztotta.

Haemus: Ön szerint ez az értékelés hatással van a külföldön élő bolgárok és az anyaország kapcsolatára?

V. M.: Hat, de különböző értelemben, mivel a külföldön élő bolgárok összetétele is nagyon különböző. A külföldön élő bolgár értelmiség, különösen

az entellektülek képesek objektívan elemezni Bulgária jelenlegi helyzetének okait és következményeit, tisztában vannak azzal, hogy a társadalmi folyamatok minden fordulathoz veszélyeket és kockázatokat rejtnek magukban. De a gondolkodás mindig sokkal nehezebb a tagadásnál – milyen könnyű megtagadni, leköpni és elfelejteni egy országot, amelyik ma nem képes hasznot nyújtani neked. Sokan ezt teszik, nem veszik figyelembe, hogy holnapra Bulgáriában jobb lehet a helyzet, mivel az ország még nem merítette ki összes lehetőségét.

Haemus: Önt úgy ismerik, mint koncepcióval rendelkező történészt és író. Mi a koncepciója a külföldön élő bolgárokkal kapcsolatban?

V. M.: Ahogy már említettem, a külföldön élő bolgárok nagyon különbözőek. Tisztségem lehetővé teszi, hogy nagyon sok véleményt, javaslatot, nézetet ismerjek meg. Nagy számban vannak köztük művelt, jól nevelt, jóindulatú, érzékeny emberek, csodálatos és mind a két fél számára hasznos a velük folytatott beszélgetés. Mások viszont alátámasztják azt a közmondást, amelyik így szól: „Isten ments, hogy a vak látni kezdjen”. Vagyis akik valahol meggazdagodtak, azért jönnek, hogy régi hazájuk iránt érzett utálatukat megmutathassák és a „sikeresek” önérzetét éreztethessék. Neveletlenség lenne azt válaszolni nekik, hogy ők viselkednek neveletlenül – amikor az ember vendégségben van, nem szokás tanácsokat osztogatni és szemrehányásokat tenni a házigazdának, hangsúlyozni, hogy nem megfelelő a vendéglátás. Akárhogy is van, mivel íróként pszichológusnak is kell lennem, mindenféle ember iránt megértést tanúsítok, minden megmagyarázható.

Haemus: Milyen lehetőségek vannak a külföldön élő bolgárok intellektuális potenciáljának, társadalmi tekintélyének hasznosítására?

V. M.: Van lehetőség, nem is kevés – ismerek egy sor világhírű bolgárt, akiknek a tekintélyét az ország javára lehetne fordítani. Egyesek ezt meg is teszik, mások nem. Végeredményben ők azért hagyták el Bulgáriát, mert nem értették egyet a rendszerrel, nem tetszett nekik az országban uralkodó légkör vagy a megtorló intézkedések üldözték el őket. Idő és türelem kérdése, hogy régi hazájuk iránti negatív érzéseiket leküzdjék – az ember nem szentel figyelmet és nem áldoz pénzt semmire, ha nem fűződik hozzá érdeke, és ebben a pillanatban Bulgária nem érdekes számukra. De vannak olyanok is, akik megpróbálnak hasznosak lenni. Egyébként nem mi fogjuk eldönteni, hogy kihasználjuk-e az ő potenciáljukat – ez a saját döntésüktől függ. „Erőszakkal senkit nem lehet megszépíteni!”

Haemus: Megosztaná velünk a magyarországi bolgár közösségről – még ha bizonyos fokig futólag is – alkotott véleményét?

V. M.: Sokszor jártam Magyarországon, mert Bulgárián kívül ott a legfejlettebb a turkológia, kiváló kollegáim vannak ott. Sajnos akkoriban nem foglalkoztam a bolgár diaszpórával, nem ismerkedtem meg vele. Viszont idén tavasszal vendégségben járt nálunk a bolgár közösség tekintélyes személyiségekből álló küldöttsége, olyan vezetőséggel és aktivistákkal képviselte magát, amilyenek még nem fordultak meg nálunk, amióta a Határon Túli Bolgárok Hivatalában vagyok. Hosszú, ugyanakkor konkrét és gyümölcsöző beszélgetéseket folytattunk. A Hivatal nem tudja az összes általuk megfogalmazott igényt kielégíteni – a mi feladatunk a koordinálás, így azokat továbbküldtük a megfelelő minisztériumoknak. Viszont az előbb említett találkozó megerősítette bennem azt a meggyőződést, hogy a magyarországi bolgár diaszpóra hagyományosan nagy aktivitása, közhasznú kezdeményezései és második hazájában kivívott tekintélye modellértékű. Természetesen mindez összetételének minőségétől és a vezetőségétől függ – dicséret illeti őket.

Nagy élvezet volt számomra az is, hogy megismerkedhettem Vinczéné Peneva Lilivel, aki a nyáron járt nálunk. Meglepett, amikor kiderült, hogy ő a Magyarországi Bolgárok Kutatóintézetének a vezetője – a világ mely másik országában hozott létre a bolgár diaszpóra tudományos kutatóintézetet saját erőből? Vinczéné Peneva Lili, aki a Bolgár Tudományos Akadémia munkatársa volt, nagyon megfelelő személy egy ilyen intézmény vezetésére, ő biztosan meg fogja tenni a szükséges erőfeszítéseket a magyarországi bulgarisztikai kutatások fejlesztése érdekében. Ahogy mindenhol, külföldön élő honfitársaink jóléte és szellemi fejlődése az új (és egyáltalán nem új) hazájukhoz fűződő viszonyuktól függ. Ki kell használni a lehetőséget, hogy népeinket, a bolgárt és a magyart kölcsönös megértés és hagyományosan jó kapcsolatok jellemezték és jellemzik. A magyarországi bolgárok szakmai tudását és lojalitását a hatalom mindig érdeme szerint értékelte, honfitársainknak ott sohasem voltak problémái. Ugyanezt nem mondhatjuk el több külföldön élő bolgár közösségről.

Olvasóinknak szeretnék békés és boldog karácsonyi ünnepeket kívánni és egy olyan új évet, amelyik jobb lesz, mint az ide. A legjobb külföldön megjelenő bolgár folyóirat szerkesztőségének pedig azt kívánom, hogy őrizze meg kiadványának magas színvonalát. Nem véletlen, hogy az 1997-es kalendáriumukat ajánljuk és terjesztjük a többi európai bolgár közösség között – ez egy tudományos mű, azonkívül a külföldön élő bolgár értelmiség képességeit is bizonyítja.

Sok erőt és jó egészséget kívánok!

Genát Andrea fordítása

A mai bolgár társadalom gondolati és magatartási sztereotípiáiról

Beszélhetünk-e egységes gondolati és magatartásbeli sztereotípiákról a mai bolgár társadalomban? Vajon továbbra is egy markánsan meghatározott, hivatalos ideológia szabja-e meg létezésünk feltételeit? Ilyesmiről nyilvánvalóan már szó sincs, sőt, korunkat inkább az ideológiai álláspontok sokasága jellemzi. Más kérdés persze, hatnak-e egymásra ezek az ideológiák, s ha igen, van-e a kölcsönhatások erővonalainak közös eredője. Az európai nyitás kérdésében például mindhárom lehetséges állásponttal találkozhatunk: egyesek tiltakoznak bármilyen irányú nyitás ellen, mások támogatják, de az a kikötéssel, hogy kizárólag Európa felé nyitnának, megint mások pedig valószínűleg minden fenntartás nélkül készek elfogadni a teljes nyitás gondolatát.

Az ebben a kérdésben vallott különböző vélemények eltérő világszemléletekből erednek. A jelenlegi bolgár társadalomban mindenkinek szíve joga saját világméket kialakítani. Ezzel a jogukkal azonban az emberek csak részben vagy egyáltalán nem élnek, mivel leginkább a készen kapott állásfoglalásokat kedvelik. A világméket ugyanis rendszerint hányaveti módon vázolják fel. Előfordul, hogy az ember egy bizonyos véleményt vall, de egy másik szerint cselekszik, mint ahogy az is, hogy nincs véleménye, s csak egy tekintély hatására cselekszik. Másfelől viszont, lévén nem csak akkor vezérelnek az embert bizonyos nézetek, amikor beszél és gondolkodik, hanem akkor is, amikor cselekszik, a világról vallott, nem tudatosult nézetek ellentmondásosan befolyásolhatják, s ennek következtében korrigálhatják az elszáratva elfogadott, tudatosult nézeteket, illetve kiegészítik és váratlan dimenziókat tárnak fel ezekben, összetettebbé és alkalmazhatóbbá teszik ezeket a folytonosan változó és a tudat fennhatósága alól kicsúszni igyekvő valóságához. Akárhogy is, de képtelenek vagyunk hasonló kép nélkül létezni: egyfajta képernyő ez, melyre kivetítjük konkrét nézeteinket és cselekedeteinket. Még arra is hajlamosak vagyunk, hogy feláldozzuk ennek a képnek a hűségét és alkalmazhatóságát, amint az a veszély fenyeget, hogy elveszítjük a biztos támaszt, amit nyújt nekünk.

A világméket még a nyitott társadalom körülményei közepette sem lehet teljesen egyéni. Saját vi-

lág szemléletünk óhatatlanul magán hordozza annak a társadalmi rétegnek a világméket-elemeit, melyhez tartozunk, valamint nem lép ki az egész társadalom által érvényesnek elfogadott alapelvek keretei közül. Ily módon teljesedik ki az az eszmévilág, melyben lakozunk. Az érvényesnek tekintett alapelvek keretei nem feltétlenül tudatosulnak az ember-

ben, csupán a hivatalos beszédekben konkretizálódik ennek egynémely eleme. Ezek vagy egy általános érvényű kitétel variációi, mint például a mi esetünkben az a világméket, melyet az iskolai irodalomoktatás alakít ki, vagy pedig egymással versengő álláspontok, melyek a valóságban, illetve

egy elképzelt közös szellemi háttérrel ütköznek össze egymással.

A manapság hivatalosnak tekinthető világméket számos eleme a fél évszázadon át tartó szocializmus idején alakult ki. Nagy könnyebbég lenne számunkra, ha különbségeket tudnánk kimutatni az egyes társadalmi rétegekre gyakorolt hatása között, csak hogy éppen a hasonlóság az, mely annyira szembevető, s szinte nem látunk semmiféle eltérést aközött, hogyan reagáltak a régebbi vagy éppen a mostani társadalmi rétegek Bulgáriában erre a befolyásra. A helyzet valójában az, hogy ezek a rétegek nem is léteznek. Századunk első felében igen lassan alakult ki a társadalom rétegződése, s ez volt az egyik fő oka annak, hogy a szocialista korszak jelentős sikert könyvelhetett el az állampolgár alattvalóvá degradálása terén, vagyis abban, hogy elszakította bolgárokat a másként gondolkodás és reakálás esetleg már meglevő szellemi csíráitól.

A legfőbb gond napjainkban nem az ideológiai ellentétekben keresendő, sokkal inkább abban, hogy a különböző társadalmi rétegek, pártok, de még korosztályok gondolkodásmódja között is alig van lényegi különbség, és mindmáig egy olyan tömeget alkotunk, melynek individuumai nagyjából hasonló mentalitást képviselnek. Korunkban a bolgár társadalom tudata továbbra is differenciálatlan maradt mind vízszintes, mind pedig függőleges értelemben – ez utóbbival kapcsolatban elég csak a társadalmi körök mentalitása közötti hasonlóságra utalni. A bolgár társadalmi tudatból hiányoznak a jól elkülöníthető vallási-metafizikai, a ténylegesen filozófiai, politikai és még a földközeli, hétköznapi gondolkodásmód és az ehhez elengedhetetlenül társuló képzetek. A józan ész mindent átható gya-

korlati diskurzusa határozza meg a magatartás- és beszédmodot a társadalom minden szintjén.

A zárt tudat sajátosságairól

Ez a differenciálatlanság van segítségünkre abban, hogy könnyebben behatárolhassuk a mai bolgár társadalmi tudat néhány főbb jellemzőjét. Ez a tudat alapvetően tiszta fogalmakkal operál: tiszta képe van arról, mi a jó és mi a rossz, mi szolgálja a javát és mi nem. Talán a legáltalánosabb jellemvonása az, hogy eltárgyasítja a képzeteket, amiből egyfelől az a kényszerképzet fakad, hogy az események eleve elrendeltettek, másfelől pedig egyfajta hitvesztés az egyén erejében, illetve abban, hogy a kisközösségek eredményesen befolyásolhatják a világ folyását. Ez a tudat lényegét tekintve irracionális, függetlenül attól, hogy olyan érvekkel operál, mint a józan ész, ami első pillantásra akár racionálisnak is tűnhet. Nagy általánosságban fogalmazva olyan *zárt jellegű tudattal* van itt dolgunk, mely a zárt, hagyományos társadalmakat jellemzi.

Mindez azonban nem a múltfélben lévő totalitárius korszak terméke. A konzervativizmus – mely ésszerű körülmények közepette normális emberi reakció következménye –, a zárt tudat esetében a régiókban mindmáig funkcionáló kisközösségek maradék energiáiból táplálkozik. Itt nem egyszerűen a Balkánon őshonos mezőgazdasági kultúrára gondolok, de még csak nem is a falusi élet évszázados hagyományaira, hanem a későbbi korok kisvárosainak zárt kultúrájára. Innen ered az egész balkáni régió makacs vonzódása a paternalizmushoz, a túlfokozott családközpontúság és a rokoni kapcsolatok kiemelt szerepe. A zárt tudat, természetesen, sok egyéb jellemvonással bővült a szocialista időszakban, általánossá vált és hivatalos rangra emelkedett. Csakhogy ez aligha hatotta volna át a társadalmat ennyire mélyen, ha a társadalomnak – a szocializmusra jellemző – bezárását nem támogatja meg a hagyományosan zárt szellemű balkáni kultúra. Ebből a lisztből gyúrták és a szocializmus élesztőjével kelesztették a józan észnek azt a tésztáját, melyet ma a „nép akarátának” aposztrofálnak a balos politikai erők, s amelyet a társadalmi változásokat sürgetők a kommunizmus szellemével azonosítanak.

Lévén a zárt tudat és a szocialista ideológia „magasabb régiói”, illetve az akkori nómenklátúra hivatalnoki rétegének tudata között volt némi áthallás, a bezáródás mechanizmusa az emberek magánéletében is egyre nagyobb teret hódított, ami a szocialista világfelfogás egyfajta homeopátiás el-lenhatásként is értelmezhető. A lassan megnyíló bolgár társadalom közegében a régi hivatalos ideológia gyorsabban veszít teret. A hivatalnoki és a magánjellegű zárt tudat egyes változatai azonban ellenállónak bizonyulnak: az ismert mechanizmust

követve a tudatnak ez a formája a bizalmatlanságra, a teljes erkölcsi talajvesztésre és demoralizálódásra való hajlamban él tovább.

A bolgár társadalom lehetséges fejlődéséről

Mint ennek az óriási változásnak a résztvevői nem kerülhetjük meg a fejlődés lehetőségeit illető kérdést. Nagy általánosságban két lehetőségről lehet beszélni. Eszményi esetben el lehetne érni, hogy olyan szabad egyének alkossák a társadalom többségét, akik tárgyak, eszközök, nem formális kapcsolatok funkcionális hálózatával veszik körül magukat. A hagyományos közösségek vonzasköréből kiszabadult egyének és az általuk alkotott társadalmi hálózat kölcsönösen támogatnák egymást. Ez nem más, mint a nyitott társadalom modellje maga, mely magas fokon valósult meg az Egyesült Államokban. Első látásra ennek a modellnek lehet nálunk jövője, miután jól tudjuk, milyen sikerrel verte szét a szocialista rend a társadalmi rétegződést és degradált minden állampolgárt egyenlő alattvalóvá. Sehol másutt a Balkánon nem öltene akkora mértéket az egyéni meghasonlás, mint Bulgáriában.

Lehetséges egy másfajta fejlődés is: az egyének továbbra is kötődnének bizonyos fokig a hagyományos közösséghez, azonban a társadalmi mobilitásukat korlátozná, s ugyanakkor garantálná az a néhány újonnan létrejött társadalmi réteg, mely egyfajta közvetítő szerepet töltené be a társadalom egésze és a szabad individuumok között. Ehhez megfelelő közeget jelentene egy olyan társadalom, melynek tárgyi, eszközbeli feltételei, a formális közösségek hálózata, valamint információs és szervezeti fejlődési szintje nem annyira magas, hogy egyből át lehessen térni a nyitott társadalom feltételeire. Számos okból kifolyólag az individuális szabadságnak ez a „funkcionális kollektivitásba” oltott formája alakult ki napjainkban Japánban.

Lehetséges, hogy sem az első, sem a második fejlődési modell nem valósul meg, helyette sokáig fennmarad még a közeli, illetve távoli múltból örökölt társadalmi képlékenység, mely elválaszthatatlan a zárt kisközösségek lététől, valamint a balkáni paternalizmustól és kliensrendszerrel. Természetesen több kísérlet is történik olyan nagyobb közösségek létrehozására, melyek nagyobb helyzeti energiájától azt várják, hogy táptalajul szolgáljon egy újfajta társadalmi és politikai létmódnak. Az új pártok alakulására gondolok itt, melyek nem formális csoportosulások, hanem arra születnek, hogy megkeressék, s ezáltal kialakítsák a társadalmi bázisukat. Nem állítanám, hogy rokonszenvezem ezzel az elképzeléssel. Ellenkezőleg: az ilyenek esetében sokkal tisztábban hallatszanak azok a politikai felhangok, melyek látszólag a társadalmi közmegegyezés platformja mögül érkeznek, azonban gya-

korlatilag egy múltból visszamaradt, szűk társadalmi réteg érdekeit képviselik. Ezzel az a gond, hogy ezek – az újabban létrejött politikai csoportosulásokhoz hasonlóan – tulajdonképpen a lekötetlenül maradt szabad individuumokra számítanak, fenntartják a már említett képlékenységet azáltal, hogy elhitetik a közösséggel, hogy a társadalmat tapasztalt hivatásosok építik felülről és kívülről. Éppen ebből táplálkozik az úgy nevezett középutasság metaforája is. Ezek a körök, még ha néha akaratlanul is, a liberalizmus és a nyitott létezés elveivel érvelnek, s közben nem veszik észre, hogy miközben elvontan kezelik a mi világunk sajátosságait, lényegében a társadalmunk képlékenységet növelik, közvetve a változások ellenzőinek malmára hajtják a vizet.

Amennyiben a demokrácia, a piacgazdaság és a polgári társadalom felé vezető átmenet ténylegesen megköveteli a társadalmi csoportosulások átalakítását és végső soron az egyén aktivizálódását, úgy semmiféle törvény, rendelet és a tárgyi feltételek megváltoztatása nem tehetné ezt meg abban az esetben, ha ezt bizonyos kulturális sztereotípiák megakadályoznák. Nyilván a jelenlegi átmeneti időszakban is határozott erőt képviselnek a hagyományos, zárt társadalmak értékei, s ezzel együtt felértékelődik a nemzetállam, mely rendszerint a hagyományos értékek természetes ellensúlyát képezi. Ezeknek az energiája megfékezi mind a tradicionális környezetből kiszakadt haladáspártiak, mind pedig a saját kisvilágukban biztonságot teremteni igyekvők társadalmi aktivitását. Előbbiek, akik a nyitott társadalom és a funkcionális tárgyak modern világának hirdetői, gyakran esnek a rejtezkedve létező, zárt közösségek csapdájába, vagy a mindennapi züllés útjára tévednek, ami nem más, mint a nyomorúságos, életképtelen tárgyiasság másik véglete. Hasonló ellentmondásba keverednek a kisvilágban létező, önnön tudatába bezárkózott emberek is: egyfelől minden napi aktualitást, hirtelen változást és magas hivatalosságot merő bizalmatlansággal fogadnak, tehát egyfelől kilendíthetetlenek a maguk mozdulatlanságából, másfelől viszont annyira mégsem horgonyoztak le egy helyen, amennyire ezt zárt tudatuk diktálná, hanem ott állnak, kitéve az egyre erősödő, valós mobilitásigénynek. Ennek következtében a hagyomány és a hétköznapi változatlanság emberének nézete ellentmondásba kerülnek a gyorsan változó környezettel és a tárgyi bőség kísértésével. Ennek az ellentmondásnak az elleplezése a holisztikus világkép kifejtése kínálja a legmegfelelőbb megoldást.

Európáról mint a vágy tárgyáról

Vajon miért éppen Európa a vágy legvonzóbb tárgya? Alighanem azért, mert ez az egyik dologból a másikba való átmenet világát jelképezi, s ezáltal a „saját” meghaladásának lehetőségét rejtí magában. Az európai kultúrkörben a valós nyitás és az átmenet folyamata meglehetősen előrehaladott. Megvalósult az európai létmód egyensúlya és a létmódok egyenrangú válfajai közötti átmenet kiegyensúlyozott dinamikája. Németország többé nem az a provinciális, törekvő, szinte falusi térség ahhoz a Franciaországhoz képest, mely századunk első felében még az európai kulturális szellemiség hordozójának számított. Az európai létezés angol válfaja nem azonos a franciával, mégsem mondható, hogy valamelyikük magasabban állna az európai hierarchiában. És a katolikus és a protestáns kultúra sokkalta nagyobb teret átölelő közege sem áll már régóta szemben egymással. Egyedül Európa mediterrán térsége őrzi még sajátos arculatát a hétköznapi világban. Svédország és Finnország belépése az Európai Unióba egy új, északi életmód tapasztalatát viszi bele a nagy egészbe, Ausztria, s később Magyarország csatlakozása pedig a régi, első világháború előtti közép-európaiság kulturális szellemét adja majd hozzá. Ebben a folyamatban az európaiság önmaga felé nyílik meg, ennek a szellemiségnek a bővülése és megerősödése egy sokkal tágabb, világméretű kultúra irányába mutat, mely új megvilágításba helyezi majd az európaiság és a két másik, részben általa kialakított egyetemes jelentőségű létmód, az észak-amerikai és a japán közötti viszonyt.

Saját, belső létezési válfajaival, melyek megnyílnak egymás előtt, összekapcsolódnak s egyben próbára is teszik egymást, valamint az önmagán kívülről érkező létmód-válfajok beépítésével Európa egyszeriben megsokszorozódik, olyan jelenség, mely folytonosan alakul és átalakul. Mindennek az alapjában természetesen az ókori görög racionalizmus és partikularizmus, a zsidó-keresztény individuumtiszteltet, a római polgári elv és az ember természetes jogainak elismerése, a protestáns etika és az ebből eredő egyéni felelősségelv, a hatalom megosztásának katolikus és új-európai elve áll. Ezek a történelemből átszármazott elemek természetesen átalakultak és egyfajta európai értékrendé és az európaiság mércéjévé nőtték ki magukat, belőlük lett az *individualizmus*, a *különálló és a részletek tisztelete*, az *elemző szellem és a gyakorlatiaság*, a *tárgyi bőség és a földi dolgok tisztelete*, a *múlt érzékelése és a változások iránti igény*, a *haladás eszméje*. Ezeknek az értékeknek egyetlen felsorolása sem lehet teljes, mert ezek állandóan áttűnnek egymásba és mert bármikor kerülhet egy sokkalta megfelelőbb elnevezés a számukra.

Ugyanakkor az európai értékek egy összeurópai

szellemi alakzatba is beolvadtak. Edmund Husserl már réges-rég megfogalmazta ezt az ideális Európa-képet, amikor azt mondja, hogy ez az *áttörés és az egyetemes emberiség felé vivő fejlődés kezdete*. A változásokat sürgető legtávolabbi cél végső soron egy nemzetek feletti nemzet létrehozása. Európa egy működő valóság, melynek célja az egyetemes kötődés kifejlesztése, egy kísérlet az emberiség közös kultúrájának megteremtésére. Ebből ered az ellentmondás, hogy bizonyos helyhez kötődik, miközben lényegében kontinensek felettinek tekinti magát.

A kérdés lényege mégis az eszme sokrétűségében keresendő, mely rétegek nem feltétlenül jelennek meg a maguk összefüggésében a tudatunkban. Európa, miközben szellemi képződményként olyan, amilyennek az imént leírtuk, egyben a fentebb felsorakoztatott értékrendszer letéteményese is, még hozzá nem akármilyen értékek rendszeréé, hanem olyanoké, melyek egy meghatározott városi életformához kapcsolódnak. Európa ezen túlmenően olyan egyének közti érintkezést szabályozó rendszer is, mely biztosítja az egyén szabad cselekvését, valamint az egymással kapcsolatban álló tárgyak és berendezések anyagi közegét. Határozottan állítjuk, hogy az Európáról mint az egyetemes emberi létezésről és értékrendről alkotott eszmei elképzelés szorosan összefügg a megvalósulóban lévő európai tárgyi feltételrendszerrel, az egyesülés útjára lépett, mai Európa bonyolult szervezeti rendszerével, valamint az egymással a szabad létezés jegyében egyesülő, nagyobb régiók hálózatával. Vagyis egy eszméről van szó, mely valamilyen módon megvalósul és gyakorlattá válik.

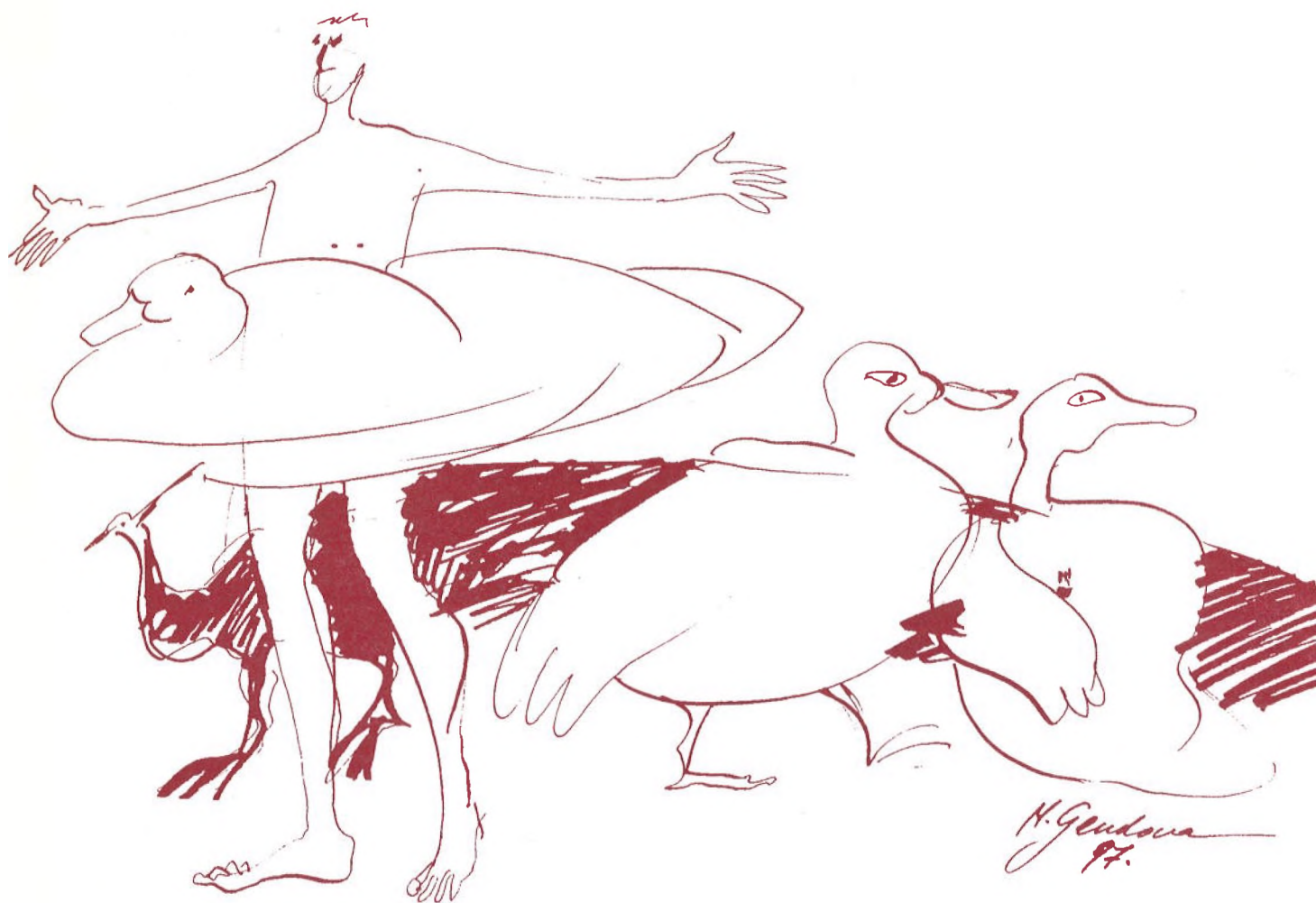
Ebben az értelemben a folytonosan „elkészületlen” és alakuló Európa nem véglegesen meghatározott vagy eleve elrendeltetett. Az Európai Unió végső változata aligha rendelkezik az összes létező előnnyel és garanciával. Újabb nyitások várhatók: egyrészt kifelé, más európai és Európán kívüli térségek felé, másrészt pedig befelé, az eddig hanyagolt saját régiók felé. Emiatt a folytonos alakulás miatt vált Európa a vágy ellenállhatatlan tárgyává

még önmaga számára is, éppen az igyekezet miatt, mely a változó eszményképek felé hajtja, de ugyanakkor a félelem miatt is, mely az ismétlődő válságok és a változékonyság megtapasztalásából ered. Ez váltja ki a bezáródási reflexet, valamint a határhúzási és a rendszabályozási kényszert is. Azonban bármit is tegyen, nehezen szegülhet ellen a másik megtapasztalása eszmei elvének, mely legbelső lényegét képezi. Ha egyszer összeomlana a saját kontinensből származó változat, még mindig ott a lehetőség az európaiság Európán kívüli megvalósítására. Valamelyik kinti próbálkozás kétségkívül átveszi a folytonos külső és belső nyitás, illetve bővülés elvének a stafétáját.

Európa tehát aligha állhat ellen annak a máságnak, mellyel a hozzá oly közeli s a csábításra alaposan felkészült kelet-európai világ csábítja, hiszen az alapeszméjéből adódóan Európa létrejött pillanatától fogva nyitott, s legfőbb törekvése a bizonytalankodó térségek befogadása. A mi bizonytalankodásunk megismerése megerősíti Európát abban a hitében, hogy képes lesz magába fogadni a még távolabbi és még bizonytalanabb területeket. Ez a siker Európa egyfajta sine qua non-ja lesz a saját bezárkózásának feloldásában, ami egyet jelent azzal, hogy ezáltal megnöveli saját életképességét. Ez azonban az európai elv megváltozását is magával hozná. A folyamatban, melynek során Európa megnyílik befelé, önmaga felé és kifelé, felénk, ez az elv aligha maradhat változatlan. Ebből következik az is, hogy a jövőnk nem az öreg Európához köt bennünket, hiszen nem gépies elnyelésről van szó, ha egyszer a bekebelező félnek szüksége van a változásra ahhoz, hogy biztosítsa saját életképességét. Ezért nem helyénvaló kisebbségnek éreznünk magunkat az olyannyira vágyott európai létezésünk küszöbén. Abban, amit szeretnénk meghaladni, Európa számára vonzerő és érték rejlik. Közös feladatunk az, hogy megkíséreljük ezt megnevezni, majd lefordítani a nyugati létezés nyelvére.

Krasztev Péter fordítása

A partizánmozgalom fontos, mondhatni rendkívül fontos szerepet tölt be a bolgár nép fasizmus elleni harcában. Természetes következménye volt ez azoknak a mély folyamatoknak, amelyek az ország társadalmi és politikai közéletében mentek végbe, terméke és fontos mozgatórugója volt az antifasiszta erők küzdelmének. Szükségtelen külön kitérnem arra az organikus kapcsolatra, mely a szovjet népek a Nagy Honvédő Háborúban aratott győzelmeivel kötötte össze. Figyelemre méltó az a tény, hogy a Keleti fronton aratott minden jelentősebb győzelem után a partizánmozgalom erősödött és aktivizálódott, hogy a végén jelentős erővé váljon, amely, habár nem volt olyan jól felfegyverezve, mint a hadsereg, mégis jelentős harci sikereket ért el.

Még egyszer szeretném aláhúzni, hogy nem a partizánmozgalomról írok emlékiratot, nem is a Csavdar nevű egységről. Visszaemlékezéseimet a partizánmozgalom 1943 elején megindult fellendülésével és növekedésével kezdem.

Kiépült a Népfelszabadító Forradalmi Hadsereg (az ún. NOVA) központi stábjá. Miután nem vettem részt ennek létrehozásában, nem volt számomra ismeretes, milyen szempontok alapján osztották fel az országot 12 operatív zónára.

Engem az egyes számú forradalmi operatív zóna stábjához osztottak be, a központja Szófia volt. E zónának négy körzete volt, mindegyiknek külön partizáncsapata. Én a körzeti bizottság megbízottja voltam a Csavdar csapatban.

Az én utam, mondhatnám, párhuzamosan haladt a Csavdar rögzös harci útjával a kezdetektől (1942. június 2-től) egészen addig a felejthetetlen pillanatig 1944. szeptember 9-én, melyet ama híres fényképen örökítettek meg, ahol a második Csavdarbrigád (más néven negyedik szófia brigád) partizánjait üdvözlöm. A képről meglepően fiatal arcok néznek ránk. E lányok és fiúk mindegyike nem egyszer s nem kétszer állt szemtől szembe a halállal, és meg se remegett, nem tört meg a gondolattól, hogy történhet vele valami.

A körzeti bizottság megbízottjaként számos olyan problémával kerültem szembe, amely a Csavdar fejlődésével és küzdelmeivel volt kapcsolatban. Emlékezetemben három különösen jelentős momentum maradt meg, amelyeket már említettem. És amelyekről most szeretnék mesélni, de nem részletesen, időrendben, hanem részvételem és pozícióm szemszögéből.

Az első momentum azon nehézségek leküzdé-

sében betöltött szerepemre vonatkozik, amelyek még a Csavdar létezésének kezdetén merültek fel, és a szervezés, a fejlődés és a harc irányvonalának meghatározásából fakadtak.

Az elején pedig valóban nehéz volt. Emlékszem, 1943 őszén a fiatal partizán és REMSZ-aktivista, Velko Halacsev a vezetőség tudta nélkül eljött a körzeti

bizottsághoz, hogy kifejezze aggodalmát és riadót fűjjon, mert a csapat semmilyen akciót sem kezdeményez, hanem egyszerűen tétlenkedik. Ez az első kézből, méghozzá megbízható személytől származó információ komoly nyugtalanságra adott okot. Így azonnal elhatároztuk, két ember haladéktalanul

utazzon a csapathoz – én, mint a párt körzeti bizottságának megbízottja és Zdravko Georgiev (Kalojan), a zóna stábparancsnoka.

A találkozó (vagy konferencia, ahogy egyesek nevezik) két napon át tartott (1943. október 10–11-én). A meglehetősen prózai nevet viselő Napradka patak romantikus forrásánál, a Murgas-csúcs alatt került megrendezésre. Részletesen kielemeztük az összes felmerült problémát és a csapat állapotát is. Lehetőséget adtam minden jelentkezőnek a felszólalásra.

Amikor végighallgattam a harcosokat és megéreztem a csapat tétlenkedése miatti fájdalmukat, én is szót kértem. Megpróbáltam kielemezni és feltárni a csapat nem kielégítő helyzetének okait. Felszólalásom alapját a Halacsevtől kapott információ képezte, miszerint a csapatra a kivárás és a fülélés taktikáját kényszerítették. Miután számot adtam magamnak a hatalmas nehézségekről, amelyekkel az elvtársaink találkoztak, igyekeztem tapintatos lenni. Másrésről viszont nem hagyhattam figyelmen kívül, ami mindnyájunkat aggasztott – az emberek tétlenkedtek, a stáb pedig azt az „elméletet” hajtogatta, hogy a csapatot meg kell őrizni. Amikor majd kedvezőbbek lesznek a körülmények, át lehet térni az aktív harci tevékenységre. Világos, húztam alá, hogy nem szabad lebecsülni az emberek iránti törődést. De a kiváráson alapuló irányvonal végzetes is lehet, ugyanis a csapat fokozatos legyengüléséhez és leépüléséhez fog vezetni.

Ugyanebben a szellemben beszélt Zsivko Georgiev is. Közöttünk nem volt nézeteltérés a fő, meghatározó kérdésben – igenis szükség van olyan partizáncsapatra, amely komoly csapásokat tud mérni az ellenségre.

Fel voltunk rá hatalmazva, hogy a helyszínen döntsük el, mit kell tenni a továbbiakban, hogy a

csapat minden értelemben megerősödjön és növelje harckészültségét. Ezzel kapcsolatban új vezetőséget bízunk meg. A csapat parancsnoka Dobri Dzsurov lett. Leváltottuk a pártvezetőséget is. A csapatban párt- és REMSZ-bizottságok alakultak, amelyek nem helyettesítették a párt működő körzeti bizottságait. Számolva azzal a rendkívül nehéz misszióval, amely a bizottság tagjaira várt, egyhangúlag elhatároztuk, hogy apostoloknak fogjuk nevezni őket. Azt hiszem, felesleges kiemelni a szent szó mély értelmét.

Összességében komoly reformokra került sor, amelyek a csapat tevékenységének javulását kellett, hogy eredményezzék. Ez az elhangzott hozzászólásokból is világossá vált.

Ezután visszatértem Szófiába.

Az én véleményem és Kalojáné is az volt, hogy a lefolytatott találkozó pozitív hatást gyakorolt és lendületet adott a csapat tevékenységének aktívabbá válásához. Számos olyan akció következett ezután, melynek vitathatatlan politikai hatása volt. Ezek egyike a Bacso Kiro egység összezsapása a rendőrséggel. Az éles összetűzés a partizánok győzelmével végződött. De nem kevésbé élénken emlékszem a partizánok és segítők által elszenvedett veszteségekre is. Az ellenség kegyetlen és kíméletlen volt. A csapat 17 segítőjét kivégezték. A bajlovói körzet 15 segítőjét is meggyilkolták. Három partizán a Vidrare falu közelében zajló csatában vesztette életét. Elesett a Filip Totyu csapat parancsnoka, annak helyettese és a komiszár is.

* * *

Ki tagadhatja, hogy három évtized alatt Bulgária az egy főre eső nemzeti jövedelem alapján a harmadik helyet foglalta el a szocialista országok között? És ezzel közvetlenül az NDK és Csehszlovákia után következett. Függetlenül a tényről, hogy számunkra az egyetlen kereskedelmi és gazdasági variáns a Szovjetunió és a szocialista országok voltak, sikerült maximálisan kihasználnunk a létező lehetőségeket, és véghezvittük ezt a gazdasági áttörést. Tisztában voltunk természetesen azzal is, hogy konvertibilis valuta nélkül végtelenül nehéz lesz. Rettenetesen nagy szükségünk volt új, korszerű technikára, ez azonban hiányzott a KGST-országokban. Éppen ezért speciális stratégiát dolgoztunk ki, hogy konvertibilis valutához jussunk az olajtermelő országok révén.

Mit exportálhattunk abban az időben ezekbe az országokba? Főleg hadiipari termékeket és felszereléseket. Ezen okból kifolyólag prioritással fejlesztettük fel a hadiipart mint stratégiai iparágat. Sikerült létrehozni egy igen modern fegyveripart. Főleg lőfegyvereket, páncélszállítókat, optikát és automata célkövető berendezéseket gyártottunk. Figyelembe véve a szerződéseket s a piacokat, tartózkodtunk a nehézfegyverek gyártásának bővítésétől. A

nehézfegyverzet más szocialista országok specialitása volt. De a gyakorlatban szükség esetén átalakíthattuk volna a gyártást, és előállíthattunk volna akár tankokat, repülőgépeket, rakétákat is...

Főleg szovjet licensz alapján dolgoztunk, és hivatalos engedélyünk volt néhány fegyverfajtára. De mi olyan típusokat is kifejlesztettünk, amelyek tilalom alá estek, sőt még exportáltunk is bizonyos mennyiséget belőlük. Így kiszorítottuk partnereinket az általuk már uralt piacokról. Ezt titokban tettük, már amennyire az ilyesmit titokban lehet csinálni. Tény, hogy ők úgy tettek, mintha nem vennék észre. Szemmel láthatóan jóindulatúak voltak velünk szemben, habár ez sértette az érdekeiket. Hát, ezt sem szabad elhallgatni...

Az olajtermelő országoknak természetesen néhány kőolaj-feldolgozáshoz szükséges gépet és eszközt, illetve speciálisan szelektált, hizott ürüket és birkákat is eladtunk, de legfontosabbak a hadiipari termékek voltak. A fegyvergyárakat teljes egészében korszerűsítettük, ez olcsóbbá tette a termelést és növelte a hasznot. Addig jutottunk, hogy fegyverekkel fizettünk a bolgár hadsereg minden kiegészítő felszereléséért, amit a Szovjetuniótól és a szocialista országoktól kaptunk az együttműködés során. A hadiipar biztosította számunkra a konvertibilis valutát az olajtermelő országokból. Az utolsó évtizedben csak ennek az exportnak a bevételei érték a kétmilliárd dollárt.

Sajnos igen szűk azon emberek köre, akik napjainkban is valós ismeretekkel rendelkeznek hadiiparunk teljesítményeiről. A teljesítményekről, amelyek leleményes megoldásaikkal, precizitásukkal és egyediségükkel tiszteletet vívtak ki.

A tekintélyt parancsoló intellektuális háttér, a tervezők, szakértők, villamosmérnökök és mesterek rendkívüli képességei nem ismertek eléggé, éppen ezért a társadalom nem értékeli őket kellőképpen. A névtelenség és a hatáskör titkossága miatt az új mintapéldányok csak titkosított kiállításokon kerültek bemutatásra. (Másokkal ellentétben én figyelembe veszem azt a tényt, hogy e téma államtitokként kezelendő, ezért csak felületesen foglalkozom vele.)

Az utóbbi években, amikor a hadiipari komplexumról esett szó, szándékosan kapcsoltak össze egymással összeegyeztethetetlen dolgokat. A befektetett szakértelmet, tudást és munkát együtt kezelték a végtermék rendeltetésével. Csakhogy amíg ez a világ így épül fel, mindig fognak fegyvert gyártani, eladni és felhasználni. Az erkölcsi értékekről ejtett szavak itt nem helyénvalóak, csupán infantilizmust vagy szimpla demagógiát fejeznek ki, hacsak nem valami rosszabbat...

Így hát én teljes egészében vállalom a felelősséget azért, hogy nálunk tekintélyt parancsoló hadiipar fejlődött ki. És ezt örömmel vállalom.

Némelyek bizonyítékok nélkül állítják, hogy a

bolgár állam piszkos fegyverüzletekbe keveredett. Az igazság az, hogy abban az időben minden hasonló üzlet speciális, szigorú ellenőrzés alatt állt.

Persze a fegyverüzlet is ugyanolyan kereskedelmi tevékenység, mint bármely más. De ott nincs helye sem amatőröknek, sem profánoknak. Meghatározott szabályok korlátozzák. Az egyik az, hogy nem reklámozzák, a többi pedig ... ebből fakad. A „piszkos üzlet” jelző tulajdonképpen absztrakt fogalom, amelyet azok vezettek be, akik ki akarják szorítani konkurenseiket a piacról. Miért hoznak be fegyvereket azokba az országokba, ahol beviteli tilalom van? Mert a tilalom egész egyszerűen felviszi az árat.

Szeretném, ha pontosan értenének. Állításommal nem áll szándékomban ártatlannak tekinteni a szabályok kikerülésére vagy megszegésére irányuló kísérleteket. A dolgokat végre a pontos helyükre kellene rakni, és mindent egy mércével illene mérni.

Néhány éve nálunk mindent megtettek, hogy tönkretegyék a fegyveripart (sajnos sikeresen). S tették ezt szándékosan, céltudatosan és módszeresen. És a lényeg nem foglalható össze annyiban, hogy kié a „konc”. Néhány személy nyilvánvalóan más nemzetek vagy monopóliumok érdekeit védte. A cél átlátszó volt – a nálunk uralkodó zűrzavar leple alatt elfoglalni azokat a piacokat, amelyeket mi nem tegnaptól mára szereztünk meg magunknak. Ezeket a piacokat nem könnyű megszerezni és megtartani, de annál könnyebb elveszíteni. És más is van ... Az az érzésem, hogy a fegyveripari érdekeltségek utánam olyan emberek kezébe kerültek, akik nehezen különböztetik meg a gépfegyvert a piszkavastól. Valószínűleg nem volt lehetőségük laktanyában szolgálni, hogy megértsék, a „puska” gyűjtőfogalom messze nem meríti ki a témát.

Bezzeg az én időmben Bulgária milliárdokat keresett ezen az iparágban. És továbbra is kereshetett volna, ha szűk látókörű, tisztátalan emberek nem fordítanak mindent a feje tetejére.

* * *

A felszabadulás (török uralom alóli 1878-as – a szerk. megj.) óta egészen 1944-ig az összes bolgár kormány semmibe vette és szőnyeg alá söpörte a nemzeti kérdés belső oldalát. Georgi Dimitrov és Valko Cservenkov idejében nemcsak, hogy nem találtak megoldást a törökökkel, bolgár-mohamedánokkal és a cigányokkal kapcsolatos öröklött sokrétű problémátömegre, hanem az csak egyre bonyolódott. A soknemzetiségű Bulgáriáért folytatott abszurd politika még jobban elmélyítette a vallási és életmódbeli megkülönböztetést.

A bolgár nép dezintegrációjának folyamata 1951-ben felerősödött és elmélyült a Központi Bizottság április 26-i döntése nyomán. Következésképpen volt a pántürkizmus támogatása és a kisebb-

ségi közösségek mesterséges elkülönítése és izolációja. A muzulmán lakosság a társadalmi hierarchia legalján foglalt helyet. A szocialista hatalom alatt életkörülményei semmit sem változtak. Szegénység, tudatlanság, primitívizmus.

Speciális programot hoztunk létre. Műhelyeket, gyárakat, ahol dolgozhattak. Nem egy közülük veszteséges volt. Azok az emberek, akik nemzedékek óta szolgaként éltek, földet kaptak saját használatra. A bulgáriai muzulmánok rendkívül szorgalmasak. Felhasználták a nekik nyújtott preferenciákat. Kétemeletes, korszerűen berendezett házakat építettek, kocsikat vettek. Nemcsak anyagi jólétük változott meg a felismerhetetlenségig. Akik nemrég még tudatlanok és elmaradottak voltak, egy nemzedéknyi idő alatt számottevő fejlődésen mentek keresztül.

Hogy létrejöjjön az értelmiség az ő soraikban is, könnyítettünk az egyetemi felvételi feltételeken, hogy csak egymással kelljen versenyezniük és ne a teljes országos kontingenssel. Iskolák épültek, jobban fizették a tanárokat. Két évig biztosítottuk a török nyelv fakultatív oktatását, bár nem volt iránta érdeklődés. „Majd otthon tanítjuk őket törökül, ne különítsék el őket az iskolában” – mondták az öregek.

A veszteséges iparágak dotációit, az oktatásra, szociális és kulturális támogatásra fordított összegek terhét azonban minden bolgár állampolgár egyformán viselte.

Számomra a legfontosabb az volt, hogy kivezesse a lakosság e részét a nyomorból. Hogy reálsan egyenlővé tegyem őket a többiekkel, hogy valóban és ne csak papíron élhessenek jogaikkal. Foglalkoztatott a probléma, hogy a bolgár állampolgárok egy része egyenlőtlen helyzetben van a többihez képest. Az első számú feladat olyan feltételek megteremtése volt, amelyek segítségével leküzdhető az évtizedes elmaradottság, a honfitársaik részéről megmutatkozó megvetettség, kitaszítottság. Ugyanezt a politikát folytattam a cigányokkal kapcsolatban is. A bolgár-mohamedánok esetében kimondottan fontos volt, hogy ne érintsünk érzékeny pontokat. Hogy különös tapintattal kezeljük az erőszakos iszlamosítás nyomasztó kérdését.

Törökországban értékelték igyekezetünket, hogy kihozzuk a mohamedán vallású lakosságot a szociális mélyégből. Az államközi kapcsolatokban megértés uralkodott.

1944 előtt több Törökországba történő áttelepülésről is beszélhetünk. A Hazafias Népfrentornak alatt ezt határozattal megtiltották. Ezt én helytelennek tartottam. 1962-ben, a Minisztertanács elnökévé történt megválasztásom után eltöröltük a Bulgáriában való erőszakos visszatartásról szóló határozatot. Az én időmben két áttelepülés volt.

Kenan Evren 1982 februárjában államfői minőségében látogatott Bulgáriába. Ő vetette fel a kér-

dést, hogy állítsuk le az áttelepüléseket, amit a gyakorlatban a török fél egyoldalúan meg is valósított, ugyanis már nem adtak ki belépő vízumokat az áttelepülni vágyóknak. Élesen tiltakoztam. Ez ellentmondott a nemzetközi konvencióknak, fontos nemzetközi intézmények határozatainak, azonkívül elválasztott családok is voltak. Evren úr szemében a kérdés csak Bulgáriára és Törökországra tartozott. Szerinte alig száz család szeretne egyesülni. Válaszul a felvetésére aláírtuk, hogy megszüntetjük az 1968-as áttelepülési megállapodás érvényességét, ugyanis az már végre lett hajtvva. Ezt közös nyilatkozatban erősítettük meg.

A következő évben (1983) Törökországba látogattam. Nem százan, ahogy Kenan Evren állította, hanem 3500-an követelték a családegyesítést! Ez megerősítette bennünk a gyanút, hogy a török fél megpróbálja kijátszani a kitelepülési problémát. Elkezdődött a pántörök politika aktív áttörése és megszilárdulása. [...]

A jószomszédi kapcsolatok rosszabbodását elősegítette a pántörök irányvonal felerősödése. Ezzel párhuzamosan idegen érdekek is közrejátszottak. Kiprovokálták a viszonyok feszültté válását és a feszültség fokozatos növekedését.

Messziről kezdődött – a Bulgáriában élő kétmillió törökről szóló propagandával! A vallásszabadság megsértésével. A magánügyekbe való beavatkozással. Az egyes etnikai csoportok kisebbségi közösséggé való egységesítésének igényével.

Ezeket a problémákat feltétlenül a bolgár-török kétoldalú kapcsolatok tükrében szükséges vizsgálni Evren katonai hatalomátvételéig és azután is. A törökországi puccs előtt kapcsolataink a jószomszedság elvén alapultak. Az akkori adottságokból indulunk ki. Figyelembe vettük az USA és a Szovjetunió politikáját. Evren megjelenése megváltoztatta a meglévő helyzetet. Újabb gondok merültek fel. A kapcsolatok összetettebbé váltak. Ennek fő oka az volt, hogy a török fél benn Bulgáriában nyitott erőteljes frontot. Konkrétan: elkezdtek manipulálni a bolgárellenes nézeteket valló polgárokat, és különböző szervezeteket hoztak létre, amelyeken keresztül pántörök célokat és eszméket terjesztettek.

Nálunk már megjelent néhány olyan könyv, amelyben részletes tényanyag található e szervezetek tevékenységéről. Ez olyan tevékenység volt, amely szöges ellentétben állt mind a létező törvényekkel, mind a muzulmán lakosság nagyobbik részének nézeteivel. Még az ún. újjászületési folyamat előtt számos terroristaakciót hajtottak végre. Ilyen akciók a következő néhány évben is voltak, ami a helyzet elmérgesedéséhez vezetett. A szervezetek egy része messzemenő célokat állított maga elé –

pl. azon országrészek autonómiájának kihirdetését, ahol nagy számban laktak muzulmánok.

Anélkül, hogy belemennék az újjászületési folyamatra vonatkozó igen összetett probléma lényegébe, szeretném vastagon aláhúzni, hogy a valóságban a felsoroltak voltak e drámai aktus kiváltó okai. Nem állhattunk ölbe tett kézzel a Bulgáriában folyó törvénytelen, szervezett pántörök tevékenység előtt, amikor a muzulmánokat is beleértve, Bulgária egész lakosságának érdekei forogtak kockán. Határozott lépésekre volt szükség, hogy megvédhessük a lakosság érdekeit, sorsát és jövőjét.

Elmondanám, hogy Evren hatalomra jutása előtt az ilyen tevékenység nem öltött ekkora méreteket. Korábban kémkedés folyt. Más kísérletek is voltak nálunk a török befolyás növelésére. És ennyi. Semmi más nem volt Demirel és Edzsevit idejében. Mint ahogy említettem, szervezett pántörök tevékenység nem volt.

Ez a tevékenység évekig folyt. Így jutottunk az 1989-es év nyomasztó képéhez. Kit ígérekkel, kit fizikai és pszichikai kényszerrel, mindenesetre ezeket vettek rá idegen érdekek szószólói, hogy hagyják el otthonaikat és szülőhazájukat. És induljanak Törökországba.

Nincs olyan ember Bulgáriában, aki ne tudná, hogy e sok-sok ezer muzulmán senki sem kényszerítette az ország elhagyására. Én személyesen avatkoztam be a hozzám érkezett jelentések nyomán, ha valamelyik településen kényszert alkalmaztak. Emlékszem, ilyen tettekért több rendőrségi alkalmazottat is elbocsátottak. Az igazság az, hogy kérelték a távozókat, maradjanak. Bolgár állampolgárok, mondták nekik, és itt a helyük Bulgáriában. Gondolják át, készüljenek jól fel, ha már elhatározták magukat. De nem. Százak, ezrek vágták le jószágaikat, kótyavetyélték el ingatlanaikat. Elindultak, mint a megbabonázottak. Sem mi, sem a török fél nem volt erre felkészülve.

Intenzív bolgárellenes rágalomhadjárat és nyomásgyakorlás után, szem előtt tartva a helsinki és a bécsi egyezményeket, 1989. május 30-án vezetésünk felajánlotta a Török Köztársaságnak, nyissa meg határait minden bolgár állampolgár számára, aki ideiglenesen vagy tartósan Törökországban kíván letelepedni. Az államigazgatásra, a mezőgazdaságra és a nemzetgazdaságra háruló hatalmas nehézségek ellenére egyetlenegy bolgár állampolgárt sem tartottunk vissza erőszakkal. Valószínűleg Törökország is jelentős nehézségeket vállalt, amikor megszervezte a megzavarodott emberek tömegeinek gyors befogadását.

Menyhárt Krisztina fordítása

Bulgária szokatlan, különös, sőt rendkívüli helyzetben van. Különös ez a helyzet még akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy átmeneti időszakról van szó a demokrácia és a piacgazdaság felé. Reális veszélyét látom annak, hogy Bulgária legyen az első olyan exkommunista ország, amely tönkrement az átmenet során. Ez elsősorban a reformok óriási megkésettsége miatt alakult így, ami-re nincs mentség, másodsor pedig a Bolgár Szocialista Párt (BSZP) kísérlete miatt, hogy 1994 decemberében, a választások megnyerése után egyedülálló módon „baloldali átmenetre” tegyen kísérletet, ami tökéletes értelmetlenségnek bizonyult. Ez azt eredményezte, hogy Bulgária gyakorlatilag még másfél évet veszített, ami alatt véghezvihettük volna a reformokat. A harmadik ok az a működésképtelen államkonstrukció, amelyet „parlamentárisan irányított köztársaságnak” neveznek. Ezen okok jutattak bennünket jelenlegi állapotunkba.

Ezért gondolom, hogy Bulgáriának szüksége van liberális, pontosabban liberáldemokratikus alternatívára. Nem arra gondolok, hogy értelme lenne egy újabb centrista pártformáció létrehozásának, hanem arra, hogy alternatívát kellene teremteni annak a kétpólusú vagy pontosabban kétpárt-modellnek, amely az átmenet idején, különösen az olyan nehéz átmenetet átélő országok számára, mint Bulgária, fokozottan veszélyes, sőt, mondhatnám: végzetes. Milyen objektív érvek szólnak egy ilyen liberáldemokratikus alternatíva mellett?

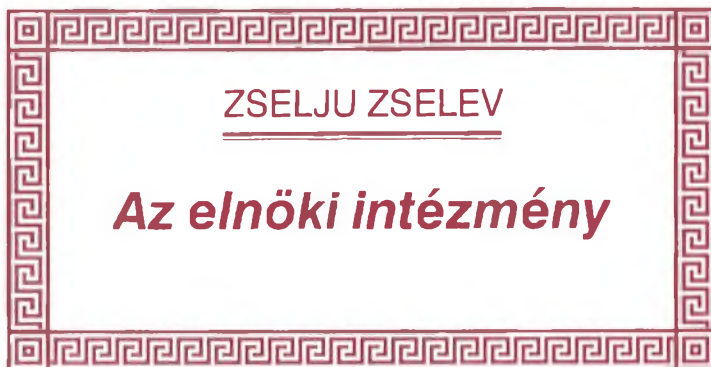
Először is, bármennyire paradox módon is hangzik, a legobjektívabb érvet az átmenet szolgálja, amelynek eszmei megalapozottsága, jellemzője nem is lehet más, mint jobb, jobbközép, liberális. Ha ugyanis a totalitárius kommunizmusból megyünk át a demokrácia és a szabad piacgazdaság felé, az átmenet nem lehet más, mint liberális. Nem véletlen, hogy a Demokratikus Erők Szövetségének (DESZ) első programja, melyet 1990-ben hirdettünk meg, még a választások előtt, tisztán liberális volt. Egy ilyen szituációban baloldali átmenetre törekedni egyszerűen esztelenség, nonszensz. Ezzel magyarázható a BSZP-kormány kudarca is a már említett kísérletében, hogy baloldali átmenetet hajtson végre a demokrácia és a piacgazdaság felé. Baloldali átmenetre akkor kerül sor, ha ellenkező irányba kívánnak haladni, ha a nacionalizáció, a kisajátítás, a beszolgáltatás útján államosítják a magántulajdont. A posztkommunista Európa tapasztalatai, az

európai országok azt mutatják, hogy különbséget kell tenni a liberális átmenet tartalma és formája között. A demokráciába és a piacgazdaságba való átmenet tartalmában kötelezően liberális jellegű, de formájában nem mindig. Formájában, azaz politikai értelemben lehet nem túl liberális is. Például Csehországban, Lengyelországban, Magyarországon,

Szlovéniában az átmenet mind tartalmában, mint formájában liberális, gazdasági és politikai szempontból egyaránt. Oroszországról, Romániáról, Albániáról, Grúziáról és a volt Szovjetunió néhány közép-ázsiai köztársaságáról viszont nehéz lenne azt állítani, hogy az átmenetet

óvándó s valahogy mentendő tisztán demokratikus eszközökkel éltek, s hogy az átmenet ezen országokban a formát tekintve is liberális lett volna. Hogy az liberális lesz-e forma szerint is, minden esetben a nép demokratikus hagyományaitól, politikai kultúrájának fejlettségétől, életszínvonalától, a gazdasági stabilitástól etc. függ.

Az átmenet időszakában a liberális eszme, a liberalizmus ügye mellet szóló második objektív érv a politikai konfrontáció, amely az idő múlásával elkerülhetetlenül megkopik, az öncélú politikai harcokban elfajul. Politikai fásultsághoz vezet és kiváltja a nép ellenszenvét a politikával és a politikusokkal szemben egyaránt. Ha a szembenálló pártok kiélezett politikai harcai nem oldják meg az emberek olyan létező problémáit, mint a munkanélküliség, a bűnözés, az egészségügy, akkor azok elfordulnak a politikától, közönyössé válnak és kétségbeesnek; nem hisznek többé semmilyen politikai erőben, állami intézményben vagy politikusban, nem hisznek senkinek. Ugyanakkor egy tartalmában, stílusában, működésében új politikára vágynak. Ésszerű, pragmatikus, kompetens, profi politizálást szeretnének. S ami a legfontosabb: olyan politikát látnának szívesen, amelyik lépésről lépésre képes megoldani az embereknek az átmenetből adódó problémáit, még az olyan súlyos és megoldatlan gondokat is, mint a föld reprivatizációja, a privatizáció, s amely tud olyan konstrukciót javasolni, melynek eredményeképpen az emberek az üzem valódi tulajdonosaivá vagy társtulajdonosaivá válhatnak. És éppen itt, az ellentéteket tápláló Volta-ív két pólusa között óriási úr tátong, amelyet a liberáldemokrata alternatíva tölthet ki, és kell is, hogy kitöltsön. Ahhoz azonban, hogy ez a gyakorlatban is megvalósuljon, a liberális alakulatnak, mely ezt a teret kitölti, elég erősnek kell lennie. Elsősorban is óvakodnia kell attól, nehogy

beindítsa a Volta-ív mechanizmusát. Másodszor jelenlétével meg kell változtatnia a politikai tér geometriáját. Harmadsorban pedig ügyelni kell arra, hogy legyen elég tömege és gravitációs ereje, hogy mindkét pólustól, mindkét „dinoszaurusztól” magához vonzza a választókat. Ez semmiképpen sem könnyű. A feladat nehézségét bizonyítja már az a tény is, hogy 1990 után siralmasan végződött minden kísérlet – a Demokratikus Centrumra, a DAR-ra, a Liberálisokra gondolok itt elsősorban –, hogy liberális erővel töltse ki a teret. Ezek egyszerűen elégtelenek a Volta-ív két pólusa között. Ugyanakkor az, hogy 1994-ben, a legutóbbi parlamenti választások során a parlamentbe került a Nemzeti Szövetség, a Bizniszblok (a DPSZ-t [Mozgalom a Jogokért és a Szabadságért, az ún. török párt – a szerk. megj.] szándékosan nem említem, mert bonyolultabb eset), azt mutatja, hogy a konfrontáció csökkent, politikailag és erkölcsileg megkopott, az emberek megcsömörlöttek tőle.

Ahhoz azonban, hogy a teret egy erős liberáldemokrata formáció töltse be, nem elegendők a liberáldemokrata értékek, a liberális demokrácia eszméi, hagyományos ideológiája és filozófiája, még akkor sem, ha ezek nagyon korszerűek és az átmenet feladataihoz igazodnak. Új politikai gondolatokra is szükség van, olyanokra, amelyek a levegőben vannak. Ezek az eszmék jelentik azt a tényezőt, amely képes meggyőzni és magához vonzani a széles néptömeget, s amely védelmet nyújthat egy hasonló formációnak.

Az ilyen politikai gondolatok, eszmék közül kétőt említenék, amelyek – úgy vélem – társadalmunkra nézve különösen fontosak és aktuálisak, s amelyekhez a liberáldemokrata formációnak feltétlenül ragaszkodnia kell. Az első: az átmeneti időszaknak sokkal megfelelőbb az elnöki köztársaság, különösen az olyan országokban, mint Bulgária, ahol az átmenet nehezen, keservesen valósul meg. A második: a választási törvényt kell megváltoztatni úgy, hogy a parlamenti képviselők fele-fele arányban listáról, illetve egyéni körzetekből kerüljenek a törvényhozásba.

Mi szól az elnöki köztársaság mellett? Maga a gyakorlat bebizonyította, hogy az átmenet idején sokkal erősebb, energikusabb, hatékonyabb végrehajtó hatalomra, a hatalom nagyobb összpontosítására van szükség, kivált, ami az elnök és a kormány szorosabb együttműködését illeti. Szándékosan nem hozom fel a klasszikus elnöki köztársaság, az Egyesült Államok példáját, hiszen más időben született, más körülmények között, s két évszázadnyi lehetősége volt, hogy kialakítson egy olyan dolgot, amelyre ma csodálattal tekintünk. Szándékosan hozom fel példának inkább Oroszországot, melynek hosszú történelmében nincsenek demokratikus hagyományok, ha nem számítjuk a 1917 februárja és októbere közti néhány hónapot, amikor az ország-

ban volt demokrácia, több párt, napilapok, parlamenti ellenzék. A folytatást mindenki ismeri. Ugyanez az ország, melynek több évszázados történelme híján volt a demokratikus hagyományoknak, és amelyben közel két, két és fél évvel később indult el a változások, mint nálunk, ma előttünk jár a privatizáció és a külföldi befektetések terén. Kazahsztánról, Ukrajnáról és Romániáról nagyjából ugyanez mondható el.

Mivel a kérdés nagyon lényeges, az Alkotmányozó Nemzetgyűlésből a BSZP egyik parlamenti csoportja (akkor választott engem elnökké az országgyűlés) meghívott egy beszélgetésre a következő témában: „Az új alkotmányban lefektetendő elnöki jogosítványok”. Akkor azt feleltem nekik: „Tisztelt uraim! A néptől kapott közvetlen szavazatok alapján meghirdettük a közvetlen választás elvét. Függetlenül attól, ki lesz a következő elnök, ha azt akarjuk, hogy ebben a nehéz időszakban végrehajtó hatalmunk működjön, arra van szükség, hogy az átmenet idején az elnöknek törvényes jogosítványai legyenek, hogy sokkal szorosabb legyen a kapcsolata a kormánnyal, hogy legyen lehetősége a miniszterek és a kormány minden téren való ellenőrzésére, mivel az átmenet óriási erőpróbát jelent gazdasági, társadalmi, politikai és természetesen etnikai téren egyaránt. A második, amit alá szeretnék húzni, az a körülmény, hogy a Balkánon vagyunk, egy politikailag földrengésveszélyes zónában, amely bármikor szolgálhat meglepetésekkel bármelyik irányból”. (Akkor még el sem kezdődött a Jugoszláv Föderáció széthullása.) Sajnos a BSZP nyilván attól tartott, hogy megnyerem a választásokat, és úgy korlátozták az elnöki intézmény hatalmát, ahogy csak tudták. Mellesleg mi is hasonló partizán módi szerint cselekedtünk, amikor a kerekasztaltárgyalások során korlátoztuk Petar Mladenov jogosítványait.

Ha visszagondolok, harminc évvel ezelőtt, amikor megírtam a *Fasizmus* című könyvem, tisztán elméleti úton eljutottam az erős végrehajtó hatalom gondolatáig, amely bizonyos tekintetben a diktatúrával rokon. Sőt megengedtem magamnak, hogy a totalitárius állam és a demokratikus rendszer közé beilleszsem a tekintélyuralom átmeneti láncszemeként a katonai vagy félkatonai diktatúrát vagy, egy másfajta tekintélyuralmi rendszert, amely az átmenet időszakában féken tartja a hatalmas feszültségeket, melyek a totalitárius rendszer felbomlásának velejárói lesznek. Elméletemet számos példa bizonyította a totalitárius rendszernek mind a fasiszta, mind a kommunista változatában. A fasizmus modelljét Salazar Portugáliájában figyelhetjük meg, amikor a katonaság két évig átvette a hatalmat. A katonai diktatúrának ez a sajátos láncszeme életképes volt és tartani tudta magát, míg az országban bonyodalmak nélkül a normális parlamentáris demokrácia meg nem valósult. A kommunista változa-

tot Jaruzelski tábornok Lengyelországában ismerhettük meg, aki rendkívüli állapotot hirdetett ki 1980-ban. Ott azonban a Varsói Szerződés és a Szovjetunió óriási nyomása nem engedte, hogy a folyamat kibontakozzon, tiszta formában lejátsszódjék.

Tulajdonképpen egyik itteni országot sem kerülte volna el a katonai diktatúra és a polgárháború, ha nem játszik közre két körülmény. Az egyik a kommunizmus egyidejű összeomlása egész Európában, a másik, hogy a fejlett Nyugat erőteljesen és határozottan támogatta a demokratikus országokat. Gazdasági, pénzügyi, politikai, erkölcsi támogatást nyújtott, segített az integrációban, a biztonság kérdésben és sok másban.

Hagyjuk a lírai kitérőket, és térjünk vissza az elnöki köztársaság gondolatához. Előnye, hogy sokkal adekvátabb forma az átmenet időszakában, hogy a kérdéseket demokratikus és alkotmányos úton oldja meg, a hatalom jobban koncentrálódik, ami feltétlenül szükséges a nehéz átmenetet megelőző országok esetében. Hatéves gyakorlatunk azt mutatja, hogy az alkotmányban lefektetett állam-

rend, az ún. parlamentárisan irányított köztársaság nem működik, legalábbis olyan országokban, mint Bulgária, nem. Ennek tudható be a káosz, az önkényesség, a jog hiánya, az anarchia, a tomboló bűnözés, a pártoskodás a politikai életben, függetlenül attól, melyik politikai párt van hatalmon. Az intézmények egyszerűen egymás ellenében működnek.

Ebben az időszakban a nemzetbiztonsági tanácson keresztül próbáltam érvényt szerezni elképzeléseimnek, melyben közös asztalhoz ül az összes állami intézmény képviselője – a parlamenté, a kormányé, valamint az államelnök –, ám ezek a kísérleteim, – kevés kivétellel –, sikertelenek maradtak. Azért voltak hatástalanok, mert e testületnek nincs semmiféle intézkedési hatásköre. Megvolt és meg is van az alkotmányos joga, hogy bizonyos kérdésekben konzultáljon az elnökkel, ugyanakkor az elnök nem érvényesítheti az akaratát, és nem is vonhat felelőségre senkit, amennyiben a határozatokat nem teljesítették.

Kerényi Szabina fordítása

H. G. Gooden
97.

Sohasem felejttem el, amikor a szófiai Ohridi Szent Kelemen Egyetem hallgatójaként kezembe került az 1879-es Alkotmányozó Nemzetgyűlés jegyzőkönyve. Az az érzésem támadt, olyan igazságot értettem meg, melyet egész életemben őrizni fogok. Alkotmányos hagyományaink megteremtőinek akkori vitáiban született meg a modern bolgár állameszme. Sok gondolat, melyet a továbbiakban megosztok önökkel, az államférfiak iránti tiszteletből és csodálattal ered, hiszen ők nem egyszerűen újraélesztették a bolgár államiságot, hanem népünket a modern európai civilizációk közé emelték.

Az utóbbi hét évben a „demokrácia” szót olyan gyakran használták, hogy említése már-már gyanút ébreszt. Számomra azonban a modern demokrácia ereje az alkotmányosságban rejlik.

Az alkotmányosság az, amely nem engedi a demokráciát a többség diktatúrájává torzulni. Az alkotmányosság az, amely nem engedi, hogy a politikai célszerűség a törvényesség helyébe lépjen.

Az elnök úgy garancia az ország jogállamiságára, ahogy az alkotmánybíróság is garantálja a bíróság függetlenségét. Az utóbbi évek egyik legnagyobb vívmánya éppen a bírói testületek függetlensége. Nem a hatalom megosztása okozza a káoszt és a tehetetlenséget, mint ahogy azt néhányan igyekeztek elhitetni velünk. Ha újból egyesítenénk a hatalmi ágakat, mi mentene meg bennünket az elkerülhetetlen önkénytől?

A világ politikatörténelme arról az óriási erőfeszítésről szól, melynek célja, hogy a törvények irányítsák az embereket és ne fordítva. Ha elnökké választanak, a magam szerepét abban látom, hogy Ljuben Karavelov, Sztefan Sztambolov és Alekszandar Malinov nyomdokaiba lépve megőrizsem demokráciánk alkotmányos jellegét. A nem alkotmányos vezetésre tett kísérletek, az alkotmány nyílt vagy rejtett felfüggesztése, a rendkívüli intézkedések és a hatalmi döntések mindig csak bajt hoztak társadalmunkra.

Azért ismétlem ezeket az ismert gondolatokat, mert az átmeneti időszakban a társadalom könnyen megkísérthető tekintélyuralmi eszmékkel.

Ma mindenki arra keresi a választ, hogyan választhat magának Bulgária erőskezü elnököt. Öt évvel ezelőtt ez a kérdés még elvontnak tűnt volna, ma pedig sok más kérdéssel együtt vetődik fel, mint például azzal, miért érzik úgy az emberek, hogy az állam elárulta őket, és miért vált a mindennapok részévé az intézményekért folytatott háború?

Az elnökválasztási kampányban néhány ellenfelem az elnöki rendszert az összes politikai probléma megoldásának tekinti, számukra elegendő, ha Bulgáriát elnöki köztársasággá nyilvánítják, s úgy vélik, a gondok önmaguktól megoldódnak. Számomra a kérdés nem úgy vetődik fel, hogy elnöki vagy parlamentáris köztársaság legyen-e Bulgária,

hanem akként, hogy úgy kormányozzák-e az országot, hogy közben kihasználják a demokrácia összes előnyét, vagyis határozottan és jól. Korunk dilemmája, hogy le tudjuk-e küzdeni a válságot és képesek vagyunk-e elindítani a kibontakozást, vagy hosszú időre a szegénység és a korrup-

ció mocsarában ragadunk.

Ebben rejlik az államelnök feladata. Meggyőződésem, hogy az érvényes alkotmány keretein belül Bulgáriának lehet erős elnöke. Abban is biztos vagyok, hogy az elnök hatása nem más, mint eszméinek a hatása.

Miben látom az elnök erejét?

Először is a közvetlen választás erejében. Mert a választók nem csupán egy adott személyre voksolnak, hanem ezzel együtt egy meghatározott Bulgária-képre is.

Ma az erőmet az új társadalmi többségben látom. Ez a többség nem fogadja el azt, ahogyan ma Bulgáriát kormányozzák. Ez az elkötelezettségű többség, akik készek tenni valamit önmagukért és Bulgáriáért.

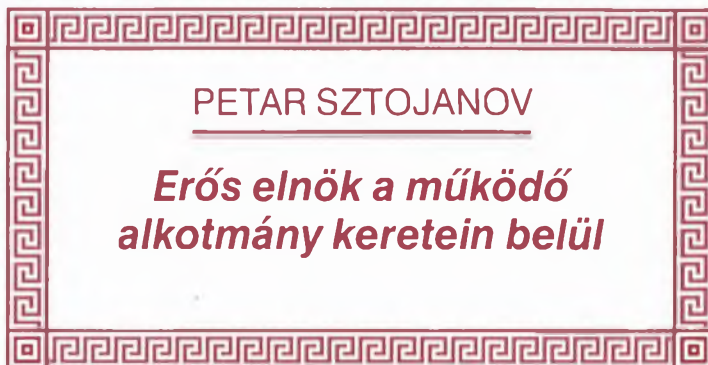
Számomra különösen fontos, hogy ez a válság-szülte többség ragaszkodik az alkotmányossághoz, és nem tűri, hogy egyik-másik politikai erő a törvényesség fölé helyezze magát.

Politikai létezésének kezdetén a demokratikus ellenzék a bársonyos forradalom híve volt és engedett az utcai nyomásnak. Ez valahol érthető is. Amire azonban ma különösen büszke vagyok, az az Egyesült Demokratikus Erők intézménnyé válása. Az elmúlt másfél évben többször bebizonyosodott, hogy az intézmények tisztelete, mely nemcsak szavakban fejeződik ki, fontos része annak az alternatívának, amelyet az ellenzék kínál.

Ennek alapján állíthatom, hogy a többség, amelynek üzenetét szeretném, ha mindenki hallaná, Bulgária alkotmányos többsége.

Másodszor: Bulgária elnökét az teszi erőssé, hogy megtestesítheti a nemzetet, hogy joga az ország jövőjéről való gondolkodás.

A jövőről alkotott kép, különösen két évezred határán, fegyver minden államférfi kezében. Mert az

államfő egyik legfontosabb kötelezettsége, hogy a következő nemzedékre gondoljon, miközben az ország sorsáért felel.

A jövő felé tekintve azonban úgy gondolom, az elnöknek az is felelőssége, hogy a társadalom folytassa párbeszédét a múltjával.

Néhány napja találkozhattam az izraeli knesszet elnökével, Dan Tihonnal. Beszélgetésünk során kifejezte aggodalmát amiatt, hogy a Legfelsőbb Bíróság érvénytelennek nyilvánította a népbíróság döntéseit. Vajon ez azt jelenti, hogy Bulgária rehabilitálja az antiszemitizmust és az idegengyűlöletet? Megértem aggodalmát. Az egész háború utáni demokrácia a nácizmus borzalmainak emlékére épül, arra a törekvésre, hogy ne kerülhessen hatalomra még egyszer egy ilyen embertelen rezsim. Mint politikus és állampolgár úgy vélem, a fasizmus és bármilyen totalitárius rendszer elvetése minden demokratikus politika meghatározó jellemzője.

Ugyanakkor megértem azt is, hogy a független bolgár Legfelsőbb Bíróság hatálytalanította egy rendkívüli ítélőszék döntéseit. A Legfelsőbb Bíróság döntése nem jelenti a vádlottak felmentését. Arról van csupán szó, hogy az ítéletekből hiányzik bármiféle indoklás, ami azt jelenti, hogy egyáltalán nem vizsgálták a vádlottak bűneit, és nem határozták meg, miért is ítélték el őket. A népbíróság ítéletei ugyanarra a vádlottak padjára ültette azokat, akik bevezették az antiszemita törvényeket, s azokat, akik mindent megtettek a bulgáriai zsidók megmeneküléséért.

A fasizmussal és antiszemitizmussal megvádoltak között volt az akkori nemzetgyűlés alelnöke, Dimitar Pesev, akinek fényképe Jeruzsálemben, a Holocaust-múzeumban látható, mivel zsidókat mentett meg. A vádlottak padján egymás mellett ül a Filov-kormány, amelynek idején Bulgária csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez, és a Muraviev-kormány, amely megpróbálta az országot kimenteni a háborúból. Közismert az is, hogy sok vádlottat még az ítélethozatal előtt kegyetlenül meggyilkol-

tak. A történelem ilyen bonyolult helyzeteket teremt. Ezért úgy gondolom, hogy e fájó problémák megoldása alapos elemzéssel, a párbeszéd folytatásával oldhatók meg, nem pedig a politikai szempontok bevezetésével.

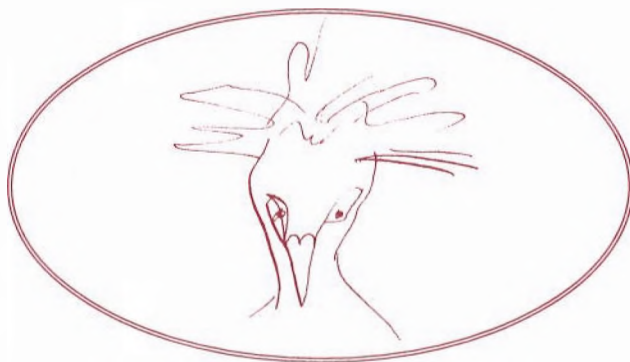
Úgy vélem, meg kell említenem az elnök egyik kiemelt jogát: bármikor a parlamenthez és a nemzethez fordulhat. Az elnök a közvélemény fontos része, a közösség szószólója, a társadalmi szerződés garanciája. Ezért meggyőződésem, az elnök ereje abban rejlik, hogy állandó kapcsolatot tart fenn a civil társadalommal. Az elnök ereje az, hogy meggyőzzön, hogy a társadalmi és állami érdekek, a józan ész szószólója legyen.

Az ország címerének kiválasztása körül lejátszódott dráma klasszikus példa arra, mihez vezet, ha valaki nem a társadalom, hanem kizárólag a parlamenti többség erejével akar kormányozni. Ha a parlament képtelen konszenzusra jutni a nemzeti címer ügyében, lehetőséget ad arra, hogy államférfiként gondolkodjunk.

Meggyőződésem, hogy a címet minden bolgárnak magáénak kell hogy érezze, s éppen az elnökjelölteknek kell konszenzusra jutniuk a látszólag megoldhatatlan kérdésben.

Végezetül szeretnék kitérni egy a társadalom számára különösen fájó problémára. Az elnök és a politikai pártok közötti viszonyról van szó. Az elnök ereje abban rejlik, hogy nem engedi a többpártrendszer pártoskodássá fajulni. Ez azonban egyáltalán nem jelenti azt, hogy neki minden párt egyaránt kedves, és egyforma távolságra tartja magát minden párttól. A politikus nem lehet független saját politikai meggyőződéseitől. A pártvezér és az elnök között az a különbség, hogy az elnök soha nem helyezheti pártja érdekeit az állam érdekei fölé, továbbá, hogy nincs erkölcsi joga megsérteni politikai platformjának alapelveit, amelyért a nép rá szavazott.

Kerényi Szabina fordítása

Nava

Az éjszakában – fényszilánkok – az eső.

Örömöm erőm feletti, hogy megvárjalak.

Ha felébredünk majd a halál múltán,
e gyöngéd simogatásra emlékezünk megint...

Mekkora boldogság a boldogtalanságban együtt lehetnünk.

Fekszik a fajt a fa alatt.
Halott.
Éneke még az ágon.

Elég csupán ujjad hegye.

Honnét jöttél, dermedt madár,
hogy mama szemével
nézel reám?

Medermélybe bűvó kicsi rák
képed a júliusi holdra.

Árnyék suhan át
a tüközüvegen.
Semmi sem változott a szobában.

A szerelmi remegésben tetten érem a mindenség szerkezetét.

Semmit sem akarok –
megelégszem
a fűz
hajladozásával.

Mondd,
ki az esőben lépkedsz, te,
annyi sok hallgatást hogyan fogadnak be
az árva madárfészkek.

A fiatal fűvön –
gyermekujjak nyoma –
hullott meggyszirom.

A kicsi lány szeméből röppent ki az ég?

Elhallgatott egy pillanatra a csalogány –
magába szivja mélyen
a csöndet.

Észrevétlen vagyok a világon –
de a kislányom
énrám mosolyog.

Aki elvesz, mondja – Isten velem!
Aki ad, mondja –
Isten bennem.

Pillangó koccant a haranghoz.
Senki se hallotta.

Félénk madár a gondolatom:
idegen jelenlét
elhessenti.

Vigyázz, tücsök,
megvénült édesapám –
elgáncsolod még!

Belegörnyedtem a szabadságba.
Szűk cellámban
most
egyenesen állhatok.

Egy méh
és egy lepke
jött hozzám látogatóba.

Nem mondhatod egyidejűleg
„Én vagyok!”
És „Szabad vagyok!”

Lábujjhegyen járjatok,
kicsi fűszálak!
Álmodik az ég.

Ha a térbe madár hasít be,
ne siessetek
kalitkájává tennetek.

Hallottad? –
PAPA, mondta a plüssmaci
az árvának!

Fekete pillangók
szállnak a házakra.
BOLGÁROK HALNAK.

Amire emlékszem, mind
belefér egy könnyecseppbe.

Virágoznak, virágoznak a fák,
fölébresztik még a hallottakat.

Rigó az esőben,
sáros kis lábak,
esőcsepp-sapka.

Tenyeredet akartam megsimogatni.
A virágbaborult cseresznyeágot
simogattam meg.

Nem tudom kitépni élet
az elhárított közelségnek.

Minden esőcsepp után –
másfajta csönd.

Szondi György fordítása

(Szerzők neve versek sorrendjében: Ljudmila Balabanova, Blaga Dimitrova, Alexandar Gerov, Blaga Dimitrova, Ivan Radoev, Rumen Barosov, Ivan Metodiev, Ivan Metodiev, Antoaneta Nikolova, Blaga Dimitrova, Ivan Metodiev, Elka Dimitrova, Juliana Vaszileva, Valeri Manolov, Ivan Metodiev, Valeri Manolov, Ivan Metodiev, Ivan Metodiev, Atanasz Dalcsev, Ivan Metodiev, Nikolaj Marinov, Alexandar Gerov, Ivan Metodiev, Magdalena Kosztova, Georgi Trifonov, Ivan Metodiev, Rumen Sztojanov, Ivan Matanov, Dimitrina Petrova, Ivan Metodiev, Margarit Zsekov, Todor Hrisztov, Ivan Metodiev)

Arnavutköy – Küçük çekmece

Arnavutköyből, az Isztambulba élő külföldiek kedvenc lakó- és szórakozóhelyéről két-három órányira becsültem az utazást Küçük çekmecéig, ahol a napokban dózeroltak le egy laktanyából átalakított menekülttábor, melyből a lakók nem voltak hajlandók kiköltözni. A meg-

álló mellett, közvetlenül összmediterrán stílusú homlokzatok aljában, lelassult horgászok lógatták a zsineget, kettésével-hármasával húzgálták ki apró, vonagló áldozataikat a szemetes és medúzás vízből. Felszálltam a kerülő járatra, a közvetlenre nem fértem fel. Elhagytuk az egykori zsidólakta, de teljesen görög hangulatú Ortaköyt barokkos

mecsetével és eldugult zsinagógájával, Beşiktaş óriásszállodáit, a múlt század végi, eklektikus Dolmabahçe palotát, amelyet az utolsó szultánok építettek maguknak és népes háremüknek, mivel egy magát európainak tartó uralkodónak zsenáns volt a tábori sátrak komfortját nyújtó Topkapiban laknia, azután az İnönü stadion mellett felkanyarodtunk a dombra, keresztül a Şişli kerület Soho-szerű, nyüzsgős utcáin. Végre megálltunk a Taksim téren, ahol átszálltam a villamosra – típusa és évjáratára alighanem megegyezik a lisszaboni járművékével –, egy sínpáron közlekedik végig az Istiklal úton – a pesti Váci utca sokszoros nagyításban –, kétoldalt örmény gregorián és olasz katolikus templom, a jegyzett ruházati világcégek márkaboltjai, nappali kávézó- és éjszakai kurvázóhelyek. Az utca végéből gyalog ereszkedtem le a Galata hídhöz, „Isten hozott Ázsiában!”, morgom már a következő utcasaroknál a bajuszos, szürke arcú, az asszonyaikat fátyol alá rejtő arnauta lézengők láttán, akiknek az ősei a kiköltözött görög kereskedők házait töltötték fel, a híd túloldalán kurdok ráncigálnak, vennék tőlük dohányt – valódi kurdisztáni –, jobboldalt a hámló Egyiptomi bazár, a gyorsvillamossal fel az egykor volt birodalmi dicsőség emlékművei közé, az eszeveszett kereskedés és turistanyúzás központjába, majd a Aksarayt elhagyva végigszárgulunk a Vatan sugárúton, a moszkvai Gorkij utca zanzásított másán, már ami az orosz nyelvű cégtáblákat és az etnikai arányokat illeti. A Topkapi végeláthatatlan, sáros és mocskos mikrobuszparkolójában lestoppolok egy járatot, és újra csak megyünk, lakótelepek és elővárosok között, átvágunk a kaszinóiról híres

Avcilaron, elhagyjuk az Atatürk repülőteret, és közben azzal szórakoztatom magam, hogy nem is városcsép ez, hanem egy didaktikusan ellenpontozva szerkesztett *road movie* arról, hogyan zúdul bele Európánk Ázsiába, milyen eszeveszett küzdelem folyik itt ezernyi hagyomány között, a múlt és a jelen, a világi-profán és a vallási-szagrális között, pe-

dig dehogy, a hely története egyáltalán nem erről szól, a levetített celluloidszalag csak az időbeliség illúzióját kelti, manipulál; bármilyen mű folyamatosság csupán látszat.

Az itt következő történet szereplői megközelítően háromszázezeren vannak: a Bulgáriából 1989 után kivándorolt törökök pontos lét-

száma mindaddig vitatéma marad, amíg a felek meg nem unják az érvelést: a kérdés egyrészt megoldhatatlan, másrészt nem is annyira lényeges. Kollektív balszerencsénk, hogy életüket sikerült két olyan államban leélniük, mely mind kisebbségként, mind bevándorlóként nyers emberanyagnak tekintette őket, megpróbálta rajtuk kikísérletezni az éppen aktuális társadalommegváltó eszmét. Bulgáriában kisebbségként nemcsak a térségünkben szokásos kiszolgáltatottságból jutott nekik, de ráadásul éppen őket szemelték ki a hatalmasok arra, hogy a beáldozásuk által megvalósítsák az egyre károsabbá fajuló nemzetállami rögeszméjüket. Amikor azután 1989-ben turistaútlevelel a zsebükben tömegek vándoroltak ki Törökországba, fordult a kocka: a befogadó ország hatalmasai gondolták úgy, hogy a területükre vetődöttek élete és sorsa a tulajdonukba került, s rajtuk keresztül nemcsak a honi, de a bulgáriai politikai fejleményeket is befolyásolni tudják.

A „nagy kirándulás” óta több mint hét év telt el, ami a régebbi kivándorlók szerint éppen elég arra, hogy kiderüljön, képes-e valaki beilleszkedni az új társadalomba, vagy végképp a perifériára szorul. Ezalatt egy eseménysorból, a kollektív élményből történelem lett, vagyis létrejött egy közösségen belül hallgatolagos konszenzussal elfogadott diskurzus a múltrol, s ezzel együtt a régi, kisebbségi identitás is új alakot öltött, amiben nyilván szerepet játszott az a jó néhány „diskurzuskreáló nagyüzem”, mely rögtön a megérkezésük után „kezelésbe vette” a bevándorlókat.

1996 október és decembere között jártam végig

* Krasztev Péter: *Mitosz, semmi más* – Seneca Kiadó, Budapest, 1997

azokat a törökországi városokat, melyekben a bevándorlók tömegesen letelepedtek, több száz emberrel beszélgettem, látszatra – remélem – kötetlenül, többnyire diktafon és feltűnő jegyzetelés nélkül, próbáltam megragadni a pillanatot, amikor a személyes sérelem történeté szublimálódik, az egyén élménye egy közösség történelmévé válik, a számkivettség és az idegenség érzését felváltja az otthonosság és állandóság komfortja. Sok esetben ez nem volt nehéz: a túlélésért, a felemelkedésért folytatott sikeres küzdelem utólag értelmet ad a bulgáriai megaláztatásoknak, akinek pedig nem jött be '89-es áttelepülés, azzal vigasztalhatja magát, hogy annak se jobb, aki otthon ragadt. A trauma azonban örökre trauma maradt – gyógyulás nincs, csak folyamatos kezelés, emlékezés sincs, csak állandó emlékkonstruálás.

Hivatalosságok (I.)

... ami igazán számít, az a közvetlen személyes élmény, amivel valaki rendelkezik, nem pedig a hivatali beosztás.

PAUL THOMPSON, 1988.

Petar, Sztojanovon, a jelenlegi államelnökön és néhány megrögzött emberjogi aktivistán kívül még nem találkoztam olyan bolgárral, aki nyíltan kimondta volna, hogy mélységesen szégyelli magát azért, ami az országban 1984 és '89 között történt, és ne apróbb stílushibának tekintené a török és a pomák (mohamedán bolgár) kisebbség ellen évtizedek óta folyó genocídiumot. Az ország törökmentesítésére rögtön 1878, vagyis az orosz-török háború befejezése után megkezdődött, és a második világháború végéig megközelítően ötszázötvenezeren hagyták el Bulgáriát, de mindez kisasszonyfutball ahhoz képest, ami a kommunista hatalomátvétel után kezdődött, amikor a török kisebbség sem kerülhetett el az „állami gondozásba vételt”. Az első szakaszt (1948 és '51 között) követően, 1951-ben a kuláktalanítás és az államosítás elől százötvenezeren menekültek át Törökországba. Az 1960-ig terjedő időszak a „toleráns dezintegrálás” jegyében telt: a bulgáriai török nyelvű kultúra ekkor élte a fénykorát, szinte előnyösebb volt töröknek lenni, mint integrálódni a többségi társadalomba. Azután jöttek a sanyarú hatvanas évek, az „intoleráns integrálás” időszaka: bezárták a nemzetiségi iskolákat, színházakat, leállították a török újságokat, közterületen betiltották a török népzene hallgatását. Az 1968-as bolgár-török egyezmény értelmében kétszázezer török települt ki, s ez már semmiképpen nem tekinthető gazdasági emigrációnak, mint az '51-es.

Egy ankarai bolgár diplomata barátom kommentálja szerint a „szelepeket” (értsd: a határokat) azért nyitották ki időről időre, hogy a „szapora” törökök létszámát állandó szinten tartsák. 1973-tól

azonban vészjóslóan sokszor kezdték emlegetni a bolgár sajtóban az „egységes bolgár nemzetet”, amivel fokozatosan megkezdődött az „erőszakos homogenizálás” kora: a törökökről egyre ritkábban esett szó az ország földrajzi és etnikai leírásakor, a pomákok nevét erőszakosan bolgárosították, bezárták a mecseteket, tiltották a salavári viselését, a mohamedán ünnepek megünneplését, a hagyományos temetések és esküvők rendezését, az érintkezést az anyaországiakkal, büntették a nyelv használatát. Egyre több bértollnok írt a török hódoltságról történelmi regényeket, melyekből kiderült, hogy a szent bolgár földön bolgárokon kívül évezredek óta sosem élt más, ide török csak akkor tette be a lábát, ha mészárolni és erőszakosan iszlamizálni akart. '84-ben beindult az „újjaszületési program”, mely a „török nevű bolgárok” nevének megváltoztatásával kísérelte meg kiküszöbölni a „történelem tévedését”. 1985-ben végre fellélegezhetnek: „Bulgáriában nincsenek törökök.”

– Te nem létezel – felelte O'Brien.

GEORGE ORWELL.

A legkülönösebb az, hogy még a magasan képzett bevándorlók se tudtak értelmes választ adni arra a kérdésre, hogy szerintük miért cserélték le a nevüket. Híresztelésekről, Zsivkovról, a párt politikájáról beszéltek, egységes nemzetállamról, melyet a bolgárok nagy hirtelen meg akartak valósítani, próbálták kimagyarázni az egészet, indokokat kerestek, de kész válaszuk nyilvánvalóan nem volt. Az átkelesztésre még tájékozott és a téma iránt kivételesen érzékeny bolgárok sem tudnak értelmes magyarázatot, mint például diplomata barátom, aki egy titkosszolgálati dajkamesével próbált meg elaltatni. Szerinte a törökök egy egyszerű „intézményi túlélési stratégia” áldozatai lettek: a '80-as évek elején a bolgár titkosszolgálat fejesei azért találták ki a török autonómia követelés konspirációját, hogy a „leleplezéssel” hozzák helyre „a cég” megtépázott reno-méját Zsivkov vezérnél, aki már unta a nemzetközi botrányokat (Georgi Markov író londoni meggyilkolása, a pápa elleni merénylet elpancserkodása stb.). A történetnek van ugyan egy gyenge pontja – még ez a rossz titkosszolgálat se lehetett annyira ostoba, hogy ne állítson ki legalább egy bérencet, aki bevallja, hogy igenis, ő bizony autonómiát követel a törököknek –, viszont érzékelteti a hatalomközeli gondolatvilágát: egy kis smúzolás a vezérnek megér annyit, hogy néhány százezer embert a porig gyalázzanak.

Pedig a megalázás önmagában nem lehetett a cél, hiszen a hatalom ezután tényleg úgy tett, mintha a névcserével megszüntette volna a törökök létezését. Az események után a „volt törököket” ugyanúgy besorozták a reguláris egységekhez, mint a bolgárokat, ami addig teljesen elképzelhetetlen volt:

H. Gendron
97.

a hivatalos fantazmagóriák szerint ugyanis ők voltak a belső ellenségek, s ezért csak fegyver nélküli szolgálatot teljesíthettek (kivéve a párttagokat és a partizánok leszármazottjait). A harmincas éveiben járó, isztambuli illetőségű Ibrahim például azon értetlenkedett, hogyan rúghatták ki nyugodt lelkiismerettel Bulgáriából, amikor ő mint elektroműszerész olyan személyre szóló, szigorúan bizalmas információk ismeretével járó kiképzést kapott, amilyenben összesen négyen, ha részesültek az országban. Azután '89-ben se szó, se beszéd, a kezébe nyomták az útlevelét, és elhajtották Törökországba.

Néhány szerző egészen odáig megy, hogy azt állítja, a Szovjetunió arra használja Bulgáriát, hogy ott kísérletezzék ki az újfajta politikai fogásokat, mielőtt náluk alkalmazni kezdenék. A néhai A. Bennigsen azt írta, hogy a bulgáriai törökök erőszakos névcseréje egy hasonló szovjet politikai akció bevezetője lehet, melyet az ottani muzulmán lakossággal szemben szándékoznak végrehajtani.

KEMAL H. KARPAT, 1990.

Abban még semmi meglepő nincs, hogy a nyugati elemzők értetlenül álltak az események előtt, és a keleti blokk újabb suskusára gyanakodtak, az azonban már különös, hogy a tendenciózus és a tények kezelését illetően meglehetősen lezser, de ezzel együtt is rokonszenvesen következetes Karpát morcos kommentár nélkül idézi a nyugati kollégát, holott egy történész igazán tudhatná, mi a különbség birodalom és nemzetállam között, arról már nem szólva, hogy ez az állítás alaposan aláássa az éppen általa képviselt „folyamatosság” tézisé. Fülbesugár útján szerzett értesüléseim szerint főtítkárváltásról és szesztilalomtól meggyötört szovjetek legfelső vezetőségéig a konzultációra küldött bolgár anyag el se jutott, csak valami közbülső aparatszik üzentek nekik, hogy csináljanak, amit akarnak.

Azt, hogy az „újjaszületési program” nem a '80-as évek elején kezdődött, talán csak egy mozgalmas életű, különös műveltségű isztambuli beszélgetőtársam, Kasim tekintette egyértelműnek: egyedül ő felelt gondolkodás nélkül, hogy „hát azért, mert Bulgáriában nemzeti szocializmus volt, de szó szerint az”. Rajta kívül Mehmed, az isztambuli teázótulajdonos mondta azt, hogy őt már a hetvenes évek közepén elfogta a balsejtelem, amikor a járási párttitkár sofőrjeként ücsörgött egy nagygyűlésen, ahol váratlanul felkérték, hogy olvasson fel egy beszédet a törökök bulgáriai rémteteiről. Ki is vándorolt az első adandó alkalommal, 1978-ban.

Az általános memóriavesztés nem magyarázható kizárólag lelki tényezőkkel: nem egyszerűen gyermekkori amnéziáról lehet szó. Ez inkább társadalmi amnézia: az emlékezést a társadalom és a gazdaság dinamikája törli ki a tudatból.

RUSSELL JACOBY, 1975.

A legsúlyosabb trauma, az átkeresztelés előtti időszak szinte minden kívándorló emlékében a „boldog békeidő” rózsaszín kódéba vész. Szerintük kevés munkával kevés pénz kerestek ugyan, de megélték belőle, megbecsülték a munkájukat, nem éreztették velük, hogy idegenek, sőt voltak bolgár barátaik, összejártak, buliztak, zajlott az élet. És akkor beütött a '84-es év, és kiderült, hogy a barátok többé nem barátok, senki sincs, aki egy együttérző pillantást váltanak velük, inkább meg sem szólítják őket az emberek, nehogy állást kelljen foglalniuk azzal, hogy a régi, mohamedán vagy az új, szláv nevüket mondják. Pedig, állították sokan, kevés hiányzott ahhoz, hogy teljesen elbolgárosodjanak, a gyerekek már alig tudták a nyelvet, vallásosak nem voltak, úgy éltek, mint a többiek. Megkérdeztem tőlük, nem tűnt-e fel, hogy az eltelt évtizedekben fokozatosan fosztották meg őket az emberi és kisebbségi jogaiktól, gondolkodás nélkül visszakérdeztek, honnan tudtak volna arról, hogy léteznek ilyen jogaik, a kommunizmusban ilyesmiről senki sem beszélt nekik. Isztambul Pendik kerületében egy Ayten nevű tanítónő olyan vehemensen védelmezte a kedélyes bolgár multikulturalizmusról szóló látomását, hogy a „török rabigát” is beleszótt a elbeszélésébe, közölte ezzel a hallgatóság körében.

Ezt mondják? El vannak tévelyedve. Gazdaságilag lehet hogy minden rendben volt, de amúgy... Nostalgizálnak: a régi szép idők, mindenki visszasírja az ifjúságát, csak erről lehet szó, hogy nem gondolnak végig semmit...

ZEYNEP, ANKARA, 1996. november.

Fokozatosan azonban mégis előkerültek a másfajta emlékek is, melyek leggyakrabban arról szóltak, milyen volt kikerülni a falusi környezetből, ahol a két etnikum közötti kapcsolat az évszázadok óta bejáratott sémák szerint működött, rendszerint zökkenőmentesen.

A jelenleg Bursában élő Aseniye kezdetben szintén a beolvadásról mesélt, azután hirtelen eszébe jutott, hogy amikor új helyre költöztek, többen feljelentették, mert törökül beszéltek a családban, és csak akkortól vették őket emberszámba, amikor egyszer kimentette a szomszédban élő ellenséges katonatiszt kisfiát egy ámokfutó autója alól. Az isztambuli Züleihának is egyszeriben visszatértek az emlékei: amikor a kisfia megnyert egy nemzetközi aszfaltrajzversenyt, az egyik sértődött bolgár anyuka azt rikácsolta, hogy egy török gyerek nem lehet jobb az övénél, majd éjszaka visszament a térre, áthúzta a gyerek neve alatt a Bulgária feliratot, és beírta, hogy Törökország. Alinak, egy isztambuli mérnöknek is beugrott, hogy egyetemista évfolyamtársa nem volt hajlandó vele közös albérletbe költözni, mondván, élő törököt még nem látott ugyan, de annyi rosszat tanult róluk, hogy nem hajlandó

egy fedél alatt élni vele. Azután mégis összebarátkoztak, a srác meghívta őt a szülei falujába, egész este derekasan ettek-ittak, de később a barátja bevallotta, hogy egész éjszaka le se hunyta a szemét, mert félt, hogy a kapatos rokonság kárt tesz a vendégében.

Neyran, a negyvenes évei közepén járó ankarai üzletasszony eleinte határozottan visszautasította, hogy interjút készítek vele. Kiderült, hogy még sosem beszélt a múltáról, bevallotta, hogy nem szívesen idéz fel fájó emlékeket. Bulgáriában szinte teljesen asszimilálódott, törökökkel nem érintkezett, magas gazdasági beosztást töltött be egy sumeni nagyvállalatnál; amikor átkerült, a nulláról kezdte, most saját, viszonylag jó menő céget vezet. Beszélgetésünk első tíz percében arról mesélt feszengve, milyen teljes életet élt a szülőhelyén egészen '84-ig, amikor is hirtelen „vákuumba került”, „minden a feje tetejére állt”, a barátok megszűntek barátok lenni, a hivatalban épp csak eltűntek stb. Láttam, amint beleborzong, karja libabőrös lesz, mert beszéd közben ébredt rá arra, aminek éppen az ellenkezőjét próbálta magával elhitetni évek óta, majd végül ki mondta: „Együtt éltünk, de mélyen együttérezni sosem tudtunk: a belőlük nevelt ellenérzés nem hágható át”.

Magáról a névcseréről rengeteg valódi rémmesét hallottam, szinte mindenkinek megvan a magáé. Találkoztam olyanokkal, akik nem nyugodtak bele a névcserébe, nem vették át az új okmányokat, inkább börtönbe vagy a Belene-szigeten működő büntetőtáborba csukatták magukat. Ők az ellenállók, akiknek a számát megközelítően ezerre becsülik: őket verték a rendőrségen, de – mint Mücettin, az avcilar pincér említette – nagy szerencsájuk volt a fagyos tavasszal, mert így legalább a sebeik nem gennyesedtek el a fűtetlen sátrakban; őket telepítették ki tisztán bolgárlakta falvakba, de – mint Sabri mondta Ankarában – enélkül soha nem tudta volna meg, hogy vannak rendes bolgárok is, akiknek nincsenek faji előítéleteik; őket ültették le évekre, de – mint Zeynep mesélte – sosem találkozott volna az a tizenennyolc évre ítélt asszonnyal, aki fejbe csapott egy rendőrt, miután egy tank elgázolta a gyereket, és aki a beszélőkön szótlanul nézhette csak a férjét, mert bolgárul nem tudott, „idegen” nyelven viszont nem szólalhatott meg.

Az átkeresztelési akció levezénylését – a látszólagos szervezettség és módszeresség ellenére – minden bizonnyal a helyi erőkre bízta, központi erősítés csak oda került, ahol külön kértek. Rendszerint az idegen nevek orra alá nyomtak egy listát, amelyből választhattak maguknak új nevet. Seliha egész családja például orosz hangzású nevet választott, amikor megkérdezték tőle, miért, azt felelte: ha pár év múlva bejönnek az oroszok, ne kelljen újra

nevet változtatni. Az ő városnegyedüket előbb körülvezték a fegyveres biztonságiak, majd lakásról lakásra járva mutogatták az íveket. Akadt, aki elbujdosott, de előbb vagy utóbb maga jelentkezett, mert se a munkahelyére nem mehetett be a régi névvel, se a bankból nem vehetett ki pénzt, se autót nem vezethetett.

Egyes területekről már jó előre begyűjtötték a helyi „elitet” – találmra a birkapásztortól a gyógyszerészig -, elvitték őket táborozni, ahol politikai továbbképzésben részesítették őket, kiásattak velük néhány kilométernyi harci árkot, megmutatták nekik az élet árnyasabb oldalát, majd a kezükbe nyomták az új passzusokat, és egy szokásos aláírás fejében – soha, sehol, senkinek stb. – isten hírével hazaengedték őket. Így végre a családjuk is értesült arról, hogy még életben vannak. Igaz, azután a diplomások nagy része már csak fizikai munkásként dolgozhatott, viszont bolgárok voltak, és meg kellett fizetniük annak az árát, hogy török létük utolsó napjaiban akár tiltakozhattak is volna. Recep például, akivel Bursában futottam össze, a passzív rezisztencia szokatlan módját választotta: amikor '85-ben kötelezővé tették a kalauzoknak a névkártya viseletét (neki az új névvel persze), titokban hinni kezdett Allahban. Lelke mélyén talán mindig is különbözni akart...

A bolgár hivatalosok máig gyógyíthatatlan fixációjáról, a külföldi kapcsolatról egyetlen történetet hallottam: közvetlenül a névcseré után néhány tizenéves fiatal bejutott a brit követségre, ahonnan pánikszerűen kizavarták őket, mondván, menjetek inkább, és „dolgozzatok” odakinn, mi majd figyelünk rátok. A fiatalok pechjükre ezt komolyan is vették, elkezdtek röpcédulákat gyártani és terjeszteni, mire a rendőrök pillanatok alatt elkapták és lecsukatták őket. Az angoloktól annyi üzenet se érkezett, hogy sorry.

A tornácon

A pályaudvar várótermében felállítottak egy keskeny kaput. A két oldalán rendőrök álltak, előtte a kísérők és kivándorlók tömege, odaát már csak azok, akiknek ellenőrizték az útlevelét. Mindenki annyi csomagot vihetett magával, amennyivel ezen az átjárón átfért, utána már nem lehetett visszafordulni. Felmálháztam a gyerekeket – az egyik akkor volt tizenkét éves, a másik tizenhat –, átmentek, majd jöttem én, próbálkoztam keresztbe, hosszába, nem ment sehogy, letettem az egyik pakkot, és nagy nehezen átnyomultam. Csak azután vettem észre, hogy a vizeskannát a kapu túloldalán felejtettem. Nem engedtek vissza érte, másvalaki sem hozhatta utánam. Azután öt napon keresztül utaztunk rekkenő hőségben a törökök határig.

ZÜLEIHA, 1996. December, Isztambul.

Az 1989-es nagy kivonulás alkalmából a bolgár hatóságoknak sikerült újra feltalálniuk a pokol tornácát. Egyetlen olyan kitelepülttel sem sikerült találkoznom, aki emberhez méltó körülmények között hagyta volna el az országot vagy emberi bánásmódban részesült volna a határ bolgár oldalán. Pedig jó részük egyáltalán nem eufóriában és nem jószántából távozott. Sokaknak egyenesen a lakására vitték a kész útlevelet, másokat előzékenyen kirúgtak a munkahelyükről vagy addig vegzálták őket az aktív párttagság, amíg tényleg kikérték az útlevelüket, de olyanok is akadtak, akiknek unatkozó belügyérek jártak a lakására, hogy jobb belátásra bírják. A megkérdezettek legnagyobb része úgy emlékezett, hogy azért ment, mert mentek a többiek is, olyan alig volt, aki álságosan azt felelte volna, hogy mióta világ a világ, Törökországban szeretett volna élni. A határ túloldaláról ugyanis alig tudtak valamit azon kívül, amit a hivatalos bolgár propaganda terjesztett – mocskok, éhezés, emberevés, tetvek, lepra, bűnözés, elnyomás (erről a kondicionálásról gyerekkori élményeim vannak) –, valamint azon kívül, amit otthon a szülőktől hallottak, nevezetesen hogy Törökországot, legyen az bármilyen is, szeretni kell.

A visszaemlékezések tanúsága szerint azonban a pokol tornáca – minden ellenkező híreszteléssel szemben – rosszindulattal volt kikövezve. A kívándorolni készülni pontosan tudták, hogy turistaútlevéllel nem vihetnek magukkal fejenként ötven dollárnál többet, csak ingóságot, de abból is annyit, amennyit személyesen elbírnak. Bilal például azt mesélte, hogy éppen abban az időben érkezett meg a Zsigulija, melyre hat éve fizetett be, de amint meglátták a személyijét, visszakoztak, mondván, neki nem adhatják ki. Több verzió kering arról, hogyan ismerték fel öt év távlatából a színbolgár néven futó törököket: egyesek rejtett jelre gyanakszanak az igazolványokban, mások a bolgárok különös empátiájára hivatkoznak, de akadnak, akik a felvett nevek bizarr hangzásával magyarázzák a „bolti diszkriminációt”. Egy másik kívándorolni készülő házaspárt egyszerűen nem engedtek be a szomszéd város boltjába vásárolni, isztambuli ismerőseim pedig anekdotaként mesélik, milyen cselesen úszták meg, hogy az áruház kijáratánál elkobozzák tőlük a sebtiben vásárolt pokrócokat. Yalovában Neçmi, aki villanyszerelő volt egy várnai kórházban, elpanaszolta, hogy amikor elindult a határ felé, a kollégái feljelentették, hogy nem adta le szabályszerűen a felszerelését, mire a rendőrök kirángatták az autósorból, visszavitték Várnába, ott elintézte az ügyeit, és három nap múlva újra a határon volt: a megbeszélés szerint a mögötte álló még tartotta a helyét – meglepően keveset haladtak előre...

Odaát persze semmiféle infernum nem várt rájuk, bármennyire is sugallták ezt a bolgár hatóságok által installált attribútumok. A menekülőket készséges határőrök, a vörös félhold tábori konyhája és

rögtönzött szálláshelyei fogadták, elhárítótisztek beszélgettek velük személyesen, de a tömegre való tekintettel felületesen, megkérdezték mindenkitől, van-e rokona, akinél ideiglenesen meghúzhatja magát, mert ha nincs, naponta más-más városba indulnak a konvojok, ahol kiürített iskolák és laktanyák várják őket. A rossznyelvek szerint nagyjából már itt eldőlt, kinek mi lesz a további sorsa: az aktív ellenállóknak és börtönviselteknek privilegizált ellátást biztosítottak, bár nehéz elképzelni, hogy abban a káoszban erre is tudtak volna figyelni. Tény, hogy a későbbiekben sem találkoztam olyan áttelepülttel, aki Bulgáriában valamilyen módon szembeszegült a hatóságokkal és ezért ne kárpótolták volna Törökországban lakással vagy kényelmes állami munkahellyel, de ebben még utólag sem látok semmi kivétlnivalót, mivel biztos vagyok benne, hogy annak idején kizárólag saját lelkiismeretükre hallgatva tiltakoztak, nem pedig külső biztatás vagy ígéretek hatására.

Bár manapság a török hivatalosságok nem szívesen emlegetik, de a történetekből kiderül, hogy azokat, akik nem tudtak befogadó rokonokat megnevezni, Anatólia távoli, kurdlakta vidékeire szánták. Feltehetően az járt az eszükben, hogy ezzel egyfelől a kormányhoz hú, hálás telepeseikkel tölthetik fel a háborús zónát, akik a jelenlétükkel és eltérő életmódjukkal valamelyest civilizálni tudják az ottaniakat, másfelől pedig lecsillapítják mindazoknak a háborgó kedélyét, akikért az állam egy életen nem tett annyit, amennyit a bevándorlókért egy hét alatt.

Hét év távlatából nézve az elképzelés tökéletesen kudarcot vallott: Diarbakir és a Van-tó környékén egyetlen kívándorló sem maradt meg, a kurdok továbbra is olyanok, amilyenek voltak, a helyiek pedig ott gyaurozzák a jövevényeket, ahol érik.

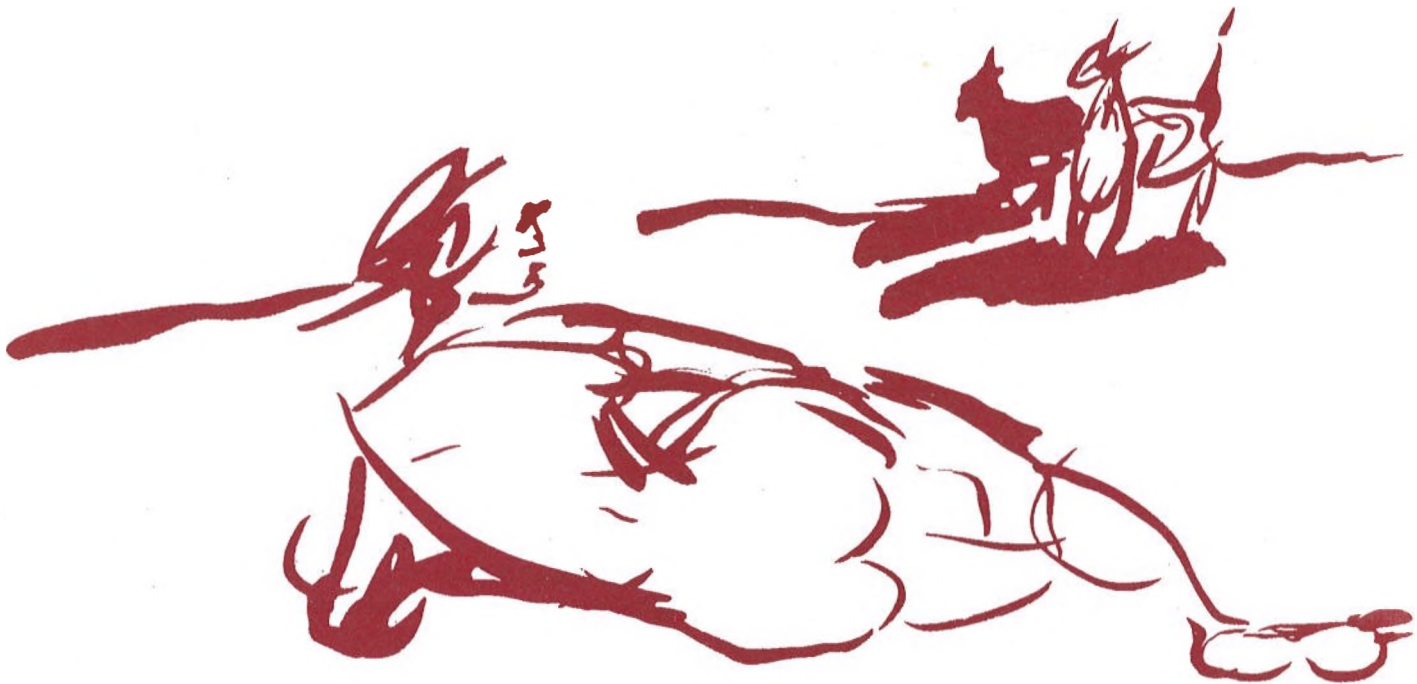
A határátlépésről szóló történetek hosszú, keserves, paranoid álmoknak tűnnek, melyekben napok alatt teszik meg a határig vezető néhány kilométeres szakaszt, elkeverednek a szeretteik mellől, próbálják megtalálni a nekik szánt üzenetet az edirnei pályaudvar cetlikkel borított falán, várják, amíg egy felsőbb hatalom megoldja a helyzetüket, a sorukra bízzák magukat, de közben az éber énjük mindvégig tudja, hogy legyen bármilyen ez az egész, az odaáti pokolnál csak jobb lehet, mert itt lehet hogy meghatározzák nekik, hova menjenek, mit dolgozzanak és mennyiért, de legalább azt maguk dönthetik el, hogy kicsodák, és milyen nyelven beszélnek. Ezt mondják azok, akik nem tértek vissza a „nagy kirándulás” után; akik visszamentek Bulgáriába, biztosan egészen más álmod mesélnének.

Ez volt hát a kapu, az Edirne körüli tábor és a pályaudvar, mely sok mindennek lehetett a tornáca, csak talán a pokolnak nem, az utolsó pont, melyen történetünk hősei kötelezően áthaladtak: itt ér véget közös múltjuk, ezután már csak egyéni küszködé-

sek következnek más-más helyszíneken, egy számukra ismerős, mégis idegen világban, ahol az anyanyelvükön szólítják meg őket, csak más szórendben beszélnek, ahol ugyanúgy főznek, csak más sorrendben tálalják fel a fogásokat, ahol test-

vérként fogadták, mégis hitetlen göçmenként emlegetik őket.

A tanulmány az Arit-Mellon Foundation támogatásával készült.

M.G. 97.

Anyám kihajolt és fásultan közölte:

– Vége.

– Most mit csinálunk? – szipogott apám. – Mit tettünk?

– Nem szenvedett – felelte anyám szárazon. – Föl kéne hoznunk...

– Miket beszélsz? – kiáltott apám ijedtem. – És a szomszédok?

– Szomszédok?

– Kizárt, hogy nem látták! Biztos kihívják a rendőrséget... – mondta apám zavartan. – Nem tudom. Meghalt.

– Na és? – vágta rá anyám kihívóan – Kit izgat? Nemsokára mindannyian meghalunk! A rend már rég felbomlott, de az

emberek sokkal kimerültebbek annál, hogy ezt kihasználják, csak gubbasztanak csigaházaikban! – Megjegyeztem ezeket a szavakat. – Ez csak egy tetem – zárta le végül meggyőződéssel –, menjünk, hozzuk föl!

Anyám és apám, a két zombi, úgy húztak el mellett, hogy észre sem vettem. Az ajtó becsapódott mögöttük. A szoba kihűlt. Úgy éreztem, időközben még ki is tárgult. És valahogy vészjóslóan steril volt. A tárgyak üresek voltak, színtelenek, mintha ott se lettek volna. A szél lebegtette az átlátszó, fehér függönyöket. Az ablak alatt nagyapám szakadt mamusza hevert, tanúskodva arról az utolsó, végzetes lépésről. Elképzeltem őt kinyúlva a betonjárdán, szét hullva, mint egy kidurrant papírzacskó, körülötte az épületeken csorog a vér. Leültem megüresedett karosszékébe, háttal az ablaknak. A huzat egy ott felejtett, régi újságot lapozgatott az ágyon. A pohár érintetlenül állt az asztalon. Felületén még ott úszott a sárgás köpet. Kintől elfojtott sikoltozás hallatszott. Legyűrtem az iszonyomat, és óvatosan kilestem. Az a pocskék érzésem támadt, hogy a párkány mindjárt leszakad, én meg lerepülök az ürességbe. Lent nem volt semmi. Még egy apró folt sem!

Apám és anyám a háztömb körül rohanguáltak. Átkutatták a satnya bokrokat, bekukucskáltak a az ott parkoló rozszant kocsik közé, a pad alá, a kukák mögé... Feltűnt, hogy a szemközti házak ablakai egytől egyig sarkig zárva voltak, az erkélyekről egy árva lélek sem nézelődött. Emlékszem, apám közönyösen felegyenesedett, tekintete előre kúszott a dermedt, sima homlokzaton és teli torokból elkiáltotta magát.

– Hééé, hozzátok vissza! Ő az enyém! Hozzátok vissza!

Hangja tompán visszhangzott az élettelen falak

között. Figyelmesen végignéztam az ablakokon. Semmi. Még a függönyök sem rezzentek.

– Mocskos tolvajok! – káromta anyám.

Leültek a padra a bejárat elé, és egymásnak dőltek. Ekkor megértettem: valaki elrabolta nagyapám tetemét! Valaki, aki gyorsabb és éhesebb volt náluk. Ebben a pillanatban őszintén megkönnyebbültem.

Nem esszük meg nagyapát! Megmenekültem!

Emlékszem, hogy vonszolták haza magukat azon a szürke késő délutánon: mint a kiverő kutya. Megálltak előttem, inogva a soványságtól, és rám szegezték nehéz, büntudatos pillantásukat. A fejemen egyre csak nagy-

apám gonosz szavai visszhangoztak: Csináltok egy másik fiúcskát! Csináltok kettőt!

Kiméretlen logikája most még acélosabbnak tűnt. Más választás nem volt. Ők ketten vagy én!

Ők voltak az egész, amely létrehozta az olyankat, mint én. Én csak egy zsenge fűszál voltam, tavaszi hajtás, amely arra ítéltetett, hogy emlék és utódok nélkül hervadjon el. Soha az életben nem éreztem még magam ennyire jelentéktelennek, ilyen könnyen pótolhatónak és fölöslegesnek! Akkor fogtam fel először, honnan táplálkozik az az óriási hatalom, amellyel ők rendelkeztek fölöttem. És tudom, hogy mindent, de mindent ebben az életben az ő végtelen nagylelkűségüknek köszönhetek, beleértve azt a tényt is, hogy most Önök előtt beszélek. Mert megvolt hozzá az isteni joguk, mellyel a Teremtés óta rendelkeztek, de nem kívántak élni vele. Lemondtak róla; megvetették az ősi törvényt, hogy új útra térjenek.

Néztem őket, amint csendesen készülődnek: hátizsákok, meleg ruhanemű, magas szárú cipő, sapka, kesztyű. Majd felkapták fegyvereiket.

Elfogott az a nyomasztó érzés, hogy egyszer már részese voltam egy ilyen jelenetnek. Valami felrémlt az évszázadok sárga hordalékán át a mozdulatokban, ahogy készülődtek. Nagyon furcsa volt. Apám a vállamra tette a kezét és így szólt:

– Fiam, mi elmegyünk ennivalót keresni. Te itthon maradsz, és senkinek nem nyitsz ajtót! Egyáltalán senkinek! Megváród, amíg visszajövünk.

Biztos voltam benne, hogy utoljára látom őket. De csak valamivel később, a sötétben és velőig hatoló éhség csöndjében tudatosult bennem az előtttem álló magány mélysége. Anyám szorosan magához ölelt.

– Ne áruld el magad! – súgta a fülembe.

Száraz ajka megkarcolta a homlokomat.

– Észrevétlenül kell kiszöknünk. – Ezek voltak apám utolsó szavai

A zár hűségesen kattant. Magába temetett a pusztázó ház.

A következő órákat letargikus állapotban töltöttem. Minden függőnyt behúztam. A tévé előtt hevertem és bámultam. Úgy éreztem, mintha egy és ugyanaz a végtelen film pergett volna.

Kimerült tudatomban egybeolvadtak az alakok, a képek összegabalyodtak, a határok egybefolytak. Időről időre felálltam vizet inni – azt az utasítást kaptam, hogy sokat igyak. Éreztem, ahogy gyúlik a hasamban a folyadék. Hideg volt és nehéz, mint egy higanytócsa. Visszatértem – mindenem lötyögött –, és elterültem a díványon. Gyakran elbambultam, különböző képeket láttam, majd minden elfolyt, és nemsokára a képernyő előtt tértem ismét magamhoz, arra, hogy bámulom a képládát. Már nem kíváncsi személynek számítottam az álmok világában! A Halál nyers és végtelen világa hevert előttem; éreztem szomorú hullámain, melyek apránként mosták homokos szigetem partjait... És akkor ő jött elő a halálból, és megállt a szoba sarkában. Óriási volt és majd' szétfeszült, mint a túlfőtt kolbász.

Ruhája rongyokban lógott rajta, testéből sűrű gőz szállt fel. Haja nem volt, a fejbőrét hólyagok borították. Tágra nyílt szeme virított, mint a porcelángolyó.

– Nagyapa! – suttogtam rémülten. – Te vagy az, nagyapa?

Tudtam, hogy ő az! Mezítelen talpa úgy csattogott, mint a nyers hússzelet. Éreztem a közeledő melegséget. Nagypám fölém hajolt és az orrom alá dugta gőzölgő karját.

– Egyél! – utasított rekedt hangon. Összeszorítottam az ajkamat és elfordultam.

Hangos csámcsogást hallottam magam mögött. Hátranéztem a vállam fölött és láttam, ahogy kiharap egy jókora darabot a karjából. Megőrzött a főtt hús szaga. Hiába mondogattam magamban, hogy ez csak lidérc. Nagypám ott állt előttem fájdalmasan valósan és zavartalanul csámcsogott.

– Harapj, legényke! – mondta, és ismét kinyújtotta a karját.

A kiharapott résznél sárgállott a csontja. Hátrahőköltem; nagypám elvigyorodott és újra beleharapott a karjába. Körmének már csak a helye látszott.

– Buta fiú! – dörögte teli szájjal.

Láttam, ahogy megy el. Görnyedt volt és gőzölgött, a falak pedig mintha széthúzódtak volna előtte, és a szoba egyre csak nőtt. Lerágott karja úgy lógott a bordái mellett, mint egy karabiner. Néztam utána, amíg bele nem olvadt a semmi végtelen síkjába...

Feküdtem az ágyon, merengtem a szerveim haladó ritmusán, amikor gyanús kattogásra lettem figyelmes. A bejárat felől jött. A fősvény függönyök

csak néhány mocskos fénysugarat engedtek be. Rég elvesztettem már minden időérzékeimet. A tévéből továbbra is zűrzavaros formák és szavak ömlöttek. „Kiszimatoltak!” – mondtam magamban. Nem volt hozzá erőm, hogy bármit is felfogjak. Hallottam, hogy kinyílik a bejárat ajtó. Elképzeltem néhány erős pasast vérben forgó szemekkel. Tudtam, hogy kár is volna könnyörületért esedeznem. Elropogtatnak, mint a sült halat!

Könnyfüggönyön át láttam meg őket: két elmosódott árnyalak. Felismertem anyám riadt hangját. Fölemeltek, megtörölték az arcomat. Hallottam apám: „Nyugodj meg! Adj neki enni!”

Enni.

Teli marokkal tömtek belém valami fehéret... Kenyér íze volt. Kicsit édeskes volt és olvadt a számban, furcsa melegséget hagyva maga után, mely fokozatosan elárasztotta az egész testemet. Megettem néhány marokkal, egyiket a másik után; úgy éreztem, egy egész hegyet meg tudnék enni belőle. Még csak eszembe se jutott, hogy megkérdezzem, mi az... Csak tömtem magamba. Ha valami szokványos étel lett volna, egész biztos bélcsavarodást kaptam volna tőle. De ez különleges volt. Igen. Mintha a szervezetem egy az egyben felszívna, anélkül, hogy a gyomromba lemenne. Soha nem ettem még ehhez hasonlót!

Sajnos nem tudom ábrákkal illusztrálni ezt az áldott anyagot. Anyám – régi szokás szerint – megpróbált eltenni belőle, de kísérlete kudarcba fulladt. Már a második napon penészedni kezdett: az üveget vastag kukacok lepték el, úgyhogy ki kellett dobunk. Így nincsenek közvetlen bizonyítékaim. És mégis negyven napon át csak ezzel táplálkoztam. Láttam, ahogy a szüleim mindennap készülődnek elmenni, hogy másnap teli táskákkal térjenek vissza. Fogalmam sincs, hányan ették. Egyáltalán észrevette-e valaki apámon és anyámon kívül? Szeretném emlékeztetni Önöket, hogy abban az időben sem az újságok, sem a televízió, sem a rádió nem számolt be hasonló jelenségről. (Ez olyan tény, amely kétségtől erős hatással lett volna a társadalomra.) Más oldalról viszont olyan mértékű volt, hogy teljességgel valószínűtlennek tűnik, hogy észrevétlenül maradt volna. Feltételezem, hogy az idő múltával más tanúk is jelentkeznek majd. Nagyon sajnálnám, ha nem így lenne.

Gyakran kérdeztem magamban: miért éppen ők? Az én szüleim! Mivel szolgáltak rá erre a kiváltságra? Nem tudom. Lehet, hogy csak szerencsájük volt. Nem hiszem, hogy kiválasztottak voltak. Ebben nem volt semmi logika. Elmesélték, hogy amikor kimentek a mezőre, egyszer csak erős szél kezdett fújni. Bebújtak egy árokba, s az éhségtől és érzelmi kimerültségtől teljesen kábán szinte azonnal elaludtak. Csak másnap pirkadatkor ébredtek fel, egymáshoz bújva mint két kisgyerek, csikorgó fogakkal. A mezőt ellepte a dér. A hűvös, narancsságra

nap lágyan emelkedett a dombok mögül. A szél elfújta a felhőket. A távolban a város unalmas körvonalát csak néhány kémény törte meg. Hiába nézelődtek, még egy korcs eb sem bitangolt a vidéken, mely teljességgel lakatlannak tűnt. És csak akkor jutott eszükbe, hogy a lábuk elé nézzenek... A jégpáncél csillogó szálai között fehér golyócskákat fedeztek föl. Azt hitték, gomba. Összegyűjtöttek valamennyit. Puha volt és ragacsos, mint a tészta.

Nekibátorodtak és megkóstolták. Azonnal tudták, hogy ez a legtisztább, legtáplálóbb étel, amit valaha is ettek! Ették és könnyeztek a boldogságtól. Az egész mezőt elborította ez a különös étel. Csak ebéd tájt jöttek rá, hogy a golyócskák gyorsan megolvadnak, de addigra már telepakolták hátizsákjukat.

Anyám és apám a tanúi, hogy a mezőn rajtuk kívül senki sem volt. És mégis, a mező elég nagy... Mindig kérdeztem, miért nem osztják meg felfedezésüket valaki mással, egy szomszédval vagy mondjuk, rokonnal. Erre azt válaszolták, hogy nekik sem szólt senki. Ellenkezőleg, kegyetlen árat fizetnek érte.

Hangsúlyozták, hogy a mező ott állt a város szélen egész idő alatt, mindössze annyi kellett, hogy az ember kimenjen korán reggel és begyűjtse az ételt. Vagyis senki sem mondhatja, hogy nekik, ki tudja, milyen titkot kellene a nép előtt feltárni. Hiszen nincs is semmiféle titok. Minden nyilvánvaló volt, sőt, szembeötlő! Nincs tehát szükség nagy jóslásokra. Különösen viszonyultak magához az ételhez is: soha nem tanúsítottak különösebb érdeklődést a származása iránt, pedig kipróbálták mindenféle változatot az elkészítésére: főzve, sütvé, párolva... minden-hogy kitűnő volt, és hárman éppen jól laktunk vele. De nem hallottam őket soha hálálkodni ezért a bőségért.

Így végződik a mi éhező Odüsszeiánk. Tavasz közepén az állam megszerezte a régóta áhított hét-százmillió dolláros kölcsönt, és a dolgok fokozatosan jóra fordultak. A boltokban megjelent az áru... Aztán jött a bő termés, és ősze már senki sem éhezett. Sosem felejttem azokat a lágy, meleg napokat, amikor anyámmal és apámmal újra kijártunk sétálni, mint egy normális család. Emlékszem, feltűnt, hogy egyetlen idős emberrel sem találkoztunk az utcán. A város valahogy szélesebb és üresebb lett. Olyannak éreztem, mint egy idegen ruhát, mint egy óriási kabátot, melynek mély, hűvös redőiben még bolyong

előző tulajdonosának a szelleme. Az emberek fűgén jártak fel-alá, mint a megkergült ördögök, tettek-vettek. Tavasszal magukhoz tért rovarokhoz hasonlítottak. Fáradhatatlan nyüzsgésükben volt valami fájdalmas, valami esztelen. Nem tudtam elképzelni, honnan került elő ez a rengeteg fiatal férfi és nő. Mintha ejtőernyővel ereszkedtek volna alá. Én is így éreztem magam, pedig mellettem lépkedett apám és anyám. Nagypámra gondoltam... Belemeredtem a kevés szembejövő ember arcába és próbáltam kiolvasni az igazságot. De tekintetük menekült. Úgy éreztem, mindannyian részt vettek abban az undorító lakomában. Ó, hogy utáltam őket abban a pillanatban! Most már kicsit másképp látom a dolgokat.

Valami miatt kételkedem abban, hogy a nagypám meghalt. Akkor, a zűrzavarban nem számoltunk azzal, hogy a második emeleten lakunk, és ilyen magasságból ritkán halálos egy ugrás. Valószínűbbnek tűnik, hogy a nagypám csak halottnak tette magát. Miért ne?

Egy évre rá titokzatos képeslapot kaptunk Észak-Koreából. Persze lehet, hogy csak tévedés volt. Nem tudom elképzelni, hogy került volna oda. De mégis tetszik ez a gondolat. Mindenki számára van hely a Nap alatt.

Mi, bolgárok ma a legfiatalabb nemzet vagyunk a világon... A kilátástalanul öregedő Európával szemben ez vitathatatlanul előnyünkre írható, s talán még hasznunkra is válhat abban az ádáz küzdelemben, melyet az áldott struktúrába való bejutásért folytatunk. Sajnos Önök közül sokan nem így gondolják. Mert félnek. Aggasztja Önöket a homály, mely közelmúltunk történelmének néhány bizonyos szakaszait fedi. Félnek, hogy adott körülmények között hasonlóan cselekednénk. De hogyan?

Néha a lakótelepek környékén játszó gyerekek gyanús maradványokra bukkannak: állkapcsok, csigolyák, csontok...

Találnak ilyeneket, ha nem is mindennap. A gyerekek szeretnek csecsebecséket készíteni maguknak belőlük, láncra fűzik, cserélgetik egymás között... Ez bizonyos aggodalmat kelt a civilizált világban.

De nem bizonyít semmit. Ahol emberek élnek, mindig marad utánuk valami, nem?

Kerényi Szabina fordítása

A gyilkos és áldozata

A kutyanévet – Bendzsi – viselő ember, mint mindig, hatkor kelt, és lenyomott negyvenöt fekvőtámaszt, megivott egy csésze véres kávé, tiszta zoknit húzott, s elindult.

A szomorú nevű – Palmira – lány kilenckor ébredt, verejtékben úszott, de azonnal a tus alá állt, s ez fel-frissítette. Majd lassan és összpontosítva kikanalizott egy lágy tojást, felöltözött, s ő is elindult.

Csak estétájban találkoznak majd véletlenül a félig lerombolt városszéli motorospálya környékén, de addig még sok idő volt.

Addig Bendzsi majd elolvassa az újságot, elkortyolgat egy sört, némi töprengés után kiveszi utolsó száz leváját betétkönyvéből, egy részéből megiszik hét pálinkát, hazamegy aludni kicsit, hogy végül frissen és kijózanodva elinduljon aztán a hűvös estében, s lába maga vigye ama félig lerombolt motorospályához.

Palmira majd bemegy a szállodába, végigtakarítja a maga tíz szobáját, elfogadja egy külföldi vendég ajánlatát, hogy lefeküdjön vele, figyelmesen megszámolja a pénzt, s fejfájásra hivatkozva elhagyja a szállodát. Otthon majd felveszi fekete selyemblúzá s virágos új szoknyáját, végül azt se tudja, hova indul.

Az est leszállta előtti utolsó pillanatban keresztezte egymást az útjuk. Tekintetük találkozott, zavartan le-hajtották fejüket, mert ismerték egymást.

„Mi volt ez?“, kérdezte magában Bendzsi, ájulásig szorítva zsebében a kést.

„Mi volt ez?“, kérdezte Palmira magában, borzadó bársonyos nyakát simogatva.

Bagolyrikoltással s orgonailattal volt teli az éjszaka Szófia fölött.

Szondi György fordítása

Óriáskerék

Az autóbusz türelmesen várakozott a végállomásnál. Nagyon régi típusú busz volt, hátsó ablakánál összecusukható létrával, hogy ki lehessen használni a tetőn a csomagteret. Meglehetősen lepusztult volt a végállomás környéke. Megállt egy kutya és szagolgatni kezdte a bűzös karosszériát. Néhány kerge tyúk kószált a kerekek között a porban, majd rikoltozva a földre vetette magát, hogy aztán összeborzolt tollazattal és ijedten bukkanjon elő a túloldalon. A vezető türelmesen pőfékelt, utasokra várt. Végre-valahára két kölyök ugrott elő trappolva a sikátorból, amely az ótvaros térbe torkollott. Meztelen lábukra rászáradt a sár, vádlijukon friss, mély karcolásnyomok díszlegetek. Napbarnított térdükön a régi forradások úgy ragyogtak, mint a csillagok. Vihogva ugrottak föl a buszra, és rávetették magukat az első ülésekre. A sofőr felsóhajtott és beindította a motort. Az öreg busz megrázkódott, valami megreccsent kívénhedt szervezetében, aztán a vezető megrántotta a sebváltót, a busz csodával határos módon kiszakadt a portengerből, és útnak indult. Baloldalt dinnyeföldek tűntek föl, és a két kölyök száját egyszerre öntötte el a nyál, amikor eszükbe jutott a gyümölcs édes levének fájdalmas emléke. A rezgő ablakok előtt dombok, karámok és vízmosások suhantak el. Szilvások és mocsarak következtek, majd egy hatalmas búzamező rebbent, akár egy pillangó. A busz nyári portól megfakult városszéli házak előtt haladt el; viaszszínű kertjeikben betonösvények kanyarogtak. A srácok egyszerre vették le sapkájukat, majd izgalmukban szintén egyszerre tördelték a lakkozott sildet. A busz úgy robogott keresztül a városkán, mint egy sebesen elhajított kő. Végigsüvített a műtrágyaüzem magas, füstölgő kéményei előtt, majd felkanyarodott a főútra. Kétoldalt izzott az őszi tarló, a jármű szelétől felröppentek az árokszéli levelek, majd hosszan és bánatosan keringtek az aszfalt fölött. Amikor a busz megállt egy vidéki városkában, a két fiú kiszállt, hogy mozogjanak kicsit, s hogy megigyanak egy bozát a szemközi büfében. Fekete bajszukon megcsillant a köleslé, mint az olajfesték. Mit ad isten kiderült, hogy a közelben van egy céllövölde. Csapatnyi diáklányon kellett átverekedniük magukat, hogy odaérjenek. A két fiatal egyszerre markolt föl egy-egy puskát, lőttek egyet, s két dió ugyanabban a pillanatban pattant szét darabokra. Ámultak csak a diáklányok, piros ajkuk szétnyílt, mint a pipacs. A két ifjú – izgalmukat leplezendő – cigarettára gyújtott. Nyakukon a pattanások vérvörössé váltak. Rövidre nyírt hajukon megcsillant a lemenő napsugár. Katonás léptekkel indultak a busz felé. A lányok hosszasan integettek nekik, egymás szavába vágva kiabáltak, hogy mennek meglátogatni őket. Nemsokára besötétedett. Az ablak előtt hópelyhek szállingóztak, de a két katona olyan fáradt volt, hogy se nem látott, se nem hallott. Suhanckori, telt ajkukra már csak egy benőtt heg emlékeztetett. Az ülés nyikorgott testük súlya alatt. Katonaverejték átható szaga áradt mindenütt. A reggel váratlanul köszöntött be és halvány füstként tapadt az ablakokra. Dél körül, amikor már tűzött a nap, a busz váratlanul megállt egy városban. A kába katonák, akik már nem hittek semmiben, leszálltak, és hirtelen egy óriási vásár kemencéjében találták magukat. Nyomban bedobtak két-két sört, és teli torokból kacagtak. Szűk civil ruhájukat majd' szétfeszítette erőtől duzzadó testük. Két szépséges szempár szegeződött bivaly nyakukra. Az óriáskerék a tér közepén lendületesen forgott. A magasba emelte, majd visszaröpítette az embereket. Ég és föld között heves rikoltozástól, tűzijátéktól, színes lúdtollaktól és nevetéstől parázslott a levegő. A két szép lány együtt sikított a többiekkel, fönt az égben nevettek, lent az árnyékban sírtak, félúton pedig kiszívták lovagjaik tüdejéből az utolsó szuszt is. A busz csak délután indult. Odabenn csecsemősírás, pelenkateregetésre kifeszített kötelek hálója

A két férfi csak estére tudta kilazítani nyakkendőjét, most sikerült csak félrevonulniuk egy kicsit, megfedkezni a gondokról, és meginni egy italt. A napnyugta túl távoli és túl egyszerű volt ahhoz, hogy elérzékenyüljenek. Beszélgetésük mégis elcsendesedett, mint egy akkord a zongorán. A busz álomba merült házak végeláthatatlan sora között haladt már régóta. A reflektor sárga fénye bagolyként pislogott bele a fekete éjszakába. A szürke hajnal négyzetekre bontotta a tájat. A busz egy füstös, fagyos városrészben állt meg. A két férfi kölykei végigrohantak az ülések közti keskeny kis folyosón, integettek: szia, és leugrottak. Hajuk megcsillant, akár a szikra, majd egy pillanat alatt eltűntek a látóhatáron. Ők ketten meg csak nyeltek szárazon, átkutatták zsebüket cigarettáért, de rögtön eszükbe jutott, hogy már rég nem dohányoznak, sőt megkérték a vezetőt, kapcsolja be a légkondicionálót, hogy kiszellőzzön a cigarettafüst emléke. Aztán mélyen belesüppedtek bőrüléseikbe. Feleségeik hátul már befejezték a zaccból jóslást, s réveteg tekintetükből beteljesületlen álmok halványuló körvonalait lehetett kiolvasni. Majd süteményreceptekről, ikebanáról és tornagyakorlatokról beszélgettek. Az éj váratlanul szállt le, s az ablaküvegen át hatalmas neonreklámok fényei villantak be. A két férfi ősz haját hol vörösre színezték, és akkor vérük felsikoltott, hol zöldre, ilyenkor elfe-

ledett kémiai képletek és régen bebizonyított tételek jutottak eszükbe, hol kékre, s ekkor egyszerre emeltek szájukhoz egy-egy tálka gőzölgő juhtejet, s félénken fújdogálták bőrvastag fölét, hol sárgára, hogy visszaemlékezzenek a babagügyögsre, melyet mélyen eltemetett az idő, és a fölējük hajoló fiatal férfi és nő pillantására. A busz egyszer csak egy holdsütötte autópályán robogott tovább, az ablakok mellett pedig úgy száguldoztak a több ezer voltos utcalámpák, mintha visszafelé lótték volna ki őket, csak a lámpák, már-már összefüggő fénycsikot alkottak, a kerekek kozmikus zúgása zengett a sima aszfalton, s a két férfi megfordult, de az asszonyok már nem voltak ott, valószínűleg rég leszálltak valamelyik állomásnál, hogy voltak-e egyáltalán állomások, teljesen mindegy, a két öreg mindenesetre nem tudta vagy csak nem emlékezett rá, a busz pedig repült a holdsugár úton, előre, csak előre repült, mint a tűzgömb, mint a pályájáról kiszakadt csillag. Annál valószínűtlenebbnek tűnt a megállás. A két öregember megszeppent, és nem értette, mi történik. De amikor a sofőr felsóhajtott, és kérte, hogy szálljanak le, nem haboztak: bizonytalan léptekkel megindultak az ajtó felé, a hűvös éji mező azonban kijózanította őket, és hirtelen megfiatalodtak. Zsibbadt lábuk nehezen találta az utat, de aztán egyre határozottabban haladtak előre. Mögöttük a busz megfordult, sűrített levegős ajtaja gerlehangon bezárult, s fényei hamarosan eltűntek. Ők pedig minden lépésükkel érezték, hogy enged fel ereikben a vér, köddé vált körülöttük a zúzvara, az egész rét kivilágosodott, s az öregek egyszerre megértették, hogy egy zsebtükör nagyságú téren vannak, egy kutya állt cövekként a nyirkos, ezüstszerű porban, s mintha minden pillanatban oda akarna szaladni, hogy megszaglássza térdükön a megkeményedett gyermeksebet, de csak nem tette, nem mozdult; néhány kerge tyúk kószált valamivel arrébb, fényes, buta szemüket rájuk meresztve, az öregek mégis mindent elfelejtettek, amikor a tejszerű ködben megpillantották egy özönvíz előtti autóbusz körvonalait, a hátsó ablakánál létra, és Isten bocsássa meg nekik, hogy végül nem bírták ki, és trappolva elindultak feléje.

Kerényi Szabina fordítása

A méhkirálynő

Feleségemmel minden este csak feküdtünk egymás mellett az ágyban, és tágra nyílt szemmel meredtünk a sötétbe. Gyere közelebb, kérleltem, de ő a mellemre simította vékony tenyerét, és azt mondta: Nem szabad. Tudod, hogy nem szabad. Vaksötét volt, de mintha így is láttam volna riadt szemét, melyből szintén süttött, hogy kíván engem, de félelme ezerszer erősebb volt. Senki se tudja meg, suttogtam rekedten, de ő hallgatott, és csak hosszú idő után válaszolt, akkor, amikor már a vakolatot csókolgattam. Te nem ismered őket, mondta, előbb vagy utóbb mindent megtudnak.

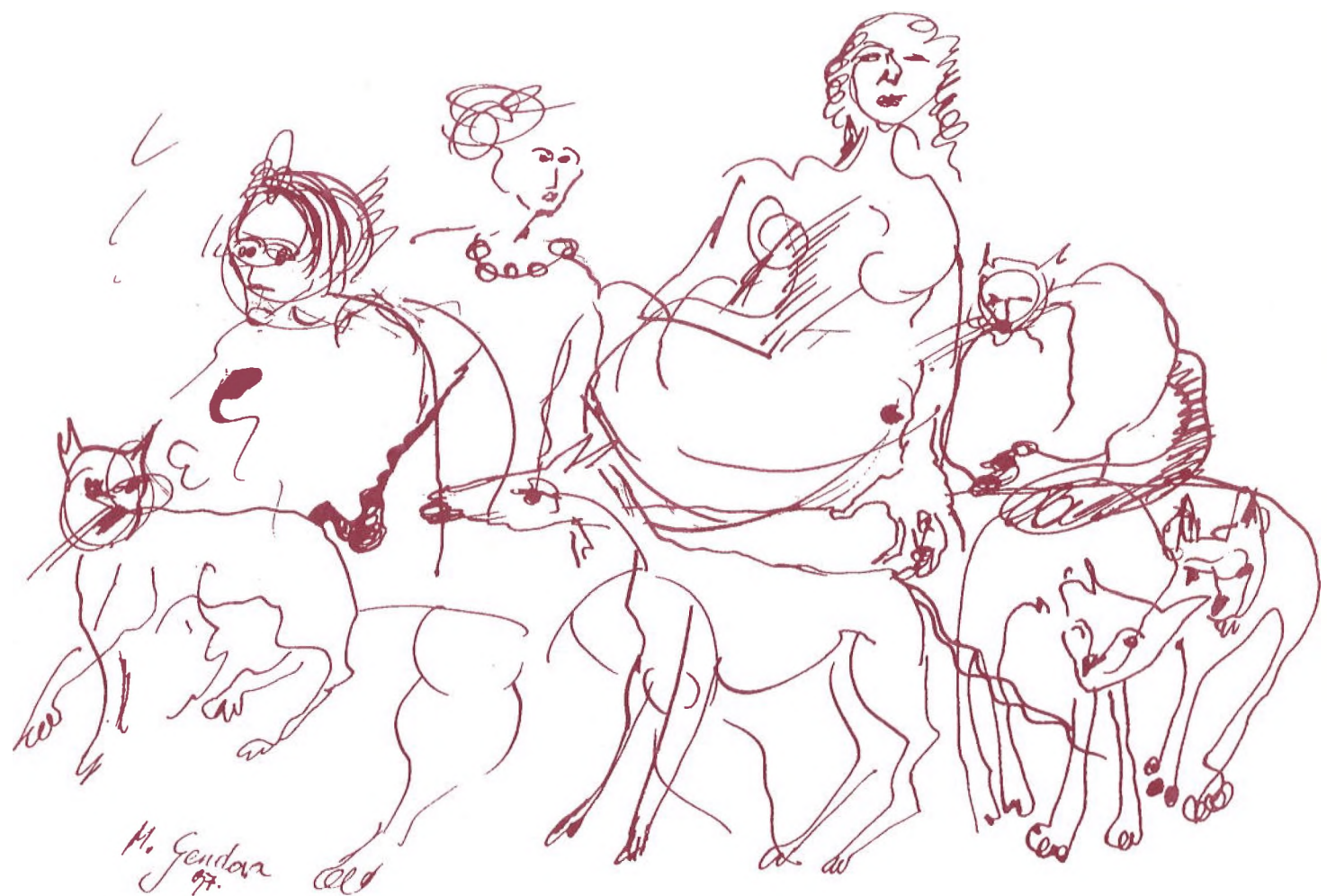
Végül, akárhogy is volt, mindig elaludtunk. Feleségem meg-megremegett álmában, akár egy tengeri csikó, én pedig mézszínű bőrére gondoltam, gyönyörű szemére, vörös hajára, melyet annak idején úgy imádtam simogatni, sima kezére és combjára. S ezután mindig elragadt az álom.

Reggel úgy tettünk, mintha nem emlékeznénk semmire. Csöndben megittuk a kávékat, és amikor elváltunk, titokban összeérintettük szempilláinkat. Amikor már messze járt, utánakiáltottam: Ma te mész meglátogatni a gyereket!. A távolság ellenére is éreztem, milyen hálás ezért. Eredetileg váltogattuk volna egymást, de én mindig átengedtem neki a soromat. Számára a nap legszebb órája volt, amikor találkozhatott a gyerekekkel. Természetesen néha én is elmentem a gyermekotthonba, de engem a kisfiam már rég elfelejtett. Türelmesen ült mellettem a padon a nekünk kijelölt helyen, és várta, hogy leteljen az idő. A látogatás végét gonggal jelezték. Egy magas, sárga-fekete köpenyes nő sorba állította a gyerekeket, akik énekelve indultak befelé az óriási udvar kifogástalanul lenyírt gypén. Jobban szerettem, ha a feleségem jár ezekre a találkákra, és utána hosszasan beszámol mindenről: fiunk minden szaváról, minden egyes mozdulatáról, minden hajszáláról. Annyira szépen mesélt, hogy egy pillanatra egy másik világban éreztem magam, melyre nagyobb szükségem volt, mint a valódi emlékekre.

Este lefekvés előtt tévéztünk. Nyolctól tízig volt műsor. Gyakran adtak gyermekotthonról vagy internátusról szóló tudósításokat, és ilyenkor mohón bámultuk az idegen gyerekeket. Tízkor kikapcsolták az áramot, és lefeküdtünk aludni. Ujjaimat harapdáltam, és próbáltam csöndben maradni, hogy ne szólaljak meg, de végül mindig elkezdtem kérlelni: Gyere, bújj hozzám! Rekedten könnyörögtem a sötétben, feleségem pedig megérintett a tenyerével, és azt mondta: Nem szabad. Halkan megfordultam, ajkammal megérintettem a falat, hosszán csókolgattam a durva felületet, egészen addig, míg le nem omlott a fejemben a vízúhatag.

Észre sem vettük az első méhek érkezését. Csak akkor figyeltünk fel rájuk, amikor már ellepték az ablakpárkányt. Később eltűntek, és már majdnem megfélembüztünk róluk, amikor néhány nap múlva visszajöttek. Ezúttal sokkal többen voltak; fűtőkben lógtak a párkányon, beborították az ablaküveget, és egész nap ott maradtak dermedten és látszólag mozdulatlanul: aranylós kis halmok. Estefelé kimentem sétálni, párosával tilos volt járkálni. Útközben magányos férfiakkal és nőkkel találkoztam, akik igyekeztek boldognak látszani. Én is próbáltam mosolyt erőltetni az arcomra. Amikor hazaértem, már az egész lakást ellepték a méhek. Beborították a falakat, a plafont, s ettől az iszonytató zümmögéstől égnek állt a hajam. Feleségem az ágyon feküdt, tetőtől talpig betakarták a méhek. Elszörnyedve bámultam rá. Egyszerre egy láthatatlan jelre a méhek felemelkedtek róla, és ekkor vettem észre, hogy testét fekete és aranyszínű szalagok fonják körül. Haja szorosan hátra volt fogva, gyönyörű szemével pedig kissé kancsalított. Azt se tudtam, lát-e engem egyáltalán. „El kell menned, kedvesem.” – szólalt meg hirtelen. „Különbö azonnal neked esnek. Megkértem őket, hogy ne öljenek meg. Megígérték. Csak ne vesztegesd az időt. Ég áldjon, kedvesem. Szép volt veled.” „Mi történik itt?” – kérdeztem, de hirtelen meglibbent a levegő, és éreztem az első csípéseket. „Menj!” – mondta ismét. Észrevettem, hogy egyre nehezkesebben beszél. „És ne kérdezz semmit.” Megakartam támaszkodni a falon, de karom belesüppedt az aranyfekete masszába, és azon nyomban óriásira duzzadt. Alig voltam magamnál, amikor kinyitottam az ajtót és kiszédelegtem. Megdagadt ajkamon nem jött ki hang. Alig láttam. A halántékomról vér csorgott. A méhek elkergettek valameddig, aztán otthagytak. Leültem a járdaszegélyre, és őszintén hálásnak éreztem magam, hogy ilyen mérhetetlenül tisztességesek.

Kerényi Szabina fordítása

M. Gendora
97.

Szeptember harmadikán visszatért a nyár.

– Fogadjunk, hogy hármójuk közül Greta a legnagyobb kurva – jelentette ki fűlig elvigyorodva Tedi.

A Kecse kökényesi házából áttették székhelyüket az Angor-rezidenciába, most éppen a parttól alig száz méterre lévő finn katamarányachton monokiniben heverésző Olivíát, Gretát és Nelit vették szemügyre.

– Elveszted, öcsös! – jegyezte meg komoran Kecse, de Valerian gyorsan témát váltott.

– Ez már majdnem olyan, mint egy rendkívüli állapot – mondta ki hangosan, határozottan baljós előérzetét, akár egy hordószónok. Ha a BZK, a Mineralbank és az Agrobiznez Bank példáját veszem, a domino-effektus fog érvényesülni.

– De hiszen mi szélárnyékban vagyunk, ugye Val? – vetette oda hanyagul Tedi. – A honvédség semmit sem tehet anélkül, hogy számításba ne venne a lovasszázadot.

– Én ebben nem vagyok olyan biztos – folytatta egyre komorabban Kecse. – A hadsereg hagyományosan lenézi a rendőrséget. Nem hagyná ki a kedvező lehetőséget, hogy borsot törjön az orrunk alá.

– Menjenek az anyjukba ezek a hadfik, Kecse! Ha összeesküvés lesz, arról én tudni fogok... Aláaknáztam az államot „Fül-orr-gégészet”-tel – Tedi lustán, kéjesen nyújtózkodott, kényelmesen érezte magát bőrében, és öntudatlanul élvezte helyzetét. – Hogy kurvák, az biztos, de az enyém a legnagyobb. Ezer dollárba lefogadom.

– Neli nem kurva – mondta halkan Császár.

– Jól van na, nem az. Szent Teréz... Mit szólsz a litván nőhöz, Kecse? Tennél rá egy zöldhasú ezrest?

– Ha nem fogod be a kereplődöt, befogom én! – szíszegte hamuszürkén Kecse.

Tedi hanyagul vállat vont, nyájasan rájuk mosolyodott, és mielőtt bement volna a házba, válla fölött még odaszólt nekik:

– Megyek aludni, fiúk. Ti meg csak fogadjatok rá, hogy melyikőtök kurvája szentebb. Számomra a napnál is világosabb.

Kecse és Császár hosszan hallgatott, nagyon hosszan.

– Ne engedd meg neki, hogy így beszéljen... – kezdte Császár, de Kecse felugrott és ráordított: „Tiltsd meg neki tel”, fejest ugrott a tóba, és erőteljes karcsapásokkal elúszott. Messzire úszott társaitól, de a három kurvától is, akik csak úgy dőltek a nevetéstől Császár katamaránján, remegett a mel-

lük. *E pillanatban éppen arra fogadnak, hogy melyikőjük a legnagyobb hülye*, gondolta, miközben a vizet szelte Ognyanovo partja felé.

* * *

A Nikola Petkov Bolgár Népi Parasztszövetség képviselője, Vanyo Sztoilov felébredt a nagy ivászat

után. Felesége elment dolgozni, gyerekei meg a Janev School nevű magániskolába, amelyért örült pénzt fizetett, ráadásul dollárban, anyósa pedig valahol a piacon kóválygott, vagy a Nyugati Parkban trafikált a vénasszonyokkal. Vanyo bekapcsolta a kávéfőzőt, felkapta pizsa-

májára a köntösét, és lement a levélladához az újságokért. Ritkán kapott levelet, de ma az újságok között kettő is volt. Az egyik a lányának jött Kanadából, a másik meg neki. Visszament, rágyújtott, feltette szemüvegét, fogta a párt hivatalos lapját, a levelet, és bement a WC-be. Ez a rituálé minden reggel megismétlődött, de ma előreláthatóan sokáig fog tartani. Másnapos volt, fáj a feje, és semmi kedve se volt bemenni a Parlamentbe. *Fújhatják!* Egyébként is az oktatásügyi és a szerzői jogi törvényt, valamint a nemzeti kulturális alkotások preferenciáját vitatják meg. Az anyagot nem ismerte, s nem is érdekelte. Agronómus volt, és ismét meghalt volna az unalomtól, mint már oly sokszor a parlamenti ülésen... Felbontotta a levelet, és ereiben megfagyott a vér.

Sztoilov úr!

Ön mint a dobricsi választókerület képviselője köteles elintézni, hogy a helyi önkormányzat 500 000 tonna búzát biztosítson az HM szükségleteire. Győzze meg a megyei vezetőt és a helyi polgármestert, hogy az üzlet létrejötte mindnyájunknak érdekében áll, és tonnánkénti ára nem szabad hogy meghaladja a vetőmag árát. Előre is köszönjük!

GAB International

Aláírás nem volt, nem is lehetett. De a cég megnevezése alatt volt egy jel, amely – ahogy a szigeten hívták – a brit „Union Jack” zászlajára emlékeztetett. Vanyo Sztoilov hagyott egy cédulát, hogy két-három napig távol lesz, megborotválkozott, beült az autójába, és elindult Dobrudzsába.

* * *

– Petrov szenátor?
– Én vagyok, tábornok – Petar Petrov az RDP-ből jól ismerte Kecske hangját, és amint meghallotta, nyomban kirázta a hideg, mintha negyven fokos láza volna. – Miben lehetek a szolgálatára?

– Érkezni fog Kalotinára egy szerelvény gabona. Takarmánynak nyilvánították és Caribrodba címezték. A menetirányt a határ után nyomban meg kell változtatni.

– Célállomás? – kérdezte rekedt hangon a képviselő.

– Brüsszel. Intézd el ezt az apróságot, aztán megiszunk egy whiskyt... – majd megszakadt a vonal.

* * *

– És mennyit hoz ez a konyhára? – kérdezte Tedi.

– Körülbelül kétmillió zöldhasú.

– Hárommillió-kétszáznegyvenhatezer dollár – Császár felkapta a fejét. Nyugodtnak, komolynak, túlzottan is gyakorlatiasnak tűnt. – Telefonálj a nagykövetnek, Kecske!

* * *

– Kiki, itt Zsarov tábornok beszél. Átutalok másfél milliót a GAB International számlájáról Brüsszelbe-be, a Banc de Vallon-ba. Szükségem van száz pókerautomatára és tíz biliárdasztalra az orosz fajtából. Küldd az árut Sanghajon keresztül Ulánbátorba, a Mongol Nemzeti Bank 08091964 számú számlájára. Ez minden. A sárgák örült házárdjátékosok. Ott esik? Itt még tart a vénasszonyok nyara... A fiadat illetően OK. A katonaság után magam mellé veszem. Még négy hónapig tartson ki!

* * *

– Na, dagad már a buksza? – kérdezte hitetlenkedve Tedi.

– Úgy tizenkét milikótól, öcskös – szólt közbe újra Kecske, de a rögtönzéseket nem tűrő Császár kijavította.

– Tizenhatmillió-húszezer dollár, Kecske... Ki is a nagykövet Ulánbátorban?

– A Homokos. Lencsevégre kaptuk, amint éppen a haszkovói gyógyfürdőben lihegett egy másik meleggel. Vladimir Sztojanov Cekov.

– Vegyen ötmillióért cobolyt, nyércet és ezüstrókat... Elküldöm Turkuba, Finnországba bundának. A kész árut Kanadán keresztül Mexikóba szállítjuk.

– Mexikóban nincs hó, Császár! – szólalt meg Tedi.

– Hó nincs, de sznob, amennyit csak akarsz! – Valerian Izov fáradtan dörzsölgette a szemét. – Ha bezárul a kör, az ötszázezer tonna gabona hatvankétmillió dollárrá változik.

* * *

A művelet kifogástalanul haladt, a milliók dőltek is addig a pillanatig, amíg a washingtoni bolgár követségen hitelesíteni nem kellett a banki értesítést és a pénzt átutalni a GAB Kereskedelmi Banknak vagy a szófiai GAB KB-nak. A tisztviselő, aki a pénzküldeménytel foglalkozott, telefonált Szófiába.

– Itt Lozev – hallotta távolról a tábornok álmos hangját.

Pavel Szjarov, a kémelhárítás őrnagya elmesélte a Becsület és a Nemzet Megmentése Légio (BNML) parancsnokának a GAB folyamatban lévő ügyletét.

– Hetvenmillió zöldhasú, főnök! Örültek lennénk, ha ezeknek a banditáknak a kezében hagynánk!

– Igazad van, Paul! – mondta immár éberebben Lozev. – Tarts vissza ötmilliót. Nyiss számlát Atlantic Cityben. A többit küldd el Burgaszba. És húzd meg magad valahol. Rád fogják küldeni az embereiket, Szjarov alezredes!

– Itt volt már az ideje ennek a történelmi jelentőségű tettnek, tábornok úr. Ontario mélyére „merülök”... Mihelyt jó helyen leszek, felveszem a kapcsolatot.

* * *

Valerian Császár két nap és két éjjel ült computere előtt. Október vége felé járt az idő, hűvös volt már, az Angorban bekapcsolták a központi fűtést. Neli angolul tanult Alexander módszerével, Makákó olyan diszkréten és biztonsággal őrizte a rezidenciát, mint a Windsort, Kecske az egyenlegekkel foglalkozott, hogy feltárja pénzügyi manőverei csődjének igazi okait. Egyszerre három, egymással párhuzamos, átütő pénzügyi akcióba kezdett, melynek eredményeként több, mint százhuszmillió dollár kellett volna hogy befolyjon a GAB KB-be. A terveket tökéletesen kidolgozta, biztosítva volt a pénzügyi háttér, és komoly garanciákkal rendelkezett a nagy bankok részéről, de kártyavárként omlott össze az utolsó pillanatban, mielőtt kézpénzzé vált volna a GAB Internationalnál, amely fantasztikus veszteséget élt át privatizációja előestéjén. Császár kénytelen volt hatalmas mennyiségű heroint rendelni és szuper kockázatot vállalni, hogy kompenzálja a pénzügyi manőverek veszteségeit, de a tizenegy drogkereskedő közül nyolcat elkaptak, a párhuzamos források elapadtak, egyre nehezebbé vált a szállítók és közvetítők lojalitásának ellenőrzése, a holding fenntartásának kiadásai hatalmassá, értelmetlenül pazarlóvá váltak, s ha nem intézkedik gyorsan, pillanatok alatt fizetéseképtelenné válnak. A GAB nem üzem volt, hanem gengszterszervezet, nem jelenthetett csődöt, ha tönkre is ment, hiszen ez újabb bandaháborúhoz vezetett volna... Háborúhoz, amely az utolsó cseppig kiszivattyúzta volna a konkurens vállalkozások banktartalékait, a három fő pénzforrás, a Balkanturiszt, a Zsitomel és a Neftohim felvásárlására pályázó konkurrensok teljes kiirtását jelentette volna.

Valaki alattomosan megfúrja a GAB Internationalt, de ki és hogyan?... Már második napja hagyta cserben a válasz.

Császár fáradtan felállt, felvette kihűlt kávéját, és kilépett irodájából.

– Neli!

– Itt vagyok, Val. A télikertben.

Épp a palántákat rendezgette. Könyökig csupa sár, de szép és ragyogó volt, mint a rózsái. A párkányra támaszkodott, rágyújtott, erősen koncentrált, gondolata még máshol járt.

– Fáradt vagy?

– Majd szétrobban a fejem – válaszolta réveteg.

– Éhes vagyok, szeretnék inni valamit... Le akarom inni magam, mint egy disznó, három napig csak aludnék.

Neli aggódva meredt rá, elment kezét mosni, bedobta gumikesztyűjét a szemétkosárba, és átkarolta a nyakát.

– Segíthetek valamiben, Val? Gondterheltnék és nyugtalannak látszol.

Császára fejét rázta.

– Sajátos bankügy, drágám. Egyedül kell megoldanom... Vagy mindannyian tönkremegyünk.

– Megkérdezhetem, hogy mi történt Tokev tábornokkal?

– Megölték – felelte gépiesen. – Farkas és Veszett még mindig foglalkoztat bérgyilkosokat.

– Katja uszítja őket?

– Biztosan... A francba! Csak legyen vége ennek az ügynek, majd elkapom a...

Neli a szájára tapasztotta tenyerét.

– Óvakodj Kecskétől, Val. Rossz előérzetem van... Félek ettől az alaktól, drágám. Megdermedek, ha látom.

Császár fáradtan elmosolyodott.

– Kecske a legközelebbi munkatársam, Neli. Felöltségben és veszélyben testvérként osztozunk. Ha valaki az én oldalamon áll, az éppen ő.

– Amíg bele nem jön a bank dolgaiba, Val. Aztán majd te leszel az első áldozata.

* * *

Kecske, mint minden ügynök, gyanakvó volt, poloskákat helyezett el a GAB KB és az Angor minden helyiségébe, és minden reggel meghallgatta a Császár beszélgetéseit. Mivel a gyanú volt a mindene, sejtelmeit mindig ellenőrizte. *Igaza van a piszkos kurvának!*, gondolta, Császár feleletét várva.

Válasz nem következett.

* * *

– Uraim, tekintsük át józanul a politikai helyzetet – nyitotta meg a légió ülését Lozev. Jelen volt az ország válogatott alakulataiból harminchat tiszt, Misel, és a Költő. A szliveni tisztiklub mélyén Buster Keaton ült. Napszemüveget, szája előtt sálát viselt, ballonkabátja gallérját fejhajtotta, mint Humphrey Bogart a harmincas évek detektívfilmjeiben. – A Demokratikus Erők Szövetsége fiatal, eszes és energikus ügyvédet választott elnökjelöltnek. Petar Sztojanov talán az első okos húzás volt, és a kék koalíció nyerő aduja. Egyetértenek?

Senki sem adott hangot egyetértésének, de senki sem mert ellenkezni sem. Lozev lélegzetet vett és folytatta:

– A Bolgár Szocialista Párt afelé tart, hogy formális okok miatt bukjon el. Ha az Alkotmánybíróság Georgi Pirinszkit nem tekinti bolgár állampolgárnak és diszkvalifikálja, sürgősen másvalakit kell bedobni. Több mint valószínű, hogy Alekszandar Tomov lesz az. A Farkas-Barkasnak nem sok esélye van Petar Sztojanovval szemben, Zselju Zselev pedig lapul a bokorban, akár a macska, és várja, hogy eljőjön az ő ideje. Már formálódik az a politikai erő, amely az utolsó pillanatban jelöltként indítja, és akkor előjön, mint a Dondukov 2. trónigénylője. Ha a BSZP elveszti az elnökválasztást, és minden jel arra mutat, hogy éppen ez fog bekövetezni, bele kell nyugodnunk a hatalom átadásába. Agyrém. A pénz, a fegyver és a káderek is hozzá kötődnek. Videnov és társasága elképesztően ostoba kormányzása ellenére a választók többsége még mindig vörös... És mi következik mindebből? A pénz, a fegyver, a tisztek és a nép a BSZP oldalán, a hatalom pedig a Demokratikus Erők Szövetsége kezében, így van?

A tisztek között vidám nevetés harsant fel. Lozev szintén mosolygott, jóllehet feszült volt, és nem igazán volt ínyére a nevetés.

– Ez csakugyan nevetséges, uraim, sőt rosszabb, szörnyű. És ha nem intézkedünk sürgősen, tragikus lesz. Mit várhatunk? A BSZP valamilyen ürüggyel nem ismeri el az elnökválasztást. Megsemmisíti, parlamenti válságot idéz elő, felosztatja a országgyűlést, és az új Alkotmányozó Nemzetgyűlés összeüléséig a tökkelütött Zsan Videnov önállóan irányítja az országot. El tudják képzelni, mi lesz, ha diktátornak kiáltja ki magát? Iszonyat! Teljes csőd. Akkor majd a török rabság is tündérmesének tűnik! Ez lesz, uraim, ha mi, a hadsereg nem tesszük meg a szükséges gyors intézkedéseket, hogy megmentsük az államot a hataloméhesektől, a bűnözőktől és korrupt politikusoktól.

N. Juhász Anna fordítása

M.G. 91.

Ebben a könyvben is minden halállal kezdődik és azzal is ér véget. És mint általában az esemény mindig, két síkon játszódik: a láthatóan és a rejtetten. Két történet fonódik össze: a látható és a titkos. Hriszto Kalcsev könyveiben a halálról szóló történetet a „földalatti” társadalomban folyó „háborúk” indítják el, ez a külső szűzsé. Ezen keresztül még egy

téma bontakozik ki: az irracionalitás „mélyéről” szóló szűzsé. A szereplők tudatában mindennek, ami a könyvekben történik, ez az igazi oka. Ebben az értelemben az elbeszélés „a fekete dobozok” szüntelen felnyitásához hasonlít, így követik egymást az események, a szerző és az olvasó is meghök-

kenten áll meg valahol ott, a sötétben. „Japcsi”, kis ország vagyunk. A legkülönbozóbb formában száz éve már, hogy itt vagytok. Elég! Nagyon kérlek benneteket, többé nem szabadítsatok fel senkitől! Ne oktassatok bennünket, hogyan kell államot, forradalmat, szocializmust és ki tudja még, mit csinálni. Felejtétek el a megszállott nagyorosz birodalmi törekvéseket. Japcsi, nincs itt semmi keresnivalótok. Bulgáriába csak tankokkal jöhettek vissza. De már ez az idő is elmúlt! Adja isten, hogy örökre. Utasítsd afgánjaidat, hogy rakják el a fegyvereket, aztán térj be hozzám, mint kedves vendégem. Nem tudom, született hadvezér vagyok-e. Kétlem. De nem engedem meg, hogy meghódítsatok. Látod, ebben egy pillanatig sem kételkedem. A „háború” pszichikai állapot, a „harc”, az erőszak, amellyel célt lehet érni az öreg, kivénhedt, számtalanszor elmesélt történelem része. Ebben a három könyvben a tudat „mélyén” felhalmozott tapasztalat alapján úgy meséli el a történetet, ahogy az a kilencvenes évek végén Európa keleti részein kinéz. A publicisztikai sugallat nagyon erős, akárcsak a szöveg népszerűségének tömeghatása.

A „háború” a maffiák között folyik, a régi és a most kialakult, a „hazai” és a már „idegen”, orosz maffia között, erős és hősies férfiak között, akik professzionalisták, magányosak és ugyanolyan gyakran nyernek, mint ahogy mindent elvesztenek. Így a szerző szerint valójában a titkos történet az igazi, és a még igazibb történet az, ami pszichikai érzés, élmény, impulzus, irracionális sejtés a szereplők tudatában. Szerencsétlenségükben és a maguk sötétjében egyenlőek. Egyenlőek a halálban is, amelyet már itt, életükben megismertek. Még az ő tuda-

tukban is felvillan néha valami megváltó impulzus, valami ébredő lelkiismerethez hasonló, valami ösztönös, ahogy az az emberi természetből adódik, de ennél semmi több. A halál titka nagyobb az élet titkánál.

A szerző történetét „regényként”, „vulgáris regényként” határozta meg. A bolgár szépprózában

ilyet még nem írtak. És ha a latin *vulgáris* szó jelentéséből indulunk ki, akkor ennek egyrészt a „népregénynek” kellene lennie, másrészt „silánynak”, „hitvány-nak”, „durvának”. Ez pedig egybeesik a regényírással általában, akár mint szándék, akár mint gyakorlat, mert kezdetben azokat az irodal-

mi alkotásokat nevezték regénynek (*romannak*), melyeket valamelyik román nyelven írtak, és amelyekben valami szerelmi történetet meséltek el. Az antológiákból közismert példák szerint ezekben az elbeszélésekben valaki beleszeret valakibe, de az nem viszonzozza szerelmét, amikor pedig az utóbbiban ébred fel a nagy érzés, az először szerelemre lobbanó már nem szeret. Vagy ha a szerelem kölcsönös, feltűnik egy harmadik, aki bajt okoz vagy valamiképpen megváltoztatja a helyzetet, és így a variációk a legkülönfélébbek lehetnek, a szereplők úgyszintén, az események játszódhatnak történelmi, szociális vagy pszichológiai szinten, de A mindig beleszeret B-be a regényben, és ez az egyszerű formula szimbolikájával a való életből viszi át a tapasztalatot az irodalmi szövegek lehetséges világába. Azt a tapasztalatot, hogy a szerelmen keresztül hogyan teremődik meg újból és újból az élet. Vagy Oscar Wild szavai szerint *Salome* című drámája befejezéséből: „A szerelem titka nagyobb a halál titkánál...” Innen ered Hriszto Kalcsev „vulgáris regény”-metaforájának értelme és éle.

A regényben általában az olvasó és az író a saját intellektuális, emocionális, erkölcsi és szellemi idejében egyaránt átéli azt az ingadozást, amely az élet és a halál között keletkezik a szövegben. Úgy látszik, itt rejlik a regény ideje: az élet és a halál között.

Így már az első bolgár regény újjáteremtette a szerelem regénybeli struktúráját, szimbólumokon keresztül fejezte ki az életet és a halált. Az irodalmi gyilkosságok a szövegben rendkívül gyakoriak, éppúgy, mint a hősies tettek, és Vazov olyan író, hogy könyvei a bolgár irodalom kánonjainak részét alkotják. A halál áldozati halál, amely annak ellenére

* KALCSEV, HRISZTO: *Néró, a Farkas. Vulgáris regény*. Szófia, 1996 – *Örült Caligula*. Szófia, 1996 – *Messalina ciklusa*. Szófia, 1996

sem teszi a regényt vulgárisá, hogy népkönyv és tömegigényt elégít ki. És ma is széles rétegek olvasák.

A bolgár regény ideje, mint köztudott, a század negyvenes éveitől jött el. És csupán egyet kell megjegyeznünk, ami nem elhanyagolható a kanonizáltnak elfogadott regényekben – a hősiességet. A hősiesség nélkülözhetetlen része és más-más formában van jelen a különféle bolgár szövegekben: a *Rabigában*, a *Dohányban* és az *Antikrisztusban* is. A hősiesség és a küzdelem általában összekapcsolódik.

Valószínű, hogy ez nemcsak bolgár, hanem tággabb érvényű délszláv jelenség az irodalomban, mert a hősiességet átélhetjük a mai szerb szerzőket olvasva („magas” irodalom) és a szerb városi folklórt hallgatva is. A hősiesség mint gondolkodási és magatartási forma a mítoszokhoz vezet, a mítoszokon keresztül és a mítoszokban pedig az élethez. Más szóval a természetfeletti és azon át megélt élethez, a legendákhoz, a verbális világhoz, amely a lehetséges modellek alapján újjáteremthető a reális világban.

És ha visszatérünk ismét a negyvenes és az ötvenes évek utáni bolgár regényekhez és azok hősiességéhez, meg kell jegyeznünk, hogy a hősiesség teljes egészében Európa keleti részének mentalitása. És jól ismert szándéka is, hogy a földi paradicsomot ezen egyetlen földi élet határain belül teremtsen meg. Ha valaki látta az úrhajósok zuhanyozóját az úrhajózási kiállításon Moszkvában, nem kerülhetett el a figyelmét, és bizonyára megdöbbenett, hogy a víz az átlátszó zuhanyhengerben Rakéta porszívóból fröcsköl. Ez az egész csoda repül és működik hősiiesen a világűrben. De itt a dolgoknak, úgy látszik, mélyebb a történetük, mert ugyanígy a Kremlben látható az úgynevezett Cár Kolokol, a világ legnagyobb harangja, s mivel legnagyobb a világon, hangját még senki se hallotta, de maga a megvalósult hősi eszme.

Ki tudja hányféle hősiességet sorolhatnánk még fel, melyekre e korban élt emberek oly jól emlékeznek.

És ha újra visszatérünk a bolgár irodalomhoz, és arra gondolunk, hogy az irodalom sok minden mellett a szellemi élet formája is, szociális forma az író és az olvasó számára egyaránt, akik neki, az irodalomnak köszönhetően vannak kapcsolatban, a kétség a hősiességben mint mentalitásban és a társadalom filozófiájában Jordan Radicskov érett munkáival kezdődik (*Vesztett hangulat*, *Puskaporos ábécé*), ahol a groteszk mint a humor legfelsőbb foka a hősiességben, s amint Henri Bergson leírja, a nevetés mechanizmusa szerint, a hősiesség nevetséges lesz. A hősiesség mint jelenség megsemmisül a szövegen keresztül és a szövegben, és azok lelki világában, akik kapcsolatban állnak és a szövegen keresztül érintkeznek: az íróban és az olvasóban. A

„magas” irodalom ezen ugyancsak régi üzenetei nyilvánvalóan nem jutottak még el a átlagolvasó tudatához. A nyolcvanas és a kilencvenes években a groteszk műfajában alkotott Evgeni Kuzmanov, Viktor Paszkov, Alek Popov, mintha a groteszk írásmód lenne a legátütőbb az irodalmi szövegekben. Másrészt a „hatalom”, a „hősiesség”, az új heroizmus olyan problémák, melyeket újabb és újabb képeken és szimbólumokon keresztül tárgyalnak, neveznek meg és mutatnak be művészileg. Egyébként a „hatalom”, a pénz és a hatalom társadalmi akaratként való gyakorlása is irodalmunk nagyon tartós problémája, így hát Hriszto Kalcsev egy állandó problémára mutat rá, és végsőkéig viszi a groteszk írásmódot. Úgy látszik, még groteszkebb annál, amit alkotott, a belletrisztikai forma megbontása. Ezt ő bizonyos fokig el is éri, mivel írása felhasználja a dráma és a film fogásait.

Úgy tűnik, a kilencvenes évek kezdetén kezdődött el az irodalmi szövegek „magas” és tömegirodalomra való felosztása. Ennek a megkülönböztetésnek annyiban van értelme, amennyiben a kilencvenes években írt szövegek a gyakorlatban eltérnek a negyvenes évek után írt művektől, amikor ez a különbségtétel még nem létezett. De ez nem jelenti azt, hogy nem is létezett ez a különbség a művészi szisztémák váltásakor.

Hriszto Kalcsev keresi a kapcsolatot az átlagolvasóval, hatni kíván rájuk. Átvesszi a velük való konvencionális érintkezési módot, azt, ami napjainkban alakult ki. Szerelmi történeteket, „vulgárisokat” mesél el, szándéka és célja szerint néhány regényt a regényben, amelyek mint szűzsé és mint szándék arra törekszenek, hogy újrateremtsék az életet. Az események, amelyek a szereplők irracionális idejében bontakoznak ki, fontosabbak. Ebből a pszichológiai mélységből indul ki minden és folytatódik a külső világban is. Ezek az emberek megismerték a halált már itt, életükben, és bizonyára azért is, mert előzőleg semmit sem tudtak az életről és a halálról. Sajátos módon értelmezték és alkalmazták a hősi mítoszokat, a hősi társadalmi mentalitást, hittek benne, mert mást nem is láttak, magukénak érezték és alkalmazták az életben. Elérik a halált, benne élnek, mély irracionális vágyódással az élet után. És mintha magukban nem is lennének olyan rossz emberek, inkább szociálisan elesettek. Szüleik szegény munkások, életüket bányákban és gyárakban vesztegették el, s a könyv szereplői, legalábbis azok, akik a „mieink”, nem akarják, hogy velük is ugyanaz történjen, ami családjukkal, ez elegendő szociális motiváció a „társadalmi” tevékenységre. Ők jó fiúk: szeretik nővéreiket, anyjukat, azt szeretnék, ha jólétben, jó életet élnének. Hazaszeretőek, ráadásul hőn szeretik hazájukat, s vérükkel védelmezik szülőföldjüket. Hősi lelkületükkel, fantáziájukkal és találmányosságukkal. Iskola, tanulás és nyelvtudás nélkül ejtik bámulatba a világ szuper-

profijait. Gyűlölük Oroszországot és az oroszokat, a kockázat és a bátorság fiai. Húségesek a szívük választotta nőhöz. Valahol tudatuk mélyén felvillan a jó és a rossz érzése is. A szegények álma, hogy a hatalom segítségével gazdagodjanak meg, ezekben a könyvekben valósul meg a leghősiesebb módon, az erőszakon keresztül. A szereplők nem ismernek más állapotot, csupán a háborút és annak hősiességét, és ennek megfelelően, hősök lévén, együtt élnek a halállal.

A szerző csodálatraméltó ismeretekről tesz tanúbizonyságot az ételekkel, a kocsikkal, a márkás italokkal, a „földalatti” világ hőseinek sötét szemüvegeivel, öltönyeivel kapcsolatban. Könyveinek problematikája: hogy miféle szociális okokból és milyen társadalmi mentalitásból teremtődött meg a földalatti világ, és miért ott s azon keresztül alakul a titkos történet. És kik azok, akik létrehozzák, és milyen határtalan az erőszak, a hatalomvágy és a jólét elérésére és a gazdagság biztosítására való törekvés ennek az életnek a határain belül.

A bolgár irodalmi szövegeknek történelmi fejlődésük során nagyon gyakran oktató jellegük is van. Hriszto Kalcsev a ponyvairodalom eszközeivel mint valami szociális nyelven át, amelynek a kilencvenes években megvan a maga gyakorlata, eléri ezt a tanító jelleget. Ljuban Karavelov társadalmi tevékenysége vége felé forradalom helyett tanulásra buzdított. Ez szemben állt a hősiesség felfogással, saját kora hősmentalitásával, és mivel a történelemben az erkölcsi kudarc az, amit a legkönnyebb elfelejteni, s mintha nagyon gyakran idéznénk fel a közös szellemi életben azt a helyzetet, amit jól ismerünk a tizenkilencedik század végének és a huszadik század elejének bolgár irodalmi szövegeiből, amelyben felvetődik a kérdés: *micsoda székesegyházakat építhettünk volna fel mi, ha nem emelünk templomokat előbb magunkban.*

Hriszto Kalcsev könyveiben ennek a gondolatnak a hiánya mindezt a legvégletebb formában mutatja be.

Juhász Péter fordítása

M. Jankovics
97.

„Сънищата ми са цветни...”

„Започнах да рисувам животни под влияние на картините и светогледа на любимия ми учител и напълно се отъждествих с възгледите на своя маестро. Бях градско дете, не съм живяла сред животни, ала когато ми се удаде да ги наблюдавам, разбрах, че са много интелигентни, невероятни, достойни за обич същества... У животните могат да се открият различни индивидуалности точно както и при хората.”

„За мен системната работа е много съществена - рисуването не винаги ми върви, ала и тогава не бива да пропускам дни. Рисувам ли, външният свят престава да съществува – може да звучи музика, но не е сигурно, че я чувам. Нямам друг избор, опитвам се да изобразя върху платното видяното в сънищата си, а аз сънувам непрекъснато, твърде много. Сънищата ми са цветни, в тях се явяват червени хора, зелени телци и всичко това в особена сфера, където съм сама в един трансцендентен свят. Сънищата ми идват на приливи, пропадам отново и отново в тях и така светът на цветните картини и визии продължава. Навярно затова сутрин трудно се завръщам в делничния свят, който далеч не е така многоцветен.”

Миролюба Гендова

Миролюба Гендова е родена през 1956 г. в Будапеща. В основното училище в София се готви за музикална кариера, свири на пиано, когато един учител по рисуване открива художествения ѝ дар. Кандидатства в Художествената гимназия с натюрморт, акварел и композиция от човешки фигури. След средното си образование идва в Унгария, където през 1980 г. завършва живопис в Унгарския институт по изобразително изкуство. Нейни учители са Лайош Шваби и Шимон Шаркантю. Художничката е член на Съюза на унгарските художници и приложници и на Дружеството на унгарските творци. Участвала е с произведенията си на много изложби в страната и чужбина.

Съдържание

Иван Методиев: Първи хармоничен сонет . . .	3
Вера Мутафчиева: По-полезно е да не си създаваме илюзии (интервю) . . .	4
Богдан Богданов: Двете благополучия . . .	6
Президенти – мемоари, анализи, планове	
Тодор Живков: Обикновено селско момче правчанче . . .	11
Желю Желев: Институцията на президента . . .	17
Петър Стоянов: Силен президент в рамките на действащата конституция . . .	20
Нава (композиция от нави на български поети) . . .	22
Петър Кръстев: Вечни подопечни . . .	25
Алек Попов: Денят на независимостта . . .	33
Деян Енев: Убиецът и жертвата . . .	37
Виенско колело . . .	38
Царицата на пчелите (разкази) . . .	40
Христо Калчев: Цикълът на Месалина . . .	41
Сава Сивриев: Вулгарен ли е вулгарният роман? . . .	45

Илюстрации: Миролюба Гендова

Пет години списание „Хемус“

Издание на Дружеството на българите в Унгария
Отговорен издател: Георги Иринков
Списанието се издава с материалната подкрепа на Фондация „За националните и етнически малцинства в Унгария“

Председател на редакционната колегия: Тошо Дончев
Редакционна колегия:
Светла Кьосева: отговорен редактор
Адриана Петкова, Дьорд Сонди, Петър Петров, Райна Симеонова, Росица Пенкова, Сава Сивриев
Секретар на редакцията: Моника Тютюнкова
Оформление: Юдит Калои

Печатница: А&М ВТ
Адрес на редакцията: 1097 Будапеща, ул. „Вагохид“ №62. Тел.: 216-1621
Цена на броя: 120 форинта. Годишен абонамент: 400 форинта
ISSN 1216-2590

U. Gendova
97.

Първи хармоничен сонет

Били ли сме

Били ли сме или не сме били?
Какво от нас на този свят остава?
Мъглива утрин. Тъмен дъжд вали
над теб и мен, над тази пръст корава...

Безкрайна пустота след нас остава,
частици нищо, пълни с тишина,
край люлката на Бога – нани-на!
И сън след сън животът отминава.

До ужас ме обичай! Днес! И тук!
Вселената чрез тебе ме обича.
Със всеки трепет плах, със всеки звук
все повече мъглата се сгъстява...

Денят помръква! Въздухът изтича!
Прахът ни този свят осъществява.

„Нава е кръстопътно явление, а ушите на Запада и Изтока са притулени за Кръстопътя... Всеки хармоничен факт е действителен факт. Тогава да се намери хармоничен факт в минало време означава примерно утре да се породят събития, които ще се случат вчера. От това следва, че миналото и бъдещето са еднакво непредсказуеми и непредсказуемо променяеми. Сега е възможно да се разбере защо на Кръстопътя няма традиции, няма приемственост, няма последователност. Ако западното време (и мислене) е линейно, а източното - циклично, на Кръстопътя всяка секунда е само начална точка на нещо различно, без да има значение дали това нещо трябва непременно да бъде наричано „време“.

Вера Мутафчиева е родена на 28 март 1929 г. в София. Дъщеря е на видния български историк професор Петър Мутафчиев. Завършва история в Софийския университет „Свети Климент Охридски“ през 1951 г., след което се отдава на научна работа. Изследванията ѝ в областта на науката са посветени главно на Османското средновековие. Художественото ѝ творчество е

свързано и взаимно се допълва с многобройни научни и научно-популярни публикации. Това, което историкът не може да си позволи да напише, придържайки се към фактите и документите, писателят може да види и представи като един органичен процес, в който

има място и за човешки емоции, за съперничество, любов и омраза, за всичко с което е съпроводено нашето ежедневно човешко битие. В белетристиката дебютира с романа „Летопис на смутното време“ – панорамно изображение на живота на българите през феодалното размирие в Турция в края на XVIII и началото на XIX век.

В Унгария Вера Мутафчиева е известна като учен-османист, както и с романите „Алкивиад Велики“, „Предречено от Пагане“ и особено „Случаят Джем“, който се радва на особен успех на още десет езика и е претърпял редица издания.

Делегация на Българското републиканско самоуправление и на сп. „Хемус“ се среща през месец юни с Вера Мутафчиева. В тези срещи бе създадена атмосферата на взаимно доверие и сътрудничество, а българската общност в Унгария получи висока оценка за своята дейност.

Хемус: Може ли да се нарече нашето време смутно за България? Намирате ли аналогия между днешния ден и смутните времена, които сте изследвали като историк и писател? (Или може би трябва да се говори за „ново възрождане“, по думите на президента Петър Стоянов?)

Вера Мутафчиева: Разбира се, че е по-оптимистично да го наречем „ново възрождане“, но навярно пък е по-полезно да не си създаваме илюзии. Времето ни не е по-различно от редица периоди в историята ни – ние все сме в преход от нещо към друго. Сегашния чувстваме болезнено, понеже е сега и сме принудени да го живеем. Освен всичко, той няма аналог в миналото на Европа, затуй не знаем що трябва да последва. Като че ли изобщо човек може да знае бъдещето си и слава Богу, че не може, иначе би се тръшнал.

Аналогията със смутното време от края на

XVIII век е условна, подразбира се, ала действително доста съвременни събития и процеси я потвърждават. Но и не малко са свършено нови за нас. Едно е сигурно: такъв обществен хаос и нестабилност няма как да траят дълго. Социумът притежава свойството да се саморегулира и самоструктурира. Тоест, всякак ще се стигне до ня-

какъв вид стабилитет. Ако назовем това „възраждане“, добре. Макар че неговата същност засега е неясна.

Хемус: Как могат да бъдат преодолени омразата и отчаянието, които са се наслоили в душите на хората?

В.М.: Предлагам да зададете този

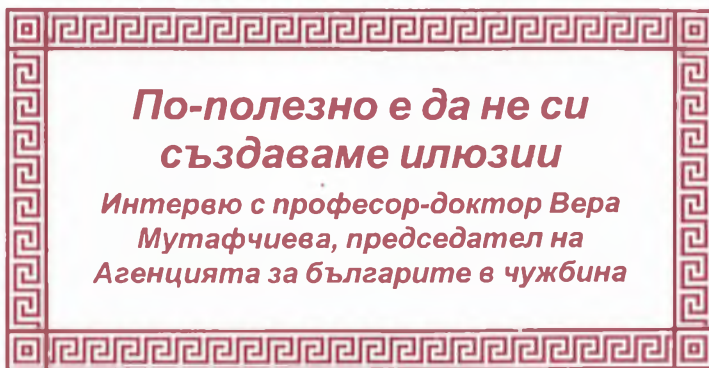
въпрос на Господа, аз не съм компетентна. Лично – поради професията си и значителна вече възраст – смятам, че се оплакваме по-високо, отколкото се полага. Види се, животът ни при т. нар. социализъм ни е направил мекушави, неинициативни, не рискуващи, отнел ни е навика на напрежението. Най-глупавото, което може да сторим, е да се отдадем на отчаяние и омраза; те само ще увеличат нашата житейска непригодност. Мисля, че вместо непрестанно да обсъждаме какво ни липсва, трябва да заложим сили в собственото си преработване, в стремежа да се адаптираме към новите реалности.

Хемус: Каква е днес външната оценка за България и българите?

В.М.: Вие я познавате по-добре от мене. Тя не е ласкава. Види се, социалният трус изведе на повърхността черти, които един полувековен антихуманен режим е култивирал сред ниските слоеве на обществото ни. Невъзможно е те да бъдат представителни за народ с тъй качествена интелигенция. Болно е да слушаш чужди мнения за мътната вълна от сънародници, която заля и близката чужбина.

Хемус: Влияе ли, според Вас, тази оценка върху отношенията между българите, живеещи в чужбина и държавата-майка?

В.М.: Влияе, но в различен смисъл, защото и българите по света не са с еднороден състав – има ги всякакви. Задграничната ни интелигенция, особено интелектуалците ни там са способни да анализират обективно причини и последици за състоянието у нас, наясно са, че обществените процеси при всеки прелом съдържат рискове и опасност. Но размисълът е винаги по-труден от отрицанието – колко лесно е да отречеш, да оплюеш и забравиш една страна, която днес не е

в състояние да ти бъде от полза. Мнозина го правят без оглед на това, че утре България може да бъде и добре, понеже възможностите ѝ не са изчерпани.

Хемус: Вие сте известна като концептуален историк и писател. Каква е Вашата концепция за българите, живеещи в чужбина?

В.М.: Нали Ви рекох: много различни помежду си. Моята длъжност ми позволява да изслушам голям брой мнения, предложения, виждания. Има сред тях немалко хора образовани, възпитани, доброжелателни, чувствителни; да разговарям с тях е чудесно, че и полезно за двете страни. Но други потвърждават пословицата „пази, боже, сляпо да прогледа!“ Тоест, позабогатели някъде, пристигат да ти поднесат омерзението си от своята бивша родина, самочувствието си на уж преуспели. Невъзпитано би било да им отговориш, че тяхното поведение е невъзпитано – когато човек отиде на гости, не е прието да раздава акъл и упреци, да ти изтъква, че го черпиш слабо. Както и да е, бидейки по писателско задължение психолог, имам разбиране за всякакъв вид хора, всичко е обяснимо.

Хемус: Какви са възможностите за използване на интелектуалния потенциал, обществения авторитет на българите в чужбина?

В.М.: Възможности има и то много – познавам редица българи със световно име, с авторитет, какъвто биха успели да употребят в полза на страната си. Някои го и правят, други – не. В края на краищата те са се махнали от България затуй, че не са били съгласни с режима, с атмосферата у нас, или пък са всъщност изгнани, бидейки репресирани. Да бъде преодоляна отрицателната им емоция спрямо бившата родина е въпрос на време и търпение – човек не отделя ни внимание, нито средства, ако няма интерес някакъв, а за момента не сме им интересни. Но се намират и такива, които се стремят да бъдат полезни. Прочее, не ние ще решим как да използваме техния потенциал – това е въпрос на собственото им решение. „Насила хубост не става!“

Хемус: Бихте ли споделили впечатленията си, макар и бегли, от българската общност в Унгария.

В.М.: Била съм многократно в Унгария, понеже най-вече там, освен у нас, беше развита науката османистика; имам чудесни колеги. За жалост, тогава съм била без отношение към проблемите на българската диаспора, не я опознах. Затуй пък през изтеклата пролет у нас гостува значителна делегация на българската общ-

ност, представи се тя с ръководство и активни членове, каквито не бяха се появявали откак съм в Агенцията за българите в чужбина. Разговорите ни бяха и дълги, и конкретни, и плодотворни. Не Агенцията е в състояние да удовлетвори всички искания, които тя предяви – нашите функции са изключително координиращи, та отправихме тези искания към съответните министерства. Затуй пък въпросната среща затвърди у мене убеждението, че българската диаспора в Унгария е моделна със своята традиционно висока активност, с общополезните си инициативи, а също и с обстоятелството, че е завоювала авторитет във втората си родина. Всичко това зависи естествено от качеството на състава ѝ, от нейното ръководство – хвала им!

Не по-малко удоволствие за мене беше запознанството с г-жа Лили Пенева-Винце, която се появи у нас през лятото. Като ръководител на Института за изследване на българите в Унгария в Будапеща, тя ме изненада: къде другаде по света нашата диаспора със собствени сили е организираща и научноизследователско звено? Бивша колега от БАН, г-жа Винце е напълно компетентна да оглави такава институция и бездруго ще положи необходимите усилия за развитието на проучванията по българистика в Унгария. Както навсякъде, просперитетът и духовният напредък на нашите сънародници извън страната зависят от отношението на новата им (и съвсем не нова) родина. Безусловен е шансът, че двата ни народа, българският и унгарският, са били и са обвързани от трайно взаимно разбиране, от традиционни връзки. Професионалните качества и лоялността на българите в Унгария са били винаги оценявани по достойнство от властта, там сънародниците ни не са имали проблеми. Нещо, което не бихме заявили относно някои други наши задгранични общности.

На вашите читатели искам да пожелаая спокойни и весели Коледни празници, както и една Нова година, която ще им донесе повече от днешното! А на Редакцията на най-доброто ни списание в чужбина – да запази високото равнище на изданията си! Не случайно ние препоръчваме и размножаваме календара ви за 1997 година сред останалите наши общности из Европа – сам по себе си той е произведение на науката и свидетелство за възможностите на българските интелигенти по света.

Бъдете живи и здрави!

Въпросите зададе: Светла Кьосева

Дали има основание да говорим за единен стереотип на мислене и поведение в съвременното българско общество? Продължаваме ли да живеем в условията на твърдо зададена и регламентирана официална идеология? Очевидно вече не е така. Налице е известно разнообразие от идеологически позиции. Друг е въпросът дали те влизат във взаимовъздействие и образуват динамиката на общ хоризонт. Ако вземем за пример въпроса за отварянето към Европа, ще установим, че са налице и трите възможни реагираня – едни се съпротивляват на отварянето в каквато и да е посока, други го желаят, но само навън към Европа, а трети вероятно са готови за него в целия му комплекс.

Различните позиции по този въпрос предполагат и различни картини на света, които ги мотивират. Без съмнение в условията на сегашното българско общество всеки разполага със свободата да изработи своя лична картина. Същевременно това право се ползва частично или изобщо не се ползва, като се предпочита едно или друго готово положение. Работата по очертаването може да се свърши немарливо. Възможно е човек да има едно мнение, а да действа според друго, както и да няма мнение и да се подчинява на нечий авторитет. От друга страна, понеже се ръководим от възгледи не само когато говорим и мислим, но и когато действваме, несъзнатите представи за това, какъв е светът ни, влизат в коригиращо противоречие с прибързаните съзнати възгледи, допълват ги или им придават неочаквано измерение, правят ги по-сложни и по-приложими към винаги променящата се и изплъзваща се от съзнанието реалност. Но така или иначе не можем без подобна картина. Тя е един вид екран, върху който проектираме конкретните си възгледи и действия. Склонни сме да жертваме верността и приложимостта ѝ при заплахата да останем дори само за момент без нейната опора.

И в условията на отвореното общество картината на света никога не е изцяло лична. Собственото ни виждане непременно включва съставки на картината на общественения слой, към който принадлежим, както и контура на общоважимите положения, отнасящи се до цялото общество. Така се осъществява целостта на идеалния свят, в който пребиваваме. Във висока степен

несъзнаван, контурът на общата картина на света постоянно се експлицира в определени официални слова. Те или са варианти на основно общоважимо положение, какъвто е случаят с картината на нашия свят, поддържана от преподавателната в училище българска литература, или става дума за конкуриращи се помежду си тези, които

се срещат реално или в перспектива в някакъв несъзнаван общ фон.

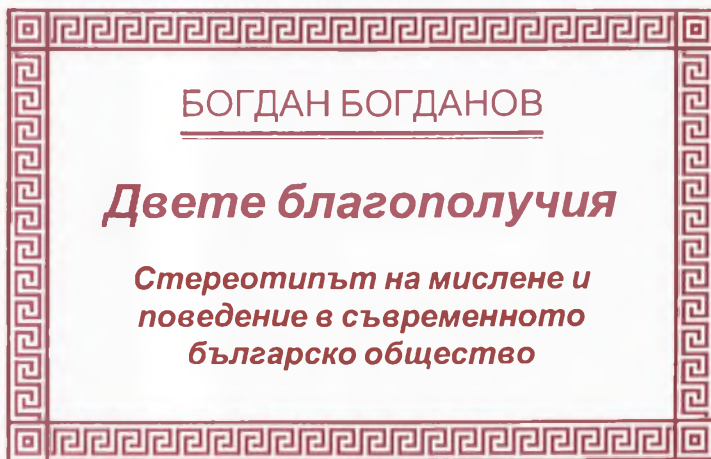
Официалната картина на света, с която си служим понастоящем, в редица свои черти е формирана в полувековната епоха на социализма. Би било ценно, ако можехме да отличим в общия ѝ масив реагирането на различни прослойки. И все

пак не толкова различието, колкото подобие то се набива в погледа, когато подлагаме на преценка реагирането на по-раншните, а и на сегашните обществени прослойки в България. Защото по някакъв начин те не съществуват. В първата половина на века образуването им не е било особено напреднало, което е една от причините за безспорния успех на социалистическата епоха в свеждането на българина до поданик, в откъсването му от евентуалните гнезда на особено мислене и реагиране.

Основният ни проблем в момента не е в идеологическото разногласие, а по-скоро в това, че неограничени от съществени разлики в мисленето на прослойки, партии и дори възрасти, и днес продължаваме да сме маса от индивиди с относително подобен менталитет. Съвременното българско съзнание продължава да бъде недиференцирано както в хоризонтален план, що се отнася до набора от менталитети на обществени кръгове, така и вертикално. В него липсват обособени пластове на религиозно-метафизическа, собствено философска, политическа и по-ниска всекидневна сфера на мислене и представи. Мощният практически дискурс на здравия смисъл владее поведението и словото на всички обществени нива.

Особеностите на затвореното съзнание

Тази недиференцираност помага да осъзнаем по-лесно основните черти на съвременното българско съзнание. В основата си то е с ясни критерии за добро и зло, за благо и неблагополучие.

Може би най-общият му белег е склоността към предметеност на представите, а оттук към един вид вяра в предопределеността на събитията и неверие в силите на отделния човек и малката общност да се намесят в хода и волята на общия свят. Това съзнание е в основата си ирационално, независимо че неговите аргументи от типа здрав разум изглеждат реалистични и рационални. Най-общо казано става дума за *съзнание със затворен характер*, което се открива повсеместно в условията на традиционните затворени общества.

Като цяло то не е продукт на отминаващо тоталитарно време. В основата си проява на консерватизма, характерен за самото човешко реагиране, затвореното съзнание, което обсъждаме, се храни главно от остатъчната енергия на традиционните малки общности по нашите земи. Имам предвид не просто старата земеделска култура на Балканите, нито само вековната традиция на селския живот, а и затворената култура на малките градове в по-новото време. Оттук и упоритата склонност към *патернализъм, хипертрофирана семейственост и роднинственост* в целия балкански ареал. Разбира се, затвореното съзнание придобива нови черти в епохата на социалистическия тоталитаризъм. То става повсеместно и официално. Но здравината му едва ли би била такава, ако характерното за социализма затваряне на обществото не беше подкрепено от традиционната затворена по дух балканска култура. Именно от нейното брашно и маята на един вид социалистическа идеология беше замесено тестото на здравия разум на това съзнание, наричано народна воля и експлоатирано днес от левите политически сили или идентифицирано с комунизма от силите на социалната промяна.

Имайки високи варианти в официалната социалистическа идеология и в чиновническото съзнание на тогавашната номенклатурна прослойка, затвореното съзнание се възпроизведе и в частното пространство като парадоксално хо-меопатично противодействие на официалното социалистическо възприятие за характера на света. В условията на вече отварящото се българско общество видът на старата официална идеология отстъпва по-лесно. Вариантите на чиновническото и на частното затворено съзнание се оказват устойчиви. По определен начин те се официализират в общата склонност към недоверие, тотална разочарованост и деморализираност.

* * *

Възможното развитие на българското общество

Като участници в голямото събитие на тази промяна сме длъжни да се питаме за възможното развитие у нас. Най-общо гледано, възможностите са две. В идеалния случай би се достигнало до решително количество от свободни индивиди, които ползват функционална мрежа от вещи, уреди, неформални общности и информация. Освободилите се от традиционните общности индивиди и така определената обществена мрежа биха се обуславяли взаимно. Това не е нищо друго, а самият модел на отвореното общество, във висока степен реализиран в обществената система на САЩ. На пръв поглед моделът има бъдеще у нас, като се вземе предвид успехът на социалистическата епоха в разбиването на обществените прослойки и свеждането на всички до равни поданици. Никъде другаде на Балканите не би се открила такава степен на индивидуално разцепление, каквато е налице в България.

Възможно е и следното развитие – индивидите да продължат в някаква степен да са обвързани към едни или други традиционни общности, но подвижността им да се ограничава и същевременно да се гарантира с помощта на новите социални прослойки, на така да се каже временни посредници към обема на цялото общество. На това би съответствало обществено пространство, чиято мрежа от вещи, уреди, формални общности, организация и информация не е дотам развита, за да се премине направо към условията на отвореното общество. По други причини тази форма на индивидуална свобода, опосредствана във функционална колективност, е развита в съвременна Япония.

Възможно е да не стане нито едното, нито другото и да се запази за дълго наследената от близкото и по-далечното минало социална аморфност, сродена опасно с традициите на затворените малки общности, на балканския патернализъм и клиентелизъм. Разбира се, налице са известни опити за оформяне на по-големи общности, от чиято енергия се очаква, че ще се захрани новият социален и политически живот. Имам предвид процеса на образуване на нови партии, доколкото те не са формални групи, а търсят и по този начин оформят конкретния си обществен контрагент. Но не може да се твърди, че тази насока е предпочитана. Напротив, поясни са политическите гласове, които се крият зад платформата на общонародното съгласие, но защитават на практика интересите на тясната прослойка от миналото. Проблемът е, че и те, както и други по-нови политически сили без подобна раздвоеност, всъщност разчитат на сво-

бодните неограничени от прослойки индивиди и поддържат аморфността на обществото с вярата, че то се построява отгоре и отвън от опитни професионалисти. На тази основа се развива метафората за така наречения среден път. Макар и често несъзнателно, тези среди ползват идеите на либерализма и идеалите на отвореното съществуване, без да забелязват, че като се отнасят абстрактно към проблема и не се питат за особеностите на нашия свят, всъщност поддържат социалната аморфност на обществото ни и косвено помагат на силите на непромяната.

Ако преходът към демокрация, пазарна икономика и гражданско общество предполага раздвижването на социални групи и в крайна степен активизирането на отделния човек, никакви закони, уредби и съвременна вещност не биха сторили това при условие, че определени културни стереотипи го възпират. Очевидно и в настоящия преходен период продължават да имат особена сила ценностите на традиционните затворени общности и на техния естествен уравнишител, националната държава. Енергиите им саботират активността както на откъсналия се от своята среда настроен прогресистки човек, така и на битовия човек на сигурността. Първият, радетел на отвореното общество и на модерния свят на функционални вещи, често попада в клопката на подмолни затворени общности или става жертва на битовата разпуснатост, другата крайност на бедната невитална предметност. В подобно противоречие изпада и другият, битовият човек със затворено съзнание. От една страна се отнася с недоверие към всичко актуално, бързопроменливо и високо официално, т.е. остава идеално неподвижен, от друга, все пак не е закотвен на едно място, както повелява затвореното му съзнание, а е изложен на усилващата се тенденция към реална подвижност. Вследствие на това възгледите му на човек на традицията и непроменящия се бит влизат в противоречие с обстоятелствата на бързо променящата се среда и съблазънта на вещното обилие. Холичното съзнание е най-сигурната възможност за покриване на това противоречие.

Европа – обект на желание

Защо Европа е толкова притегателен обект на желанието? Тя е светът на реализиращото се прехождане към другото и по този начин своеобразен гарант за възможното надхвърляне на своето. Процесът на реалното отваряне и прехождане към друго е твърде напреднал в европейското културно пространство. Постигнати са равенство и равнинна динамика на обмен между няколко варианта на европейско съществуване. Взаимодействат помежду си равноправни центрове.

Германия вече не е провинция, амбициозен сякаш по-селски вариант в сравнение с градската Франция, носителка на европейското културно начало, както е в първата половина на века. Английският вариант на европейско съществуване не съвпада с френския, без нито един от двата да стои по-високо в европейската йерархия. А и по-големите пространства на католическата и протестантската култура отдавна не са противопоставени едно на друго. На свой ред средиземноморското лице на Европа пази особените си житейски белези. С влизането на Швеция и Финландия в Европейския съюз се добави нов северен комплекс на живот, а Австрия и по-късно Унгария ще въвлекат опита на старото културно поле на Средна Европа от преди Първата световна война. Процесът на реално отваряне на европейското към самото себе си, на укрепването му и разширяването му към един вид световна култура има по-едър ракурс в отношенията на Европа с два белязани от европейското региона, които ѝ съперничат като варианти на световно съществуване – Северна Америка и Япония.

С варианти в себе си, които, отваряйки и свързвайки се, се изпитват, и с варианти извън себе си, в отношенията с които става същото, Европа е много неща едновременно и същевременно нещо ставащо и променящо се. Тя, разбира се, има корени в елинския рационализъм и партикуларизъм, в юдейско-християнското почитане на индивида, в римското гражданско начало и естествени права на човека, в протестантската етика и лична отговорност, в католическото и новоевропейско разделение на властите. Тези исторически елементи отдавна са преобразувани и един вид повдигнати в степен в системата на европейските ценностни ориентири – *индивидуализма, цененето на отделното и детайла, аналитизма и практицизма, вещното обилие и хоризонтално ориентиране, чувството за минало и нуждата от промяна, идеята за прогреса*. Никое изброяване на тези ценности не е свършено поради преливането им една в друга и постоянната възможност за по-ефективно назоваване.

Същевременно европейските ценности са претопени и в обща духовна форма. В подобен идеален план Европа отдавна е определена от Едмунд Хусерл като *прелом и начално развитие към универсално човечество*. Далечната цел на подтика към друго и промяна е в крайна степен създаването на свръхнационалност. Европа е оперативна реалност за осъществяване на универсална принадлежност, опит за обща култура на човечеството. Оттук противоречието, че тя се свързва с определено място, но се мисли по същество за нещо пандемично.

Въпросът е за многото нива на идеята, които

не непременно се явяват в свързан вид в нашето съзнание. Ако като духовна форма Европа е това, което беше формулирано току-що, същевременно тя е системата от ценности не сами по себе си, а проявени в известната градска форма на живот. Европа е освен това мрежата от правила за междуличностни отношения, гарантиращи свободата за индивидуално действие, както и материалната среда от свързани помежду си предмети и уреди. Нашето настояване е, че високата духовна представа за Европа като идеал за универсално човечество и система от ценности не е без отношение към реализацията се материален европейски свят, още по-малко към сложното организиране на съвременната обединяваща се Европа, както и на свързващите се по-едри зони на свободно съществуване. Или става дума за идеал, който по някакъв начин се реализира и практикува.

В този смисъл постоянно неготовата и ставаща Европа не е дотам определена, нито предречена. Вариантът на Европейския съюз едва ли разполага с всички предимства и гаранции. Предстоят отваряния към нови европейски и извъневропейски зони, както и навътре към собствените неусвоени региони. В плана на това ставане Европа е обект на желязене и за самата себе си, стреми се към определени променящи се идеали, но преживява и кризи на запазване на статуса и на страх от променимостта. Оттук и рефлексите към затваряне, бележени на граници и поставяне на ограничения. Но каквото и да прави, тя трудно ще противоречи на идеалния принцип на усвояване на другото, който образува

сърцевината на нейната същност. Ако се провали вариантът ѝ от този континент, остават другите извъневропейски реализации на европейското. Някоя от тях непременно ще поеме щафетата на продължаващото разширяващо се отваряне навън и навътре.

Осъдена от самото си съществуване на отвореност, устремена към усвояване на своите ентропични пространства, Европа едва ли ще устои на привличането на другостта на източноевропейския свят, на тази по-близка и в този смисъл подготвена за усвояване другост. Познаването на нашата ентропия ще гарантира на Европа успеха в усвояването на своята и на външните по-чужди ентропични зони. Този успех е един вид *condicio sine qua non* за преодоляването на своята затвореност, което ще рече – за увеличаването на своята жизненост. Но това би довело до промяна на системата на европейското начало. В хода навътре към себе си и навън към нас и другите то едва ли ще остане същото. Оттук следва и изводът, че бъдещето ни свързване със Стара Европа не може да бъде механично поглъщане, щом като поглъщащата страна се нуждае от промяна, за да си осигури жизненост. Затова е неуместно да изпитваме малоценност пред така желания европейски живот. В това, което искаме да преодолеем, за Европа има скрита привлекателност и ценност. Общата ни задача е да се опитаме да го назовем, а след това и да го преведем на езика на западното съществуване.

(със съкращения)

Важно, извънредно важно и незабравимо място в антифашистката борба на българския народ заема партизанското движение. То бе естествен резултат от дълбоките процеси, разгръщащи се в общественно-политическия живот на страната, продукт и важна движеща пружина на борбите на антифашистките сили. Не е нужно да се спирам специално на неговата органическа връзка с победите на съветския народ във Великата отечествена война. Забележителен е фактът, че след всяка крупна победа на Източния фронт партизанското движение се активизираше и разрастваше, за да се превърне в мощна сила, която макар да отстъпваше по въоръжение на редовната армия, нанасяше тежки удари.

Искам отново да подчертая – не пиша мемоари за партизанското движение, включително за партизанското формирование, носещо името „Чавдар“. Ще започна с подема и разрастването на партизанското движение от началото на 1943 г.

Изграден бе Главен щаб на Народноосвободителната въстаническа армия (така наречената НОВА). Тъй като не съм участвал в създаването на този щаб, не ми беше известно какви са били съображенията, за да се раздели страната на 12 въстанически оперативни зони.

Аз бях избран за член на щаба на Първа въстаническа оперативна зона с център София. От своя страна зоната имаше четири района, всеки от които бе със свой партизански отряд. Аз бях пълномощник на Областния комитет в отряда „Чавдар“.

Моят път, така да се каже, се успоредява с трънливия боен път на „Чавдар“ от първия ден на неговото създаване (2 юни 1942 г.) до онзи незабравим миг на 9 септември 1944 г., запечатан на известната снимка, където поздравявам партизаните от Втора бригада „Чавдар“, наречена още Четвърта Софийска. И от нея ни гледат чисти, удивително млади лица. Всяко едно от тези момичета и момчета се е срещало неведнъж и два пъти със смъртта и не е трепнало, не се е огънало, за да изпита страх от онова, което е могло да се случи.

Като пълномощник на Областния комитет се сблъсках с ред проблеми, свързани с развитието и борбите на „Чавдар“. В съзнанието ми са запеч

атани три особено значими момента, за които вече споменах. И за които тук бих искал да разкажа не хронологично и в детайли, а от гледна точка на моето участие и позиции.

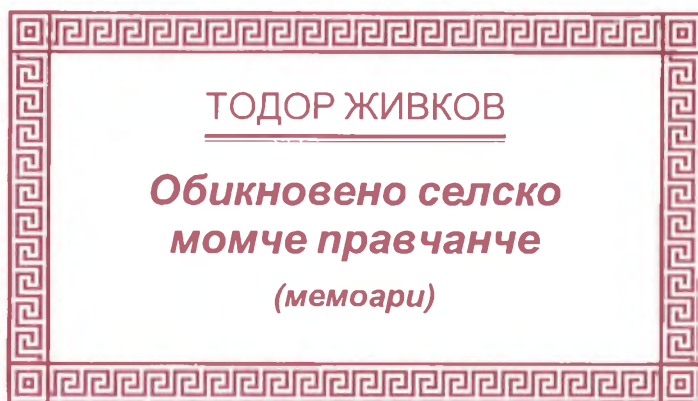
Първият момент се отнася до участието ми в преодоляването на възникнали още в началния период от съществуването на отряда „Чавдар“ трудности, в определянето на насоките на формирането, развитието и борбите му.

А началото наистина бе трудно. Спомням си, че през есента на 1943 г. младият партизанин, ремсовият деец Велко Халачев, без да съгласува с ръководството, дойде в Областния комитет да

изкаже безпокойствието си и да бие тревога, че отрядът не предприемал никакви инициативи, че чисто и просто бездействал. Тази информация от първа ръка и от доверен човек не можеше да не ни разтревожи. И ние взехме решение незабавно да заминат за отряда двама души: аз, като пълномощник на Областния комитет на партията, и Здравко Георгиев (Калоян), като началник на щаба на зоната.

Срещата (или конференцията, както някои я наричат) продължи два дни (10 и 11 октомври 1943 г.). Проведе се край романтичния извор на рекичката с доста прозаично име Напръдка, под връх Мургаш. Направи се подробно обсъждане на възникналите проблеми и състоянието на отряда. Дадох възможност на всички, които желаеха, да се изкажат.

Като изслушах внимателно бойците и усетих настроението им и болката от бездействието на отряда, изказах се и аз. Опитах се да анализирам обстановката и да разкрия причините за незадоволителното състояние на отряда. В основата на моята оценка бе изнесеното още в информацията на Халачев, че в отряда е наложена тактика на слушване и изчакване. Давайки си сметка за огромните трудности, с които се сблъскват нашите бойни другари от отряда, аз се стремях да бъда внимателен. Същевременно не можех да не засегна главното, което ни безпокоеше – бойците бездействаха, а щабът развиваше „теория“, че отрядът сега трябвало да се съхрани. Когато се разкриели благоприятни условия, можело да се премине към активни бойни действия. Ясно е, подчертах аз, че грижата за хората не трябва да се подценява. Но възприетата

линия на изчакване е пагубна, защото ще доведе до постепенно отслабване, до атрофия на отряда.

В същия дух говори и Здравко Георгиев. Между нас нямаше различия в постановката на главния, определящия проблем, а именно – че е нужен партизански отряд, който да е в състояние да нанася мощни удари по врага.

Имахме пълномощия на място да решим какво да се прави по-нататък, за да се укрепи отрядът във всяко отношение. И особено да се повиши неговата боеспособност. Във връзка с това на срещата утвърдихме ново ръководство. Командир на отряда стана Добри Джуров. Сменихме и партийното ръководство. В отряда се създадоха партийен и ремсов комитет, които не отменяха действащите комитети на партията по места. Като отчитахме трудната мисия, която трябваше да изпълняват партизаните, членове на тези комитети, единодушно приехме да се наричат апостоли. Мисля, че е излишно да подчертавам дълбокия смисъл на тази свята дума.

Изобщо извършиха се сериозни реформи, които трябваше да доведат до подобряване дейността на отряда. Това пролича и от изказванията, които бяха направени.

След това се завърнах в София.

Моята оценка, а и оценката на Калоян беше, че проведената среща изигра положителна роля и даде силен тласък за активизиране на действията на отряда. Последваха редица акции, които имаха несъмнен политически ефект. И измежду тях битката с полицията на чета „Бачо Киро“. Острият сблъсък завърши с победа на партизаните. Но не по-малко отчетливо си припомням и загубите, които понесоха партизаните и техните ятаци. Врагът беше жесток и безмилостен. Седемнадесет ятаци на отряда бяха разстреляни. Други петнадесет помагачи от района на Байлово бяха убити. Трима партизани паднаха в сражение край село Видраре. Загинаха командирът, заместник-командирът и комисарят на чета „Филип Тотю“.

* * *

Кой ще отрече, че за три десетилетия България зае трето място по национален доход на глава от населението между социалистическите страни? И се нареди непосредствено след ГДР и ЧССР. Независимо от факта, че единственият икономически и търговски вариант бяха за нас СССР и страните от социалистическата общност, ние използвахме максимално съществуващите възможности и успяхме да направим този икономически пробив. Давахме си сметка, естествено, че без конвертируема валута ще ни бъде безкрайно трудно. Изпитвахме крещяща нужда от ново, съвременно оборудване, каквото за

съжаление липсваше в СИБ. Ето защо разработихме специална стратегия за печелене на конвертируема валута от страните износителки на петрол.

Какво можехме да изнасяме по онова време за тези страни? Предимно военни изделия и съоръжения. По тази причина развихме приоритетно, като стратегически отрасъл, военната промишленост. Успяхме да създадем твърде модерна оръжейна индустрия. Произвеждахме главно стрелково оръжие, бронетранспортьори, оптика, самонасочващи се установки и пр., и пр. Въздържахме се да разширяваме производството на тежко въоръжение, съобразявайки се с договореностите и пазарите. Тежкото въоръжение бе специализация на други страни от лагера. Но на практика можехме при нужда да преструктурираме производството и да произвеждаме и танкове, и самолети, и ракети...

Работехме главно по съветски лицензи и имахме официално разрешение за някои видове оръжие. Но ние разработвахме и такива, които бяха под „възбрана“ и дори изнасяхме известни количества от тях. Измествахме по този начин партньорите си от усвоени техни пазари. Правехме го скрито, доколкото подобно нещо можеше да се скрие. Факт е, че те се правеха, че не забелязват. Проявяваха очевидна добронамереност към усилията ни, макар че това бе в техен ущърб. Ето, и това не бива да се премълчава...

Разбира се, в страните износителки на петрол сме продавали и някои продукти на дълбочинната преработка на нефта, специална селекция угоени шилета и овце и прочее, но основното бе военната продукция. Оръжейните заводи бяха изцяло модернизирани, това поевтиняваше произведеното и увеличаваше печалбите ни. Стигнахме до положението да заплащаме с въоръжение и цялото допълнително снабдяване на нашата армия, което получавахме от СССР и социалистическите страни по линия на кооперирането. Военната промишленост ни гарантираше конвертируема валута от богатите на петрол страни. През последното десетилетие само постъпленията от този износ достигнаха два милиарда долара.

Твърде тесен е, за жалост, кръгът на хората, които и сега имат реална представа за постиженията на нашите оръжейници. Постигания, които респектираха с находчивостта, прецизността и уникалността си по отношение на редица разработки.

Респектирацията интелектуален потенциал, изключителните възможности и конкретните постижения на конструктори, специалисти, електронни инженери, майстори и прочее са недооценени и поради това недооценени от обществото. Поради анонимността и секретност-

та на дейността им новите образци бяха показвани само на специални засекретени изложби. (За разлика от мнозина, аз се съобразявам с факта, че темата е ограничена от държавна тайна и затова я засягам съвсем бегло.)

През последните години, когато се говореше за военнопromишления комплекс, умишлено се сливаха несъпоставими неща. Вложеният ум, знания и труд се смесваха непозволено с предназначението на крайния продукт. Само че, докато светът е устроен по този начин, оръжие ще се произвежда, продава и употребява. Всички думи за морални стойности тук са неуместни, те просто са израз на инфантилизъм или най-обикновена демагогия. Ако не и на нещо по-лошо...

Тъй че аз изцяло поемам отговорността, че у нас бе развито военно производство. И я поемам с радост.

Някои твърдят бездоказателствено, че българската държава по мое време била замесена в мръсни сделки с оръжие. Истината е, че съществуваше през същото това време специален, строг контрол върху всички сделки от подобен характер.

Разбира се, оръжейният бизнес е търговия като всяка друга. Но в нея няма място нито за аматьори, нито за профани. Тя е ограничена от определени правила. Едно от тях е, че не се афишира. Другите... произтичат от него. Наричателното „мръсна сделка“ е абстрактно понятие, въведено от онези, които искат да изместят конкурентите от пазарите им. Защото в страните, където има наложена забрана за внос на оръжие, оръжие се внася. Забраната чисто и просто повишава цената.

Искам да бъда разбран правилно. Казвайки всичко това, аз нямам никакво намерение да оневинявам опитите да се нарушават или заобикалят правилата. Просто нещата трябва да се поставят на реалните им места. И да се мерят с един аршин.

Няколко години у нас се правеше всичко възможно (и за жалост успешно), за да се разбие оръжейната ни индустрия. Правеше се съзнателно, целенасочено, методично. И същността не се заключаваше само в това, кой да държи „кокала“. Определени лица явно защитаваха чужди национални или монополни интереси. Целта бе прозаична – да се завземат в неразборията у нас пазарите, които сме си извоювали не за година-две. Пазари, които трудно се печелят и защитават, а лесно се губят. И... друго. Дано да се лъжа, но имам усещането, че след мен нашите оръжейни интереси се отстояваха от хора, които трудно различават автомат от ръжен. Може би не са имали възможност да минат през казармата, за да разберат, че събирателното „пушкала“ далеч не изчерпва темата.

А по мое време България печелеше милиарди от това производство! И щеше да продължи да печели, ако недалновидни и нечистоплътни люде не бяха обърнали всичко с главата надолу...

Всички български правителства от Освобождението до 9 септември 1944 г. negliжираха, игнорираха вътрешната страна на националния въпрос. По време на Георги Димитров и Вълко Червенков наследените многопластови проблеми с турци, българо-мохамедани, цигани не само не намериха решение, но се усложниха. Провежданата абсурдна политика за многонационална България задълбочаваше разделението и по верски признак, и по начин на живот.

Процесът на дезинтеграция на българския народ се форсира и задълбочи през 1951 г. след решението на Политбюро от 26 април. Резонира в подхранване на пантюркизъм и изкуствено обособяване, изолация на малцинствени общности. Мюсюлманското население беше на дъното на социалната стълбица. Изминалите доста години социалистическа власт с нищо не бяха подобрили бита му. Бедност, безпротектност, примитивизъм.

Създадохме специална програма. Цехове, фабрики, където да работят. Някои с губещи производства. Хората, живели потомствено като ратаи, получиха земя за лично ползване. Българските мюсюлмани са изключително трудолюбиви. Оползотвориха дадените им преференции. Изградиха двуетажни, съвременни обзаведени къщи, накупиха коли. Не само материалното им благосъстояние се измени неузнаваемо. Неуки и изостанали доскоро, те в рамките на едно поколение израснаха забележимо.

За да се създаде интелигенция от техните среди, определихме привилегии при постъпване във висши учебни заведения. Да се състезават помежду си, а не с целия национален контингент. Изграждаха се училища. Учителите се заплащаха по-добре. Две години задържахме факултативното изучаване на турски, въпреки нежеланието да посещават занятия. „Вкъщи ще си ги учим на турски, не ги делете в училищата“ – казваха старите.

Дотациите за губещите производства, допълнителните средства, влагани за образование, за социално и културно подпомагане, се поемаха от всички български граждани.

За мен най-главното беше да изведа това население от мизерията. Да ги изравня реално всички, за да могат да се ползват на дело, а не на думи от същите права. Занимаваше ме проблемът, че част от българските граждани са в неравностойно положение в сравнение с другите.

Цел номер едно беше да им създадем всички условия, за да преодолеят десетилетната изостаналост, отритнатост, пренебрежение от сънародниците. Същата политика провеждах по отношение на циганите. Специално при българо-мохамеданите беше от изключителна важност да не се засяга тяхната чувствителност. Да се подхожда с особена деликатност към тягостната тема за насилственото приемане на исляма.

В Турция оценявах стремежа да изведем населението, изповядващо мохамеданска вяра, от социалното дъно. В междудържавните ни отношения имаше разбирателство.

Преди 1944 г. неколkokратно е имало изселвания в Турция. По време на правителството на Отечествения фронт с решение изселването беше забранено. Оценявах това като неправилно. Отменихме решението за насилствено задържане в България след избирането ми за председател на Министерския съвет през 1962 г. По мое време имаше две изселвания.

Кенан Еврен посети България в качеството си на държавен глава на Турция през 1982 г. Той постави въпроса да се спрат изселванията, което на практика турската страна едностранно бе осъществила, защото не издаваше входни визи на желаещите. Възразих остро. Това противоречеше на международните конвенции, на решенията на важни световни институции, а имаше и разделени семейства. За господин Еврен въпросът беше двустранен, между България и Турция. Според него не повече от стотина семейства претендирали да се съберат. В отговор на неговата постановка подписахме, че действието на изселническата спогодба от 1968 г. се прекратява, тъй като тя вече е изпълнена. Това беше отразено в съвместното комюнике.

През следващата 1983 г. посетих Турция. Не стотина, както твърдеше Кенан Еврен, а над 3500 души поставиха искане за събиране на разделени семейства! Това потвърди нашите съмнения, че турската страна ще се опита да заиграва с изселническия проблем. Започваше активно да се налага и утвърждава политиката на пантюризма.

Влошаването на добросъседството беше подработено след установяването на пантюристката линия. Успоредно се разиграваха и чужди интереси. Провокираха обтягане на отношенията, постепенна ескалация на напрежението.

Започна се отдалеч – пропаганда за живеещи два милиона турци в България! За нарушаване на религиозните свободи. За битово вмешателство. За необходимостта за обособяване на отделни етнически групи като малцинствена общност.

Необходимо е всички тези проблеми да се разглеждат през призмата на двустранните отно-

шения между България и Турция, до идването на военната хунта начело с Еврен на власт и след това. До военния преврат в Турция нашите отношения с нея се изграждаха върху принципите на добросъседството. Изхождахме от тогавашните дадености. Съобразявахме се с политиката на САЩ и СССР. Идването на Еврен измени съществуващата обстановка. Възникнаха нови проблеми. Взаимоотношенията ни се усложниха. Главната причина бе в това, че турската страна започна на широк фронт да работи вътре в България. По-специално започнаха да манипулират антибългарски настроените граждани и да създават разни организации, чрез които си поставяха пантюристски цели и задачи.

У нас вече излязоха от печат книги, в които се изнася обилен фактически материал за дейността на тези организации. Дейност, която бе в коренно противоречие както с действащите закони, така и с настроенията на огромната маса от мюсюлманското население. Още преди така наречения възродителен процес се извършиха терористични акции. Такива акции бяха осъществени и през следващите години, което доведе до нагнетяване на обстановката. Част от тези организации си поставяха далеч отиващи цели – например да обявят автономия на някои райони от страната, в които живееше значително мюсюлманско население.

Без да навлизам в същността на сложния проблем за т.нар. възродителен процес, искам дебело да подчертая, че всичко това всъщност бе причина за този драматичен акт. Ние не можехме да стоим пасивни пред организираната противозаконна пантюристка дейност в България. Засягаха се коренните интереси на България и на цялото нейно население, в това число и на мюсюлманите. Нужни бяха действени мерки, за да се защитят интересите, съдбата и бъдещето на това население.

Ще споделя, че преди идването на Еврен такава дейност не се развиваше в толкова значими мащаби. По-рано имаше шпионаж. Имаше и други форми и опити за турско проникване у нас. И толкова. Нищо повече нямаше по времето на Демирел, на Еджевит. Както споменах, организирана пантюристка дейност нямаше.

Тази дейност продължи години. Така се дойде до тягостната, смазваща картина на 1989 г. Било с обещания, било с психически и физически тормоз хиляди бяха подведени от емисари и чужди интереси да напуснат домовете си, родната земя. Да потеглят към Турция.

Няма човек в България, който да не знае, че хилядите мюсюлмани не бяха принуждавани да напуснат страната. Лично аз съм се намесвал по повод на постъпили до мен сигнали, че в някои селища са налице отделни случаи, когато е

упражнявана принуда. Спомням си, че за такива действия бяха уволнени няколко служители от МВР. Истината е, че заминаващите бяха молени да останат. Казваше им се, че те са български граждани и тяхното място е тук, в България. Да премислят, да се подготвят, ако са решени. Не. Стотици, хиляди изклаха добитъка си, продадоха на безценица имотите си. Поеха като хипнотизирани. Нито нашата, нито турската страна имаше подготвеност за това.

След масирана клеветническа антибългарска пропаганда и натиск на 30 май 1989 г. нашето

ръководство, съблюдавайки договореностите от Хелзинки и Виена, предложи на Република Турция да отвори границите си за всички български граждани, които желаят да живеят временно или постоянно в Турция. Въпреки невероятните усложнения, струпали се върху административните органи, и върху селското стопанство, и върху икономиката, нито един български гражданин не беше задържан насилствено. Вероятно пред немалко трудности е била изправена и Турция, организирайки бързото приемане на потоци от объркани хора.

За мен България се намира в една необичайна, много необичайна, нестандартна ситуация. Нестандартна – дори и в рамките на прехода към демокрация и пазарна икономика. Съществува реалната опасност България да се окаже първата провалила се в прехода посткомунистическа държава. Тава според мен се получава, първо, поради огромното и с нищо неоправдано забавяне на реформите в нашата страна, второ, поради опита на БСП след победата си на изборите през декември 1994 г. да направи уникалния ляв преход, което беше абсолютна безсмислица, но което на практика погуби на България допълнително още година и половина време, което ние можехме да използваме за реформите. И трето, неработещата държавна конституция, наречена „република с парламентарно управление“. Тези три причини доведоха нещата до сегашното положение.

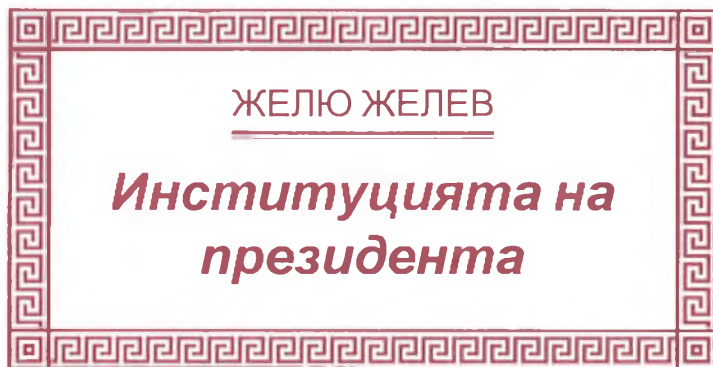
Ето защо аз смятам, че на България е нужна либерална или по-точно либерално-демократическа алтернатива. Не става дума за това, да се прави поредният опит за някаква центристка формация, центристско образувание, а за алтернатива на двуполусния или по-точно на двупартийния модел, който за страни в преход и особено пък за страни с тежък преход, какъвто е случаят с България, е крайно опасен, да не кажа – пагубен. Какви са обективните основания за една такава либерално-демократична алтернатива?

Първо, колкото и парадоксално да звучи, те са заложили в самия характер на прехода, който не може да бъде друг, освен десен, десноцентристки, либерален. Не може, когато осъществяваш преход от тоталитарен комунизъм към демокрация и свободна пазарна икономика, преходът да бъде друг, освен либерален. Неслучайно и първата предизборна платформа на СДС, с която се явихме през 1990 г., беше чисто либерална. В този случай претенцията за ляв преход е просто безсмислица, nonsens. С това се обяснява и провалът на управлението на БСП в опита й, както казах, да прави ляв преход към демокрация и пазарна икономика. Ляв преход се прави, когато се движиш в обратна посока, когато по пътя на национализацията, експроприацията, реквизициите и така нататък превръщаш частната собственост в държавна, когато одържавяваш. Опитът на посткомунистическа Европа, на

страните от Европа показва, че трябва да се прави разлика между съдържанието и формата на либералния преход. Преходът към демокрация и пазарна икономика е задължително либерален по същност, по съдържание, но не винаги и по форма. По форма, тоест в политическо отношение, понякога той може да не бъде много либерален. Например в Чехия, Полша, Унгария, Словения преходът е либерален както по съдържание, така и по форма, както икономически, така и от политическа гледна точка. Но в Русия, Румъния, Албания, Грузия, в някои средноазиатски републики на бившия

Съветски съюз, където се е налагало да бъдат използвани не много демократични средства, за да бъде все пак запазен, отстоян преходът, трудно може да се каже, че преходът там и по форма е бил либерален. Това, дали преходът и по форма ще бъде либерален, във всеки случай зависи от демократичните традиции на народа, от равнището на неговата политическа култура, от неговия жизнен стандарт, от стабилността на икономическото развитие и така нататък.

Второто обективно основание на либералната идея, на либералната кауза през периода на прехода е в наличието на политическа конфронтация, която с течение на времето неизбежно се изражда, износва. Изражда се в самоцелни политически борби. Тя води до политическа умора и отвращение на народа както от политиката, така и от политиките. Когато изострените политически борби на противостоящите партии не решават реалните проблеми на обикновените хора, проблемите за безработицата, престъпността, здравеопазването и така нататък, те се отчуждават от политиката и изпадат в дълбока апатия и отчаяние; престават да вярват на политическите сили, на държавните институции и политическите личности; започват да не вярват на никого. Заедно с това те стават петимни за една нова политика – нова по съдържание, нова по стил, по начин на правене. Политика разумна, прагматична, компетентна, професионална. И най-важното – политика, която всеки ден стъпка по стъпка решава проблемите на прехода, а следователно и на хората, които страдат от тежките и нерешени проблеми на обществото през прехода: връщането на земята, приватизацията – по схеми, които да правят хората реални собственици на раздържавените предприятия и така

нататък. И точно тук, между двата полюса на волтовата дъга, която конфронтацията поддържа, съществува едно доста голямо пространство, което може да бъде и трябва да бъде заето от либерално-демократичната алтернатива. Но за да стане това на практика, либералната формация, която ще заема това пространство, трябва още в началото да бъде достатъчно мощна. Първо, да не позволи да сработи механизмът на волтовата дъга. Второ, с присъствието си да промени геометрията на политическото пространство. И трето, да има достатъчно голяма маса и гравитационна сила, за да започне да засмуква от електората на двата полюса, на двата мастодонта. Това никак не е лесно, самият факт, че всички опити след 1990 година да бъде заето това пространство от партия „Либерали“, от Демократичния център, от ДАР и други завършваха печално, е доказателство за трудността на задачата. Те просто изгаряха между двата полюса на волтовата дъга. Същевременно фактът, че на последните парламентарни избори през декември 1994 г. в парламента влязоха Народният съюз, Бизнесблокът (за ДПС нарочно не споменавам, защото случаят е малко по-специфичен), показва, че конфронтацията е отслабнала, износила се е морално и политически, защото е отворила достатъчно много хората.

За да се заеме обаче реално това пространство от една мощна либерално-демократична формация, не са достатъчни само либерално-демократичните ценности, не са достатъчни идеите на либералната демокрация, нейната традиционна идеология и философия, даже когато те са силно осъвременени, приспособени към задачите на прехода. Към това са нужни и нови политически идеи, които се носят във въздуха. Те са всъщност факторът, който може да убеди, да увлече голямата маса от хората. Той може да даде подкрепа на подобна формация.

Ще спомена две от тези политически идеи, които смятам за особено важни и актуални за нашето общество и с които либерално-демократическата формация трябва задължително да се обвърже. Първото – президентската република като много по-адекватна на прехода и особено за страни като България, които приживяват тежък и труден преход. И второто – промяната на изборителния закон, като се засили мажоритарният принцип поне до съотношението 50 на 50 %.

Защо президентска република? Защото опитът показва, че през преходния период е необходима много по-силна, по-енергична, по-действена изпълнителна власт, по-голяма концентрация на властта. Особено – по-тясно обвързване между президента и правителството. Аз нарочно не давам за пример Съединените амери-

кански щати, класическата президентска република. Тя е създадена в друго време, при други обстоятелства, имала е възможност в продължение на два века да отработи много неща, на които ние днес се възхищаваме. Нарочно ще дам за пример Русия, страна без демократични традиции в своята многовековна история, ако изключим февруари – октомври 1917 г., няколко месеца, когато в Русия е съществувала демокрация, имало е различни партии, вестници, опозиция в парламента. Но всички знаят от историята какво последва след октомври 1917 година. Тази същата страна, която няма никакви демократични традиции в своята многовековна история и която започна промените близо две, две и половина години по-късно от нас, днес е преди нас в областта на приватизацията, на чуждестранните инвестиции. Горедолу същото е положението в Казахстан, Украйна, Румъния.

Понеже въпросът е много важен, бих искал малко да се върна към историята му. Когато се правеше конституцията, бях поканен от парламентарната група на БСП във Великото народно събрание (тогава бях избран от самото Събрание) за разговори на тема „Президентски пълномощия, които трябва да бъдат заложени в новата конституция“. Тогава аз им казах: „Уважаеми господа, ние заложихме принципа за пряк избор от народа, на базата на прекия вот на народа. Независимо кой ще бъде следващият президент, ако искаме през този тежък период нашата изпълнителна власт да работи, нужно е през преходния период да има силни президентски правомощия и много по-пряко обвързване на президента с правителството, включително и възможност президентът да контролира министрите и правителството като цяло, тъй като преходният период поражда големи напрежения: икономически, социални, политически и от всякакъв друг вид, включително, разбира се, междуетнически. И второ – обстоятелството, че ние се намираме на Балканите, на един политически земетръсен район, който винаги може да ни сервира всякакви изненади, от всички посоки“ (тогава още дори не беше започнало разпадането на югославската федерация). За съжаление БСП явно имаше опасения, че аз ще спечеля изборите или нещо от този род, и те заложиха максимално ограничени пълномощия на президентската институция. Между впрочем така партизански постъпихме и ние на Кръглата маса, като ориязахме пълномощията на Петър Младенов.

Ако трябва да се върна към тази идея малко по-назад във времето, още преди трийсетина години, когато писах „Фашизмът“, аз бях стигнал по чисто теоретичен път до идеята за силна изпълнителна власт, близка до определен вид диктатура. Даже аз си бях позволил тогава да сложа

между тоталитарната държава и демократичната система преходно звено от авторитарен тип – военна диктатура, полувоенна или друг тип авторитарен режим, който да може през периода на прехода да удържи страхотните напрежения, които ще последват разрушаването на тоталитарната система. Моята теория се потвърди в редица случаи както с фашизма, така и с комунистическия вариант на тоталитарния режим. Фашизмът – това беше случаят в Португалия с режима на Салазар, когато военните взеха властта в продължение на две години. Това преходно звено на своеобразна военна диктатура просъществува и можа да удържи нещата, за да премине страната по-безконфликтно към нормалната парламентарна демокрация. И другият вариант, беше по времето на режима на генерал Ярузелски, когато той обяви военно положение през 1981 година. Но там огромната преса на Варшавския договор и на Съветския съюз не позволи процесът да протече в чиста форма и да се разгърнат нещата. Всъщност никоя от нашите страни не би се отървала от диктатура и граждански войни, ако не бяха две обстоятелства. Първо – едновременно рухване на комунизма в цяла Европа, и второ – масираната и категорична подкрепа, която развитият Запад даде на новите демократични страни. Подкрепа – икономическа, финансова, политическа, морална, по пътя на интеграцията, в областта на сигурността и така нататък.

Нека да оставим лиричните отклонения настрана и да се върнем на идеята за президентска република. Нейното предимство е в по-голямата адекватност към условията на прехода, в това, че тя по демократичен и конституционен път решава въпросите с по-голяма и абсолютно необходимата концентрация на властта за страни с тежък преход. Нашият шестгодишен опит показва, че установената от конституцията държавна конструкция, наречена „република с парламентарно управление“, не работи. За страна като България тя не работи. На това се дължат хоасът, беззаконието, безправието, анархията, вилнеещата престъпност, партизанщината в политическия живот – независимо коя от политическите сили е на власт. Просто институциите не работят в една посока.

Моите опити през този период – чрез консултативния съвет за национална сигурност, където си дават среща всички основни държавни институции: парламент, правителство, президент – бяха безуспешни, с много редки изключения, и крайно неефективни, защото този съвет няма никакви разпоредителни функции. Той имаше и има по конституция правото само да съветва президента, да консултира перзидента по определени въпроси, без президентът да има възможността да налага решения и да търси отговорност за неизпълнението на подобни решения.

Никога няма да забравя как като студент в СУ „Св. Климент Охридски“ прочетох стенограмите на Учредително събрание от 1879. Имах чувството, че съм се докоснал до истина, която ще пазя цял живот. Когато в спора между бащите на нашата конституционна традиция се ражда идеята за модерната българска държавност. Много от идеите, които ще споделя с вас днес, са родени от уважението и възхищението ми към държавниците, които не просто възродиха българската държавност, но и приобщиха народа ни към идеите на съвременната европейска цивилизация.

Пред последните седем години думата демокрация е употребявана толкова често, че всяко нейно споменаване вече звучи подозрително. Но за мен силата на модерната демокрация е в нейния конституционен характер.

Конституционализмът е този, който не позволява демокрацията да се изроди в тирания на мнозинството. Конституционализмът е този, който не позволява политическата целесъобразност да подмени законността.

Президентът е

гарант на правовия характер на държавата

така, както Конституционният съд и независимата съдебна система. Едно от големите постижения през последните години впрочем е именно завоюваната независимост на съдебната власт. Не разделението на властите е причина за хаоса и безвластието, както някои се опитват да ни убедят. Ако отново съберем властите, кой ще ни пази от неизбежния произвол.

Политическата история на света е история на величавото усилие законите да управляват хората, а не обратното. Ако бъда избран за президент, виждам своята роля като продължител на усилията на държавници като Каравелов, Стамболов и Малинов да пазят конституционния характер на нашата демокрация. Опитите за неконституционно управление, открито или покрито суспендиране на конституцията, увлечението по извънредните мерки и силови решения са донесли само вреда на нашето общество.

Повтарям тези познати мисли, защото обществата в преход могат лесно да бъдат

съблазнени от авторитарни идеи.

Днес всички търсят отговор на въпроса как България да избере силен президент. Преди пет години този въпрос звучеше абстрактно, сега той се свързва с много други въпроси. Като въпроса за това, защо хората се чувстват предадени от държавата, или защо войната на институциите се превърна във всекидневие.

Някои от моите опоненти в президентските избори виждат президентския режим като панацея за всички политически проблеми, за тях е достатъчно България да бъде обявена за президентска република, за да могат нещата да се решат от само се-

бе си. За мен въпросът, пред който сме изправени, е не дали България да бъде президентска или парламентарна република, а дали страната ще бъде управлявана, като се използват всички предимства на демокрацията, т.е. силно и добре. Днес дилемата е: дали ще се измъкнем от кризата и ще се превърнем в просперираща държава, или ще останем за дълго в блатото на бедността и корупцията.

В този смисъл, вярвам, че президентът може да съдейства за това. Убеден съм, че в рамките на действащата конституция България може да има силен президент. Убеден съм също, че влиянието на президента е във влиянието на неговите идеи.

Къде виждам силата на президента?

Първо, в силата на народния вот, на прекия избор. Защото избирателите дават своя вот не просто за дадена личност, а за определено виждане за България.

Днес аз виждам своята сила в новото обществено мнозинство. Това мнозинство не приема начина, по който България се управлява днес. То е мнозинство на загрижените, които са готови да правят нещо за себе си и за България.

Това, което е особено важно за мен е, че това родено от кризата мнозинство застава зад конституцията и не приема опита на една или друга политическа сила да се поставя над законите.

В началото на своето политическо съществуване демократичната опозиция изживя увлечения по нежната революция и уличния натиск. Това има своето обяснение. Но това, с което особено се гордея днес, е изстраданият институционализъм на Обединените демократически сили.

Последната година и половина даде многобройни доказателства, че уважението към институциите, и то не само на думи, е важна част от алтернативата, която опозицията предлага.

Това ми дава основание да твърдя, че мнозинството, чието послание искам да бъде чуто, е конституционното мнозинство на България.

Втората сила на президента на България е правото му да олицетворява нацията, правото му да мисли, обърнат към бъдещето на страната.

Визията за бъдещето

особено на границата между две хилядолетия е оръжие на всеки държавник. Защото задължението да управляваш с мисъл за следващото поколение е едно от най-важните задължения на държавния глава.

Но, обърнат към бъдещето, аз мисля, че президентът е и отговорен за това обществото да продължава диалога по отношение на своето минало.

Преди няколко дни имах удоволствието да се срещна с председателя на израелския Кнесет Дан Тихон. В нашия разговор той изрази голямата си загриженост за решението на Върховния съд да отмени присъдите на „народния съд“. Значи ли това, че България реабилитира антисемитизма и ксенофобията? Разбирам неговата тревога. Цялата поствоенна демокрация е изградена върху спомена за ужасите на нацизма и волята да не се допусне този безчовечен режим отново. За мен като политик и гражданин отхвърлянето на фашизма и всички други форми на тоталитаризъм е съществена черта на всяка демократична политика.

В същото време разбирам независимия български Върховен съд да отмени присъдите на едно извънредно съдилище. Решението на Върховния съд не означава оневиняване на подсъдимите. То е резултат на това, че в присъдите липсват каквито и да било мотиви, което означава, че изобщо не е търсена вина на отделните подсъдими и не е посочено за какво са осъдени те.

Присъдите на „народния съд“ поставиха на една и съща посъдима скамейка и хората, които въведоха антисемитското законодателство, и хората, които направиха всичко за спасяването на българските евреи.

Между обвинените в антисемитизъм и фашизъм е заместник-председателя на тогавашното Народно събрание Димитър Пешев, чиято

снимка стои в музея на Холокоста като спасител на евреите. На подсъдимата скамейка едно до друго стоят правителството на Филов, което вкара България в Тристранния пакт, и правителството на Муравиев, което се опита да я изведе от войната. Няма да се спирам на факта, че много от осъдените бяха вече зверски убити преди произнасянето на присъдите. Такава е историята и в нея не всичко е просто. Затова смятам, че решението на такива болни проблеми е в сериозния им анализ, в диалога, а не в търсенето на политически дивиденди.

Мисля, че тук е място да се спра на едно от приоритетните права на президента – правото на обръщение към парламента и нацията. Президентът е важна част от общественото мнение, той е говорител на това мнение. Той е гарант на обществения договор. И затова съм убеден, че силата на президента е

във връзката му с гражданското общество.

Силата на президента е силата да убеждава, да бъде говорител на обществения и държавен интерес, говорител на здравия разум.

Драмата, разиграла се около герба на страната, е класически пример за това до какво води желанието да се управлява не със силата на обществото, а само със силата на парламентарното мнозинство. Невъзможността парламентът да постигне консенсус по отношение на националния герб е възможност да мислим като държавници. Убеден съм, че силата на президента е в това, че мисли и действа като държавник.

Убеден съм, че гербът трябва да бъде на всички българи и че именно кандидат-президентите трябва да постигнем привидно невъзможния консенсус.

В края искам да поставя един особено болезнен за нашето общество въпрос. Въпросът за отношението на президента към политическите партии. Силата на президента е в това да не позволява многопартийната система да деградира в партизанщина. Но това съвсем не значи, че всички партии са му еднакво мили или че е еднакво отдалечен от всички партии. Политикът не може да бъде независим от собствените си политически убеждения. Но разликата между президента и партийния лидер е в това, че президентът никога не може да постави партийните интереси над държавните, както и в това, че няма морално право да наруши принципите на своята политическа платформа, заради която е получил подкрепящия го народен вот.

Нава

В нощта – парченца светлина – дъждът.

✱

Не е по силите ми радостта да те очаквам.

✱

Когато се събудим след смъртта,
пак тази сладка ласка ще си спомним...

✱

Какво щастие да бъдем в нещастиято заедно.

✱

Глухарят лежи под дървото.
Мъртъв е.
Песента му е още на клона.

✱

Само върхът на пръстите ти е достатъчен.

✱

Откъде си, премръзнала птицо,
та ме гледаш
с очите на мама?

✱

Раче, сгушено на дъното, се взира
в юлската луна.

✱

През огледалото
минава сянка.
Във стаята не се променя нищо.

✱

По трепета любовен аз тълкувам строежа на вселената.

✱

Не искам нищо –
стига ми
полюшването на върбата.

✱

Каж ми,
ти, който вървиш под дъжда,
как празните птичи гнезда
побират тъй много мълчание?

На младата трева –
следи от детски пръсти –
опадал вишнев цвят.

От очите на това момиченце ли излетя небето?

Замлъква славейт за миг,
дълбоко вдишва
тишината.

Незабележим съм в този свят –
но дъщеря ми
на мене се усмихва.

Който взема, казва – бог е с мен!
Който дава, казва –
бог е в мен.

Пеперуда се блъсна в камбаната.
Никой не чува.

Мисълта ми е плаха птичка:
чуждото присъствие
я прогонва.

Внимавай, щурче,
престарял е баща ми,
ще го препънеш!

Прегърбих се от свобода.
Сега,
в килията си тясна,
ще мога прав да постоя.

Една пчела
и една пеперуда
ми дойдоха на гости.

Не можеш едновременно да кажеш
„Аз съм!“
и „Свободен съм!“

Стъпвайте на пръсти,
малки треваци!
Небето сънува.

Ако в пространството навлезе птица,
не бързайте
да го превърнете във своя клетка.

Чу ли,
плюшеното мече
каза ТАТКО на сирачето!

По къщята кацат
черни пеперуди.
БЪЛГАРИ УМИРАТ

Всичко, което помня,
се побира в една сълза.

Цъфтят, цъфтят дърветата
ще събудят мъртвите.

Кос под дъждеца,
кални крачета,
шапка от капка!

Дланта ти исках да погаля.
Погалих клончето
на разцъфтялата череша.

Не мога да изтръгна острието
на отказаната близост.

След всяка капка на дъжда -
различна тишина.

(Имена на авторите по реда на стиховете: Людмила Балабанова, Блага Димитрова, Александър Геров, Блага Димитрова, Иван Радоев, Румен Баросов, Иван Методиев, Иван Методиев, Антоанета Николова, Блага Димитрова, Иван Методиев, Елка Димитрова, Юлиана Василева, Валери Манолов, Иван Методиев, Валери Манолов, Иван Методиев, Иван Методиев, Атанас Далчев, Иван Методиев, Николай Маринов, Александър Геров, Иван Методиев, Магдалена Костова, Георги Трифонов, Иван Методиев, Румен Стоянов, Иван Матанов, Димитрина Петрова, Иван Методиев, Маргарит Жеков, Тодор Христов, Иван Методиев)

Арнауткьой – Кючук чекмедже

Сметнах, че ще ми трябват два-три часа да стигна от Арнауткьой – любимо място за отсядане и развлечение на чужденците в Истанбул – до Кючук чекмедже, където наскоро изравниха с булдозери превърнатата в бежански лагер казарма, от която живеещите не искали да се изселят. До спирката, непосредствено пред фасадите във всемедиански стил, рибари пускаха корди с отпуснати движения и вадеха гърчещите се жертви по две, по три от пълната с боклуци и медузи вода. Качих се на обиколния рейс, в бързия не можах да се натъпча.

Минахме покрай Ортакой, с бароковите минарета и забутаната синагога, навремето населен с евреи, но излъчващ съвсем гръцко настроение, зад нас останаха огромните хотели на Бешикташ, еkleктичният дворец на Долмабахче от края на миналия век, строен от последните султани за тях и пренаселените им хареми, тъй като за един имащ се за европейец владетел е било оскъргително да живее на Топкапи, чийто комфорт, в най-добрия случай, напомня на военна шатра, покрай стадион Иньоню завихме по хълма нагоре, прекосихме напомнящите Сохо гъмжащи улички на квартал Шишли. Най-сетне спряхме на площад Таксим, където се прехвърлих на трамвая, (вероятно типът и годината му съвпадат с тези на лисабонските трамваи), който се движи по чифт релси през целия булевард Истиклал (многократно увеличение на пешенската улица Вац) от двете страни с арменска грегорианска и италианска католическа църкви, с марковите магазини на всички световни фирми за облекло, с дневни кафенета и нощни бардаци. В края на улицата пеша се спуснах към моста Галата, и още на следващия ъгъл, като гледах шляещите се мустакати арнаути, чиито прадеди са се настанили в къщите на изселилите се гръцки търговци, сивите им лица, и скритите им под фереджета жени, си промърморих едно „Добре дошъл в Азия!“. От другата страна на моста кюрди ме задърпаха да си купя тютюн, истински кюрдистански, от дясно – олющеният Египетския базар, с бързия трамвай се качих сред паметниците на нявгашната имперска слава, център на необуздани търгаши и ловци на туристи, подминавайки Аксарай се понесохме по булевард Ватан, умалено копие на московския проспект „Горки“,

поне що се отнася до надписите на руски и етническите съотношения. На безкрайния, кален и мръсен паркинг на Топкапи стопирах един микробус и отново поех през жилищни квартали и предградия, пресякохме прочутия с казината си Авщълар, оставихме зад нас летище „Ататюрк“ и все си мислех, че това не е градска панорама, а

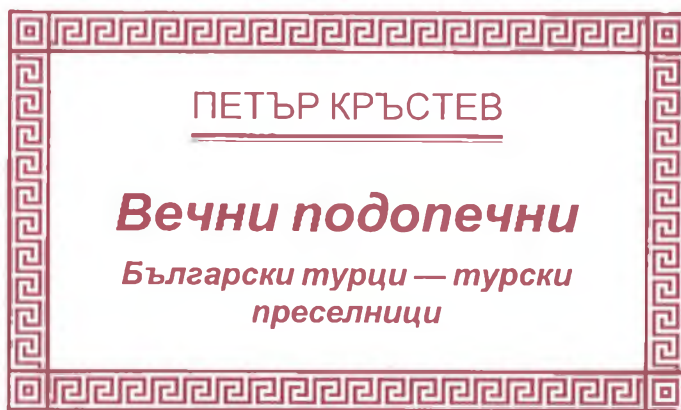
дидактично подредено с нужните акценти „road movie“ за това, как нашата Европа се влива в Азия, каква необуздана борба се води тук сред хилядите традиции, между миналото и настоящето, между светско-профанското и религиозно-сакралното, а пък всъщност местната история съвсем не е това,

снетата целулоидна лента отразява само илюзията за времето, манипулира; каквато и да било последователност е само привидна.

В ролите

В ролите на следващата история участват около триста хиляди души: точният брой на изселилите се след 1989 г. от България турци ще остане спорен дотогава, докато на участниците в спора не им омръзне да се аргументират: от една страна въпросът е неразрешим, от друга – не е и толкова съществен. Общото им нещастие е, че са прекарвали живота си в две такива страни, в които, дали в малцинство, дали като преселници, все са ги гледали като суров човешки материал и са опитвали да експериментират върху тях актуалната в момента идея за обществено спасение. Като малцинство в България им бе отсъдена не само типичната за региона ни безпомощна зависимост, силните на деня бяха отредили чрез жертването им да осъществят все по-болезнено развихрящата си мания за еднонационална държава. Когато след това с туристически паспорт в джоба стотици хиляди емигрираха в Турция, картата се обърна: властите в приемащата страна решиха, че съдбата и животът на преминалите на територията им са станали тяхна собственост, и чрез тях могат да влияят на политическите събития не само в собствената си страна, но и в България.

От „голямата екскурзия“ насам минаха повече от седем години; което според старите емигранти е достатъчно време, за да се разбере може ли някой да се адаптира към новото общество, или завинаги ще остане в периферията му.

M. Jendore
97

През това време събитията, колективно преживяното се превръщат в история или: създава се едно прието с безмълвен консенсус от членовете на общността мнение относно миналото и заедно с това предишният, малцинствен идентитет приема нова форма, във формирането на която безпорно играят роля и няколкото „фабрики за създаване на мнение“, занимавали се с бежанците веднага след пристигането им.

Между октомври и декември 1996 г. обиколих онези турски градове, където масово се бяха заселили тези бежанци и разговарях – надявам се поне на вид безпристрастно – със стотици хора, обикновено без диктофон и без явно да водя записки; опитвайки се да уловя момента, когато личната обида сублимира в минало, преживяното от личността се превръща в история на една общност, чувството за заточеност и отчужденост се сменя от комфорта на дома и постоянството. В много случаи това не беше трудно: успехът в борбата за преживяване и издигане, в последствие дава смисъл на преживените в България унижения; а за когото преселването през 89-та не е донесло успех, се утешава, че онези, които са останали, също не са по-добре. Но травмата завинаги си остава травма – излекуване от нея няма, има само непрекъснато лечение, няма спомени, само постоянно реконструиране на спомените.

Техни Управничества I.

...единственото, което има значение, е непосредственото лично преживяване, което всеки носи в себе си, а не поста, който заема.
Пол Томпсън, 1988

С изключение на сегашния президент Петър Стоянов и няколко закоренели активисти – борци за човешки права, не съм срещал българин, който открито да признае, че дълбоко се срамува за случилото се в страната му в периода 1984 и 89-та, и който да не счита продължилите години наред геноцид срещу турското и помашкото малцинство за дребна стилистична грешка. Изчистването на страната от турците започва още през 1878 г., веднага след руско-турската война, и до края на Втората световна война приблизително петстотин и петдесет хиляди от тях напускат България, но това е детска игра в сравнение с периода след идването на власт на комунистите, когато от държавното опекунство не убягва и турското малцинство. След първия период на комунистическа власт (1948–1951), през 1951-а сто и петдесет хиляди избягват в Турция от национализацията и борбата срещу кулаците. Периодът до 1960 г. протича под знака на „толерантната дезинтеграция“: турскоезичната култу-

ра в България изживява разцвета си, сякаш дори е по-благоприятно да си от турското малцинство, отколкото да се интегрираш в българското общество. След това идва мизерията на 60-те години, периодът на „интолерантно интегриране“: затварят се турскоезични училища, театри, забраняват вестниците, забранено е слушането на турска народна музика на обществено място. В резултат на българо-турската спогодба от 1968 г. се изселват двеста хиляди турци и това – за разлика от 1951 г. – вече в никакъв случай не може да се счита за икономическа емиграция.

Според коментара на един мой познат, български дипломат в Анкара „кранчето“ (разбирай: границата) се отваряло от време-навреме нарочно, за да могат да поддържат броя на „плодящите се“ турци. От 1973 г. обаче в българската преса зловещо често започва да се говори за „единната българска нация“, с което постепенно идва периодът на „насилствена хомогенизация“: при географското и етническо описание на страната все по-рядко се говори за турци, имената на помациите насилствено са побългарени, затварят се джамии, забранява се носенето на шалвари, празнуването на мохамеданските празници, устройването на традиционните мохамеданските сватби и погребения, спират се връзките със страната-майка и се наказва използването на майчиния език. Все повече „ангажирани“ творци пишат исторически романи за турското робство, от които става ясно, че в светите български земи от столетия не са живели други, освен българи, турчин стъпва тук, само за да коли и насилствено да потурчва българите. През 1984 г. започва „възродителният процес“, който опита чрез смяната на имената на „българите с турски имена“ да игнорира „грешката на историята“. През 1985 г. най-после можеха да въздъхнат: „В България турци няма.“

— *Ти не съществуваш – отговори О' Брайън.*

Джордж Оруел

Колкото и да е странно, дори високообразовани емигранти не можаха да ми отговорят на въпроса, защо според тях са им сменили имената. Разказваха слухове за Живков, за политиката на партията, за единната национална държава, която българите изведнъж решили да осъществят, опитваха се да обяснят някак си, търсеха причини, ала явно не разполагаха с готов отговор. По въпроса за преименуването нямат разумен отговор дори информирани и особено чувствителни към темата българи като приятелят ми дипломат, например, който се опита да ме залъже с някаква приказка за тайните служби. Според него, турците станали жертва на една проста „стратегия за оцеляване“: в началото на

80-те години шефовете на българската тайна служба измислили турската конспирация за искане на автономия, за да могат с „разкриването“ ѝ да поправят пред Живков подринатото реноме на „фирмата“, на когото вече му били омръзнали международните скандали (убийството на писателя Георги Марков в Лондон, издъненото покушение срещу папата и др.). Всъщност, тази история има едно слабо място – дори и една слаба тайна служба не може да е толкова глупава, че да няма поне един подставен човек, който да признае, да, той иска автономия за турците; от друга страна обаче дава представа за начина на мислене на близките до властта кръгове: заради едно подмазване пред вождата си струва да бъдат унижени до смърт няколкостотин хиляди души.

Ала целта не е била в самото унижение, защото след това властта наистина помисли, че с промяната на имената турците са изчезнали. След събитията „бившите турци“ започват да получават вече повиквателни и за редовните части на армията, което дотогава е било немислимо: според официалните фантазмагории те са вътрешният враг и затова служеха предимно в Трудови войски (с изключение на партийните членове и потомците на партизани). Тридесетина годишният Ибрахим от Истамбул, например, недоумяваше, как са могли със спокойна душа да го изритат от България, след като той, като специалист електромеханик е минал през такова специализирано обучение, свързано със строго поверителна информация, до каквато са имали достъп всичко на всичко четирима в цялата страна. После през 1989 г. му връчили задграничния паспорт и го изхвърлили в Турция.

Някои автори стигат дотам в твърденията си, че Съветският съюз използвал България, за да експериментира своите нови политически трикове, преди да ги пусне в действие в страната. Някой си А. Бенигсен писал, че насилствената смяна на имената на българските турци ще да е била предвестник на подобна съветска политическа акция, която са възнамерявали да осъществят по отношение на тамошното мюсюлманско население.

КЕМАЛ А. КАРПАТ, 1990

Няма нищо чудно в това, че западните изследователи стоят стъписани пред събитията и подозират в тях някаква нова маневра на източния блок, но е странно, че тенденциозният и отнасящ се доста повърхностно към фактите, макар и приятно последователен Карпат цитира западния си колега без злъчен коментар, въпреки че един историк би трябвало добре да знае каква е разликата между империя и национална държа-

ва, да не говорим, че горното твърдение подкопава точно следваната от него самия теза за „непрекъснатостта“. Според сведения, получени „на ухо“, българските материали, изпратени за консултация, дори не достигнали до висшето ръководство на измъчените от смените на генералните секретари и сухия режим руснаци, само някакъв среден апаратчик пратил депеша да правят, каквото искат.

Може би само Касим – един мой особено образovan истанбулски събеседник с доста бурен живот, считаше за недвусмислено, защо „възродителният процес“ не е започнал в началото на 80-те години: „ами затова, защото в България имаше националсоциализъм, ама в точния смисъл на думата.“ Освен него, Мехмет, собственик на чайна в Истанбул каза, че още в средата на седемдесетте години го обзели черни предчувствия, когато като шофьор на областния партиен секретар седял на едно събрание и изведнъж го извикали да прочете беседа за зверствата на турците в България. Емигрирал при първа възможност, още в 1978-а.

Всеобщата загуба на паметта не може да се обясни само с психологични фактори; не става дума за обикновена детска амнезия. Това е по-скоро обществена амнезия: спомени, които обществената и икономическа динамика изтриват от паметта.

РЪСЕЛ ДЖАКОБИ, 1975

В спомените на всички бежанци най-тежката травма, периодът преди преименуването, се губи някъде в розовата мъгла на „щастливите мирни времена“. Както казват, верно е, че с малко работа са изкарвали малко пари, но преживявали добре, ценяли работата им, не ги карали да чувстват, че са чужди хора, дори имали български приятели, с които си ходели на гости, животът течал по реда си. Изведнъж дошла 1984-а и се оказало, че приятелите вече не са приятели, няма никой, който да им отправи съчувствен поглед, хората дори не говорили с тях, да не трябва случайно да изкажат становище с това, как ги наричат: със старото мохамеданско, или с новото славянско име. Пък малко оставало, казваха, съвсем да се побългарят, децата им вече едва говорили турски, не били религиозни, живеели като всички други. Когато попитал, не са ли усетили, че през всичките тези години постепенно са им отнемали всички човешки и малцинствени права, без да се замислят отвърнаха, откъде да са знаели, че имат човешки и малцинствени права, в комунизма никой не им е говорил за тях. В истанбулския район „Пендик“ една учителка на име Айтен така стръвно защищаваше видението

M. Geydova
97.

си за добричкия български мултикултурализъм, че забърка в разказа си и „турско робство“, предизвиквайки насмешките на слушателите си.

Така ли казват? Сбъркали са. Може икономически всичко да е било наред, но иначе... От носталгията е: добрите стари времена, всеки иска да е отново млад, само от това е, и от това, че не се замислят над нищо...

ЗЕЙНЕП, АНКАРА, ноември 1996 г.

Все пак постепенно изплуваха и други спомени, които най-често се отнасят до това, какво е било да излезеш от селския свят, където междулическите отношения действали според приета от столетия схема и обикновено безпроблемно.

Асение, който сега живее в Бурса, отначало също говореше за претопяването, после изведнъж си спомни, че когато се преселили в друго село, мнозина го натопили, че в семейството говорили на турски и започнали да ги имат за хора, едва когато веднъж спасил от сгазване с кола сина на враждебно настроения си съсед – офицер от армията. Върнаха се и спомените на Зюлейха от Истанбул: когато синът ѝ спечелил едно международно състезание по рисунки на асфалт, една обидена българска майка писнала, че не може някакво турче да е по-добро от нейното дете, после през нощта отишла на площада и задрасквайки под рисунката надписа „България“, написала „Турция“. Истанбулският инженер Али също се сети, че по време на следването в института колегата му не искал да живеят заедно: верно, че още не бил виждал жив турчин, но толкова лоши неща е учил за тях, че не искал да е с него под един покрив. Все пак се сприятелили, момчето го поканило в селото на родителите си, вечерта яли-пили, но после приятелят си признал, че цяла нощ не склопил очи от страх нервните роднини да не направят нещо на гостенина.

Четиридесет и няколко годишната бизнесменка от Анкара Нейран отначало решително откажа да ми даде интервю. Оказа се, че никога не говорела за миналото и призна, че не ѝ е приятно да извиква в паметта си парещи спомени. В България напълно се асимилирала, нямала връзки с турци, била на висока стопанска длъжност в едно голямо предприятие в Шумен, когато се преселила, започнала от нулата, сега ръководи собствена, сравнително добре просперираща фирма. В първите десет минути на разговора ни притеснено разказваше колко добре е живяла в родния си град до 84-та, когато изведнъж попаднала „във вакуум“ и „всичко се обърнало с главата надолу“. Приятелите престанали да бъдат приятели, в службата едва я търпели и т.н. Видях, че потръпва, ръцете ѝ настръхват и по време на

разказа проумява точно обратното на онова, което се е опитвала да си внуши от години, после го казва: „Заедно живяхме, но дълбоко в себе си бяхме различни: антипатията, възпитана у тях е непреодолима.“

За самото преименуване чух много истински страшни истории, всеки си има своята. Срещнах хора, които не се примирили с промяната на името, не отишли да си получат новите документи, оставили да ги пратят в затвор или в лагера на остров Белене. Те са съпротивляващите се, чийто брой се определя приблизително на хиляда души: тях са ги били в милицията, но, както каза келнерът от Авдъцълари Мюдщетин, голям късмет имали със студената пролет, че барем раните им не загноили в задушните палатки; тях са ги депортирали в чисто български села, но, както каза Сабри в Анкара, иначе никога нямало да разбере, че има и българи без етнически предразсъдъци; тях ги бутнали зад решетките за години, но, както разказа Зейнеп, иначе никога нямало да срещне онази осъдена на осемнадесет години затвор жена, която разбила главата на милиционер, след като един танк прегазил детето ѝ, и която на свижданията можела само безмълвно да гледа мъжа си, защото не знаела български, а „на чужд език“ нямала право да говори.

Въпреки привидната организираност, провеждането на акцията по преименуването явно е било оставено на местните сили, централни подкрепления получавали само там, където специално викали. Обикновено бутвали под носа на чуждоименниците един списък, от който да си изберат ново име. Цялото семейство на Селиха, например, нарочно избрало имена с руско звучене, когато я попитали защо, отвърнала: ако след няколко години дойдат руснаците, да не трябва пак да си променя името. Техният квартал първо бил обграден от въоръжени сили за сигурност, после от къща на къща разнасяли формулярите. Някои се скрили, ала рано или късно сами излезли, защото със старото име не можели нито да ходят на работа, нито пари да изтеглят от банката, нито кола да карат.

В някои селища предварително събрали местния „елит“ – наслука, от овчаря до аптекаря – и ги закарвали на лагеруване, където им чели политически лекции и ги карали да копаят няколко километра окопи, показвайки им черната страна на живота, после им връчили новите паспорти и срещу един подпис (никога, на никого, никъде и пр.) ги пуснали по живо, по здраво. Тогава разбрали и семействата им, че са живи и здрави. Вярно, след това една част от вишистите могли да си намерят само физическа работа, но пък станали българи, трябвало да заплащат цената

за това, че в последните дни на съществуването си като турци могли да протестират. Редщеп например, с когото се срещнах в Бурса, избрал особен вид пасивна резистенция: когато през 85-а задължили железничарите да носят карта с името си (на него с новото име, разбира се) тайно започнал да вярва в Аллах. Навярно в дъното на душата си винаги е искал да се различава.

Една единствена история чух за „чуждата връзка“ – фикс-идеята на българските служебни лица: непосредствено след преименуването няколко тинейджери успели да влязат в английското посолство, откъдето панически ги изгонили с напътствието – по-добре „работете“ навън, ние ще ви наблюдаваме. За свое нещастие младежите взели това насериозно и започнали да печатат и разпространяват позиви, а милицията бързо ги хванала и затворила. От англичаните нямало и едно „sorry“.

Предверието на ада

В чакалнята на гарата направиха една тясна вратичка. От двете ѝ страни стояха милиционери, пред нея тълпа от емигранти и изпращачи, от другата страна онези, чиито паспорти вече са проверени. Всеки можеше да вземе само толкова багаж, колкото се побира през вратичката, връщане през нея няма. Побутнах децата – едното тогава беше дванадесетгодишно, другото шестнайсет, преминаха, после идвам аз, пробвах и тъй, и тъй, не става, оставих единия пакет и едва се промъкнах. След това забелязах, че съм оставила тубата с водата от другата страна. Не ме пуснаха за нея, и друг не можеше да ми я подаде. Пет дни пътувахме в жегата до турската граница.

Зюлейха, декември 1996 г., Истанбул

По време на преселването през 1989 г. българските власти успяха отново да открият предверието на ада. Не срещнах нито един емигрант, който да е напуснал страната при човешки условия, или да са се отнесли с него като с човек от българската страна на границата. А преобладаващата част от тях съвсем не напускат страната в еуфория и по своя воля. На мнозина готовите паспорти били занесени по домовете, други предварително били уволнени от работа или били тормозени от партийния актив дотогава, докато наистина не си взели паспортите, но имало и такива, чиито домове били навестени от скучаещи ченгета, за да бъдат вразумени. Повечето от запитаните си припомниха, че са тръгнали, защото и другите тръгнали, едва се намериха неколцина, които притворно отвърнаха, че откак свят светува все в Турция искали да живеят. За това, какво има отвъд границата, знаели само

разпространяваното от официалната българска пропаганда – мръсотия, глад, канибализъм, въшки, проказа, престъпност, потисничество (за тази нагласа си спомням и аз от детските си години), и това, което са чули от дядовците и бабите си, че Турция, каквато и да е, трябва да я обичат.

Както свидетелстват спомените им, предверието на ада – въпреки всички противоположни слухове – било застлано със зли намерения. Готвещите се да емигрират добре знаели, че с туристически паспорт не могат да изнесат повече от петдесет долара на човек и само лични вещи, колкото могат да носят. Билал например разказа, че точно по това време му излязала вноската за Жигулито, което чакал вече шест години, но като му видели паспорта, се извъртяли и казали, че не могат да му го дадат. Много версии има за това, как след изминаването на пет години все още могли да разпознават турците с чисто български имена: някои се съмняват за тайни знаци в паспортите, други се позовават на особената емпатия на българите, но има и такива, които обясняват „магазинската дискриминация“ със странното звучене на приетите български имена. Едно готвещо се да емигрира семейство просто не било пуснато в супермаркета на съседния град, мои истанбулски познати разказваха като анекдот как на изхода на магазина с хитрина успели да спасят от конфискация набързо закупените одеяла. В Ялова Недъми, бивш електротехник в една варненска болница, се оплака, че когато тръгвал за границата колегите му направили донос, че не си е сдал инструментите, милицията го изкарала от автоколоната, върнали го във Варна, оправил проблема и след три дни отново бил на границата: стоящият зад него още му пазел реда, както се разбрали – колоната едва се придвижила напред...

Оттатък, разбира се, не ги чакал никакъв пъкъл, колкото и инсталираните от българските власти нагледни материали да го подсказвали. Бежанците били посрещнати от добронамерени граничари, полевата кухня на червения полумесец и временни лагери за настаняване, офицери от контраразузнаването разговаряли с хората лично, но предвид големия брой на прииждащите доста повърхностно, всекиго попитали има ли роднини, където временно да се настани, ако нямал предлагали му всекидневен тръгващите за различни градове конвои, където очаквали бежанците в изпразнени училища и казарми. Злите езици казват, че още тук се решила бъдещата съдба на отделните семейства: активно съпротивляващите се и бившите затворници били привилегирани, въпреки че е трудно да си представи човек, как в оня хаос са могли да обърнат внимание и на това. Факт е, че не срещнах пре-

селник, възпротивил се на властите в България, който да не е бил възнаграден за това по някакъв начин в Турция: с квартира или с удобна държавна службица. Но и в това не виждам нищо лошо, защото съм сигурен, че навремето всеки е действал само според съвестта си, не е бил подстрекаван, нито е получавал обещания отвън.

Напоследък турските власти не говорят за това, но е ясно, че тези, които не са могли да посочат роднини, които да ги приемат, са били изпратени в далечните, населени с кюрди анадоолски провинции. Навярно са се надявали, че от една страна така ще населят бунтуващият се регион с благодарни, предани на правителството преселници, които с присъствието си и различния си начин на живот може би ще цивилизоват донякъде тамошното население, а от друга страна ще поуспокоят страстите на онези, които за цял живот не са получили от държавата толкова, колкото бежанците за една седмица. За седем години тази идея претърпя пълно крушение: нито един преселник не остана в района на Диарбекир и езерото Ван, кюрдите са си същите, каквито бяха, а местните викат на пришълците „гяур“, където и да са.

Историите за пресичането на границата са дълги, горчиви, параноични сънища, в които няколкокилометровия преход до границата трае дни наред, близки се загубват един друг, търсят

оставено за тях съобщение на покритата с бележки стена на гарата в Одрин, чакат, докато някоя висша власт разреши положението им, оставят се в ръцете на съдбата, но през цялото време будното им „аз“ знае, че каквото и да става, все ще е по-добро от отвъдния ад, защото тук може и да им определят, къде да отидат, какво да работят и за колко, но поне сами решават какви са и на какъв език да говорят. Това казват онези, които не са се върнали след „голямата екскурзия“, завърналите се в България сигурно разказват съвсем друг сън.

Това била значи вратата, лагерът край Одрин и гарата, които може би са били чистилището на какво ли не, само не и на ада, последната точка, през която героите на историята задължително минали: тук свършва общото им минало, следват личните им борби, на различни места в един познат, но все пак чужд свят, където им говорят на майчиния език, но с друг словоред, където готвят същите ястия, но сервирани в друга последователност, където ги приемат като братя, но говорят за тях като за неверни гьочмени.

Превод: Александър Марков

Изследването е спонсорирано от Фондация Арит-Мелон

Майка се надвеси навън и каза безизразно:

— Край.

— Сега какво ще правим? — изхлипа баща ми.
— Какво направихме!

— Не се е мъчил — сухо отбеляза тя. — Трябва да го приберем от долу...

— Какво говориш? — уплашено извика баща ми. — Ами съседите?

— Съседите?...

— Не може да не са видели! Сигурно ще извикат полиция... — объркано рече татко. — Не знам. Той е мъртъв.

— Е, и? — предизвикателно рече тя. — На кого ли му пука? Скоро всички ще са мъртви! Общественият ред отдавна се е разпаднал, но хората са твърде изтощени, за да се възползват... Няма силата да предприемат нищо извън черупките си!

Запомнил съм тези думи.

— Това е само труп — убедено заключи тя. — Хайде да го приберем!

Минах покрай мен като зомби, без да ме забележат. Врата хлопна след тях.

В стаята беше студено. Стори ми се, че е станала по-голяма. Беше някак злоецо стерилна. Вещите изглеждаха изпразнени от съдържание, безцветни, навяващи чувство за отсъствие. Вятърът размяташе прозрачните бели завеси. Под прозореца се търкаляше проскубания пантоф на дядо, свидетелство за онази последна, фатална крачка. Представих си го проснат върху циментовата пътека, разпльокан като книжна кесия, а сградите наоколо — опръскани с кръв. Седнах в опразненото кресло с гръб към прозореца. Течението обръщаше страниците на някакъв стар вестник, забравен до леглото. Чашата стоеше недокосната на масата. На повърхността още плуваше жълтеникавата хръчка.

Отвън долетя сподавен крясък. Надвих отвращението и предпазливо подадох глава. Имах гадното усещане, че первазът ще се откърти и ще полетя в празното...

Долу нямаше нищо. Дори петънце!

Майка ми и баща ми се суетяха пред блока: претърсваха рехавите храсталаци, надничаха между грохналите паркирани коли, под пейката, зад кофите... Направи ми впечатление, че прозорците на съседните сгради са плътно затворени, по балконите не се мяркаше жива душа. Спомням си как баща ми се изправи в този кладенец от ледено безразличие, плъзна поглед по

вцепенените, плоски фасади и се провикна с пълно гърло.

— Еееей, върнете ми гоо! Той е мой! Върнете ми гоооо!!!

Гласът му отекна глухо сред мъртвите стени. Наблюдавах внимателно прозорците. Нищо. Дори пердетата не трепваха.

— Мръсни крадци!

— извика прегракнало майка.

Двамата се стовари на пейката пред входа и се облегнаха един на друг. Изведнъж проумях: някой беше откраднал трупа на дядо! Някой побърз и по-гладен от тях. В този миг изпитах истинско облекчение. Нямаше да ядем дядо! Бях спасен!

Спомням си как се довлякох в онзи късен сив следобед — като пребити псета. Изправиха се пред мен, олюляващи се от слабост, и ме фиксираха с тежки, гузни погледи. Внезапно в главата ми отекнаха злоещите слова на дядо:

— Ще си направите друго момченце! Две момченца ще си направите!

Сега безпощадната ми логика изглеждаше още по-непоклонима. Нямаше друг избор. Те двамата или аз! Те бяха цялото, което раждаше такива като мен. Аз бях само филиз, пролетен стрък, осъден да увехне без памет, без потомство... Догодина щеше да поникне друг. Никога през целия си живот не съм се чувствал по-незначителен, по-лесно заменим и ненужен! Тогава за пръв път осъзнах източника и основанието на тази огромна власт, която те имаха над мен. И знам, че всичко, всичко в този живот, включително и факта, че сега говоря пред вас, дължа на тяхната върховна милост! Защото те го имаха това божествено право, наследено още от Сътворението, но не пожелаха да го използват. Отказаха се от него; презряха стария закон, за да тръгнат по нов път.

Гледах как се приготвят мълчаливо — раници, топли дрехи, високи обувци, шапки, ръкавици. После препасаха оръжията. Обзе ме смътно чувство, че вече съм присъствал на подобна сцена. Долавях през жълтеникавите наноси на вековете нещо познато в движенията и начина, по който се извършваха тези приготовления. Беше много странно. Татко сложи ръка на рамото ми и каза:

— Синко, ние отиваме да търсим храна. Ти оставаш тук и няма да отваряш на никого! Аб-

солютно на никого! Ще ни чакаш, докато се върнем.

Бях сигурен, че ги виждам за последен път. Но едва по-късно, сред мрака и тишината на изсмукващия ме до кости глад осъзнах дълбочината на предстоящата самота. Майка силно ме прегърна.

— Няма да се предаваш! — прошепна тя в ухото ми.

Сухите й устни одраскаха челото ми.

— Трябва да се измъкнем незабелязано — бяха последните думи на баща ми.

Ключалката старателно прещрака. Бях погребан в пустия апартамент.

Следващите часове прекарах в някаква лятаргия. Всички пердета бяха спуснати. Лежах пред телевизора и зяпах. Струваше ми се, че дават един и същ безкраен филм. В изтощеното ми съзнание образите се смесваха, сюжетите се преплитаха, границите се размиваха... От време на време ставах да пия вода — бяха ми заръчали да поглъщам много течности. Усещах как се събира в корема ми, хладна и тежка като локва живак. Връщах се, целият бълбукащ, и се плъосвах на дивана. Често се унасях, виждах разни неща, но всичко ми се изплъзваше и скоро пак се озовавах пред екрана, втрепен в електронната мътилка. Вече бях нежелан в страната на сънищата! Пред мен лежеше необятната сурова вселена на Смъртта; долавях печалните й тласъци, които малко по малко отмиваха бреговете на моя пясъчен остров... И тогава той излезе от Смъртта и застана в ъгъла на стаята — огромен и подут като разварена наденица. Дрехите му висяха на парцали, а тялото му изпускаше гъста пара. Нямах коса, главата му бе покрита с мехури. Очите му — облепени като порцеланови топчета.

— Дядо! — прошепнах ужасен. — Ти ли си, дядо?

Знаех, че е той. Босите му крака шляпаха като сурови пържоли. Усетих приближаващата топлина. Дядо се надвеси над мен и тикна под носа ми димящата си ръка.

— Яж! — дрезгаво нареди той.

Стиснах устни и извърнах глава.

Зад гърба ми се разнесе звучно мляскане. Надзърнах през рамо и видях как той отхапа голямо парче от ръката си. Миризмата на варено месо ме влуди. Напразно се мъчех да си внуша, че това е само кошмар. Дядо стоеше пред мен, болезнено реален и продължавше да дъвче невъзмутимо.

— Хапни си, момко! — рече той и отново протегна ръка.

През отхапаното се виждаше жълтеникава кост. Дръпнах се рязко назад, а дядо се разхили и пак заръфа крайника си. Ноктите му бяха опали.

— Глупаво момче! — изръмжа той с пълна уста.

Видях го да си тръгва, прегърбен и димящ, а стените сякаш се отдръпваха пред него и стаята ставаше все по-голяма. Оглезганата му ръка висеше край бедрото като метална щипка. Гледах след него докато се стопи в безкрайната равнина на нищото...

Лежах, унесен в затихващия ритъм на организмите си, когато долових подозрително щракане. Идваше от антрето. Пердетата скъпернически пропускаха мърляви струйки светлина. Отдавна бях изгубил представа за времето. Телевизорът продължаваше да излъчва салата от образи и думи. „Надушили са ме!“, казах си. Нямах сили да предприема нищо. Чух как входната врата се отвори. Представих си няколко яки мъже с кръвясали очи. Знаех, че е безполезно да моля за милост. Щяха да ме схрускат като пържена рибка!

Зърнах ги през пелена от сълзи... Два размазани силуета. Различих гласа на майка ми. Звучеше уплашено. Повдигнаха ме, избърсах лицето ми. Чух баща ми да казва: „Спокойно, дай му да хапне...“

Да хапне.

Поднесоха ми пълна шепа с нещо бяло... Имаше хлебен вкус. Леко сладнеше и се топеше в устата ми, оставяйки странна топлина, която постепенно се разливаше по тялото ми. Погълнах няколко шепи една след друга; имах чувството, че мога да изям цяла планина от този необикновен продукт. Дори не се сецах да попитам какво е... Просто се тъпчех. Ако беше обикновена храна, със сигурност щях да получа преплитане на червата. Но това беше различно. Да. Сякаш се усвояваше директно от организма, без да слиза до стомаха. Никога не бях ял подобно нещо!

За съжаление не разполагам с образци от тази благословена субстанция. По стар навик майка ми се опита да консервира известно количество от нея, ала претърпя тотален провал. Още на втория ден храната започна да гние, в бурканите се завъдиха някакви дебел червеи и ние се принудихме да ги изхвърлим. Така че преки доказателства липсват. И все пак цели четиридесет дена аз се хранех само с това — виждах как всяка вечер родителите ми се стягат за път и излизат, за да се върнат на другия ден с пълни раници. Нямам представа колко души са се възползвали от това необикновено явление. Дали някой друг изобщо го е забелязал, освен майка ми и баща ми?... Ще ви припомня, че нито вестниците, нито телевизията по онова време съобщават нещо за подобен феномен. (Факт, който несъмнено би оказал силно въздействие върху обществото!) От друга страна, мащабите на явлението са такива, че изглежда крайно невероятно то да остане незабелязано. Предполагам, че с течение на

времето ще се появят и други свидетели. Иначе би било твърде жалко.

Често съм се чудел – защо тъкмо те? Моите родители! С какво бяха заслужили тази висша благодат? Не знам. Може би – просто късмет. Не мисля, че са били специално избрани. В това няма никаква логика. Разказвали са ми, че след като излезли в полето, изведнъж задухал силен вятър. Дватама се скрили в някаква яма и почти веднага заспали, смазани от недохранване и емоционално изтощение. Събудили се чак при зори, сгушени един в друг като малки деца, потраквайки със зъби. Полето било покрито със слана. Хладното оранжево слънце плавно се издигало над хълмовете. Вятърът бил издухал облаци. В далечината се мерзелеел скучният контур на града, пронизан от няколко комина. Дватама напразно се озъртали с надежда да мернат някой помяр. Но светът изглеждал съвършено необитаем. И чак тогава се сетили да погледнат в краката си ... Сред искрящите нишки на ледената паяжина открили някакви бели топчици. Помислили, че са гъби. Събрали известно количество. Били меки и лепкави като тесто. Престрашили се и ги опитали. И веднага резбрали, че това е най-чистата, най-питателната храна, която някога са вкутали! Ядели и плачели от щастие. Цялото поле било заслаено с този необикновен продукт. Едва по обяд установили, че топчиците започват бързо да се топят и да изчезват, но те вече били натъпкали раниците си.

Майка и татко свидетелстват, че на полето нямало никой друг освен тях. И все пак, полето е твърде голямо... Винаги съм се питал, защо те не споделиха откритието си с някой друг – съсед или да речем роднина. Отговаряли са ми, че на тях също никой не им е казал. Напротив, платили цялата жестока цена на своето познание. Изтъквала не без основание, че полето си е стояло там, накрай града, през цялото време – достатъчно било човек да излезе сутрин рано и да събере храната. Следователно, както вече казах, не може да се твърди, че те са били призвани да разкрият пред населението някаква тайна. Защото нямало никаква тайна. Всичко било явно, дори очебийно! Значи нямало нужда и от пророци. Не по-малко учудващо бе отношението и към самата храна. Никога не са проявявали особен интерес към произхода ѝ, макар че изпробваха различни варианти на приготвяне – варена, печена, задушена... винаги беше превъзходна и стигаше точно за трима ни. Но не съм ги чувал да благодарят на никого за това изобилие.

Така завърши нашата гладна одисея. В средата на пролетта държавата ни получи оня дългоочакван заем от 700 милиона долара и нещата

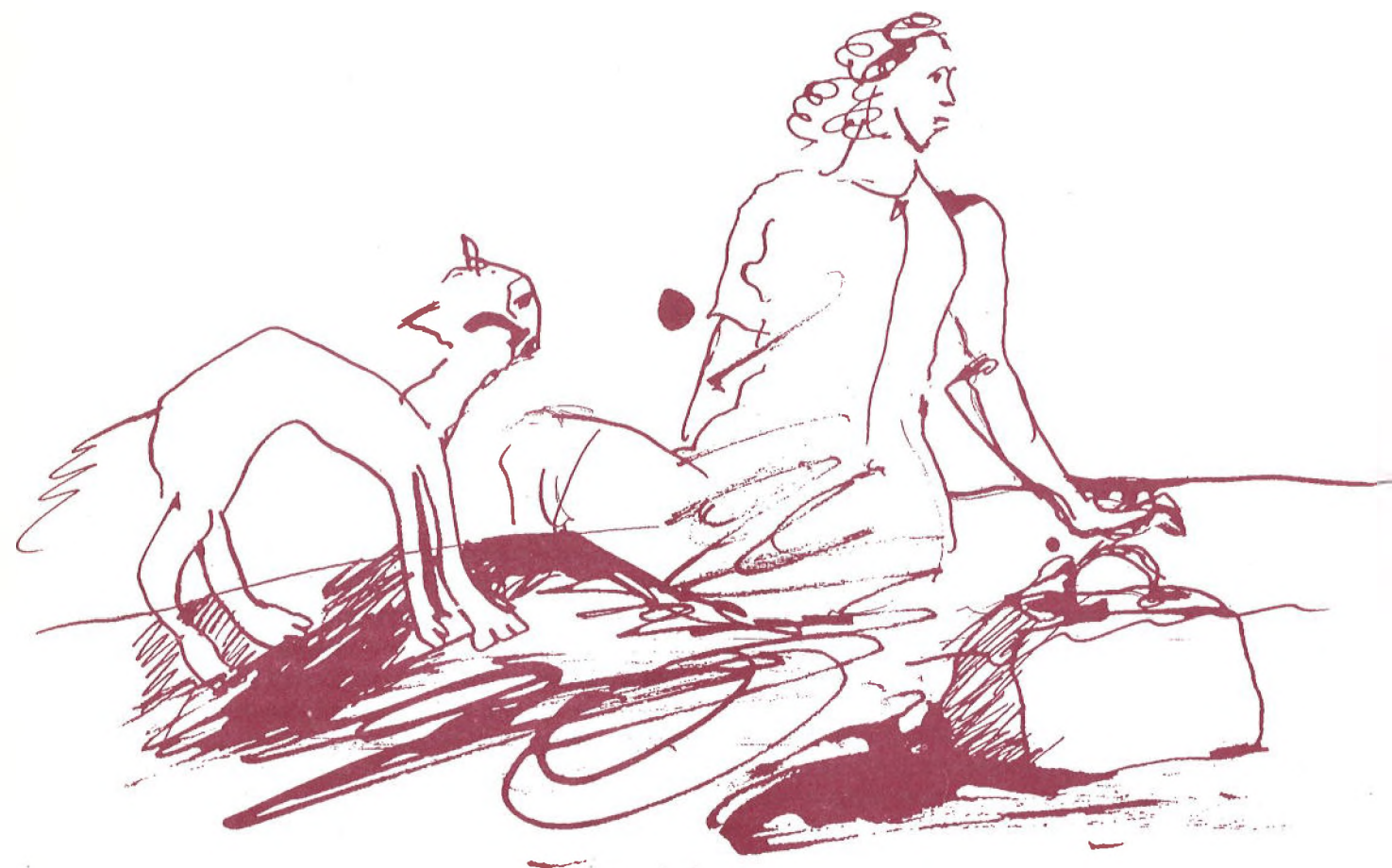
бавно започнаха да се оправят. Появиха се разни стоки... После дойде богатата реколта и през есента вече никой не гладуваше. Няма да забравя онези меки слънчеви дни, когато с мама и татко отново започнахме да излизаме на разходка като нормално семейство. Помня, че не срещнахме нито един възрастен човек по улиците, което ми направи силно впечатление. Градът бе станал някак по-широк и по-празен. Усещах го като чужда дреха, като огромно палто, в чиито дълбоки, хладни гънки още витаеше духът на бившия му собственик. Пъргави, изпосталели като дяволи, хората сновяха насам-натам извършваха всевъзможни дейности. Приличаха на внезапно размразени насекоми. Имаше нещо болезнено в тяхната неуморна деятелност, нещо безпаметно. Нямах представа откъде са се взели тези млади мъже и жени. Сякаш бяха спуснати с парашут. Самият аз се чувствах така, макар че до мен крачеха майка и татко. Мислех си за дядо... Взирах се в лицата на редките минувачи и се мъчех да прочета истината. Но очите им бягаха. Струваше ми се, че всички са взели участие в гнусното пиршество. О, как ги мразех в този миг! Сега виждам нещата малко по-иначе. Нещо ме кара да се съмнявам, че дядо е мъртъв. Тогава, в суматохата, не отчетохме, че живеем само на втория етаж, а скокът от такава височина рядко е смъртоносен. По-вероятно ми се струва дядо да се е престорил на умрял. Защо не? На следващата година получихме мистериозна картичка от Северна Корея. Може пък и да е грешка. Нямам представа как би се добрал до там. И все пак тази мисъл ми харесва. За всекиго трябва да има място под слънцето.

Днес ние, българите, сме сред най-младите нации в света... На фона на безнадежно застаряващата Европа това би следвало да бъде едно неоспоримо предимство за членството ни в тази благословена структура. За съжаление мнозина от вас не мислят така. Те се страхуват. Притеснява ги неяснотата, забулваща някои аспекти на новата ни история. Боят се, че при определени обстоятелства бихме постъпили по същия начин. Какъв начин?

Понякога играещи край блоковете деца се натъкват на подозрителни останки – челюсти, прешлени, кости...

Намират се, искам да кажа, макар и не всеки ден. Децата обичат да си правят разни украшения от тях, носят ги на шиите си, разменят си ги... Това поражда известни тревоги в цивилизования свят.

Но не доказва нищо. Където живеят хора, винаги остава по нещо, нали?

M. Gondow
97.

Убиецът и жертвата

Човекът с кучешкото име Бенджи стана както винаги в седем, направи четиридесет и пет лицеви опори, изпи една чаша кърваво кафе, obu си чисти чорапи и излезе навън.

Момичето с тъжното име Палмира се събуди в девет, плувнала в пот, но веднага си взе един душ и това я ободри. После изяде бавно и съсредоточено с лъжичка едно рохко яйце, облече се и също излезе.

Двамата щяха да се срещнат случайно чак привечер в района на полуразрушената мотописта в края на града, но дотогава имаше много време.

Дотогава Бенджи щеше да прочете вестниците, да изпие една бира, след кратък размисъл да изтегли последните си сто лева от книжката и с част от тях да изпие седем ракии, да се прибере вкъщи, за да поспи, и накрая да излезе бодър и изтрезнял в хладната привечер и краката му сами да го поведат към онази полуразрушена мотописта.

Палмира щеше да отиде в хотела, да изчисти своите десет стаи, да се съгласи с предложението на един чужденец и да спи с него, внимателно да преброи парите и към четири след обяда да си тръгне от хотела, оправдавайки се със силно главоболие. Вкъщи тя щеше да си облече коприненото черно боди и новата пола на цветя и сетне да излезе пак без да знае къде отива.

Пътищата на двамата се пресякоха миг преди да падне мракът. Погледите им се срещнаха и те смутено наведоха глави, защото се познаха.

„Какво беше това?“, питаше се после Бенджи, стискайки до премала ножчето в джоба си.

„Какво беше това?“, питаше се Палмира, галейки изтръпналото си нежно гърло.

Над София беше нощ, пълна с викове на кукумявки и ухание на люляк.

Виенско колело

Рейсът чакаше търпеливо на крайната спирка. Той беше много стар модел, от онези модели със стълбичката на задното стъкло, която можеше да се разгъва и да се сгъва, за да се използва багажникът на покрива. Пусто беше тук, на крайната спирка. Едно куче се спря и помириxa вонящата броня. Няколко смахнати кокошки се повъртяха из пепеляка около гумите, а после с крясък се хвърлиха отдолу, за да излезнат начаса разпердушинени и потресени от другата страна. Шофьорът търпеливо смучеше цигарата си и чакаше пътници. Най-сетне две хлапета изскочиха на тъгъдък от уличката, която се вливаше в малкото келяво площадче. Босите им крака бяха изпъстрени с рядка засъхнала кал и насечени от дълбоки пресни драскотини. Старите белези по загорелите им колена грееха като звездички. Те с кикот нахълтаха в рейса и се тръшнаха на предната седалка. Шофьорът въздъхна и запали мотора. Старичкият рейс цял се разтресе, нещо изхрущя в разсъхнатия му организъм, а после шофьорът дръпна ръчката на скоростите и като по чудо рейсът успя да се отлепи от прахоляка и да потегли. Отляво се мярнаха бостаните и хлапачите примляснаха едновременно при мъчителния спомен за сладкия динен сок. После край тресещото се стъкло започнаха да се редят баири, кошари и деренца. Сливаци и блата. Дълга житна нива, трепкаща като пеперуда. Появиха се и крайните къщи на градчето, побелели от лятната прах, с циментови пътечки през дворчетата, с восъчни градинки. Момчетата едновременно свалиха фуражките си и също едновременно пречупиха от вълнение лачените им козирки. Рейсът премина като запокитен камък през градчето, профуча край високите димящи комини на торовия завод и пое по шосето. От двете страни се нижеха горящи есенни стърнища, а шумата в канавките политахе увлечена след рейса и после дълго и тъжно се рееше над асфалта. Когато рейсът спря в областния град, двамата младежи слязоха да се разтъркат и да пият по една боза в павилиончето отсреща. От бозата черните им мустачки светнаха като ваксани. Не щеш ли, оказа се, че по-встрани има и стрелбище. За да си пробият път до него, наложи им се да минат през цяло котило ученички. Двамата младежи едновременно взеха две пушки, гръмнаха и в един и същ миг два ореха се пръснаха встрани. Ученичките ахнаха и червените им устица разцъфнаха като макове. Младежите запалиха по цигара, за да се спасят от обзелото ги вълнение. Пъпките по вратовете им се наляха с кръв. В остриганите им глави светна залезът. С войнишка стъпка те поеха към рейса. Ученичките дълго им махаха отвън, крещейки една през друга, че ще им дойдат на свиждане. Скоро се стъмни. Край прозорците прелитаха снежинки, но двамата войници бяха толкова изморени, та не виждаха и не чуваха нищо. От пълните им юношески устни беше останал само по един зараснал белег. Седалките поскърцваха от тежестта на телата им. В рейса остро миришеше на войнишка пот. Утрото дойде ненадейно и полепна като блед пушек по стъклата на рейса. Към пладне, когато слънцето вече прежуряше, рейсът ненадейно спря в центъра на някакъв град. Войниците, невярващи и замаяни, слязоха долу и тоз час се озоваха в пещта на огромен панаир. Те веднага удариха по две бири и гърлено се засмяха. Тесните им цивилни дрехи пращяха по всички шефове от напора на бесните им тела. Две хубавици се загледаха в бичите им вратове и прихнаха с очи. Виенското колело в средата на площада се въртеше с пълна сила. То вдигаше хората до възбог и после ги сваляше долу. Цялото разстояние от небето до земята вреше от неистови крясъци, фойерверки, перушина и смях. Двете хубавици пицяха заедно с всички, горе в небето се смееха, долу в сянката плачеха, а в промеждутъците изсмукваха и сетния дъх от гърдите на двамата си кавалери. Рейсът потегли едва следобед, огласян от бебешки рев и замрежен от върви за простирание на пелени.

Чак привечер двамата мъже успяха да разхлабят въртовръзките си, да се отдалечат встрани и да забравят грижите си с по чаша пиите. Залезът беше твърде далеч и твърде обикновен, за да ги разчувства. Но все пак разговорът им затихна като акорд на пиано. Рейсът отдавна пътуваше между нескончаеми редици сгради, потънали в сън. Жълтите очи на светофарите мигаха като бухали в черната нощ. Сивият изгрев разграфи пейзажа на квадратчета. Рейсът спря в някакъв опушен мразовит квартал, хлапетата на двамата мъже изтичаха по тясната пътечка между седалките, махнаха за чао и скочиха долу. Лъскавите им косички светнаха като искрици и мигом се изгубиха. Двамината преглътнаха сухо, потупаха се по джобовете за цигари, но веднага се сетиха, че отдавна не пушат и даже помолиха шофьора да включи климатичната инсталация, за да се проветри от спомена за цигарения дим. Сетне потънаха мълчаливо в меките кожени седалки. Жените им отзад бяха привършили с гле-

дането на кафе и в блуждаещите им очи можеха да се разчетат изсветляващите контури на някакви несбъднати надежди. После те двете започнаха да си разменят рецепти за кексове, икебани и гимнастики. Нощта настъпи неочаквано и край стъклата на автобуса плъзнаха цветовете на огромни неоновии реклами. Белите коси на мъжете се боядисваха ту в червено, и тогава кръвта им изреваваше, ту в зелено, и тогава започваха да се сецат за забравени химически формули и отдавна доказвани теореми, ту в синьо, и тогава те едновременно надигаха по една паница с димящо овче мляко, плахо издихвайки дебелия като кожа каймак навътре, ту в жълто, и тогава си спомняха бебешки думички, зарити от пластове време, и очите на млад мъж и млада жена, които се надвесват над тях. А после рейсът изведнъж се понесе стремително по една осветена от луната магистрала и край стъклата започнаха да отхвърчат като изстреляни назад огромните хилядоволтови улични лампи, те и само те, един непрекъснат мегапунктир, заедно с космическото жужене на гумите по гладкия асфалт, мъжете се обърнаха, но жените вече ги нямаше, сигурно бяха слезли отдавна, на коя ли станция бяха слезли, имаше ли изобщо станция, все едно – старците не знаеха това или вече не можеха да се сетят, а рейсът летеше по лунната магистрала, летеше напред и само напред, като болид, като откъсната от орбитата си звезда. И толкова по ненадейно беше спирането. Старците се сепнаха и в първия миг така и не разбраха какво е станало. Но когато шофьорът въздъхна и ги подкани да слизат, те не се подвоумиха, а поеха с несигурните си крака към вратата и хладното нощно поле изведнъж ги отрезви и ги подмлади. Изтръпналите им крака трудно намираха пътя, но после все по-уверено ги поведоха напред. Зад тях рейсът обърна, пневматичната врата се затвори с гълъбов шепот и светлините му скоро се изгубиха. А двамината с всяка крачка усещаха кръвта в жилите им да се размразява, скрежът наоколо започна да дими и цялото поле да просветлява, а когато стана достатъчно светло, старците изведнъж разбраха, че се намират на едно малко като огледалце площадче, едно куче стоеше като забито в сребърния влажен прахояк и сякаш всеки момент щеше да се затири към тях и да помирише твърдите ръбове на детските рани по коленете им, но все не го правеше; няколко кокошки стърчаха смахнато по-нататък, вперили в двамата по едно лъскаво глупаво око, и все пак старците веднага забравиха за всичко, когато зърнаха в млечната мъгла неясните контури на някакъв допотопен рейс със стълбичка на задното стъкло и нека Бог да им прости, че накрая не издържаха и на тъгдък се понесоха към него.

Царицата на пчелите

Всяка нощ лежахме с жена ми един до друг на кревата и се взирахме с широко отворени очи в тъмното. Ела по-наблизо, молах я аз, но тя поставяше дясната си длан върху гърдите ми и винаги казваше: Не бива. Нали знаеш, че не бива. Макар че беше тъмно като в рог, аз сякаш виждах уплашените й очи, които също ме искаха, но страхът й беше хилядократно по-голям. Никой няма да разбере, дрезгаво й шепнех, а тя плачеше и чак след много време ми отговаряше, чак тогава, когато вече бях започнал да целувам мазилката на стената. Ти не ги познаваш, казваше тя, те всичко научават, рано или късно.

Накрая заспивахме, така или иначе заспивахме. Жена ми потрепваше в съня си като водно конче, а аз си мислех за кожата й с цвят на мед, за красивите й очи, за червената й коса, която навремето толкова обичах да галя, за гладките й крака и ръце. А после сънят прииждаше като потоп.

На сутринта се правехме, че не помним нищо. Мълчаливо изпивахме по чашка кафе и после се разделяхме, допирайки скришом миглите си. Когато тя беше вече далеч, аз извиквах подире й: „Днес е твой ред да видиш детето!“ и въпреки разстоянието усещах нейната гореща благодарност. Всъщност трябваше да се редуваме, но аз винаги й подарявах своя ред. Часът за свиждане с детето беше най-голямото събитие за нея през деня. Аз, разбира се, също бях ходил няколко пъти в детския дом, но синчето отдавна беше ме забравило. То чинно седеше до мен на пейката в определеното за свиждане пространство и търпеливо чакаше да изтече задължителното време. Накрая с гонг оповестявах края на свиждането. Една висока жена с черно-златна престилка строяваше децата и те поемаха с песен по идеално подрязаната трева навътре в огромния двор. Предпочитах жена ми да ходи на тези свиждания, а после дълго да ми разказва за всичко: за всяка думичка на синчето, за всяко негово движение, за всяко негово косъмче. Разказите й бяха толкова красиви, че за миг създавах един друг свят, който ми беше много по-нужен от истинските спомени.

Вечер, преди да си легнем, гледахме телевизия. Телевизионната програма продължаваше от осем до десет. Често излъчваха репортажи от детските домове или от училищата-интернати и ние жадно се взирахме в чуждите деца. В десет токът угасваше и ние си лягахме. Аз хапех пръстите си и се мъчех да не продумам, но накрая започвах да се моля: Ела до мен! Молах се дрезгаво в тъмното, а жена ми докосваше с дланта си гърдите ми и казваше: Не бива. Аз мълчаливо се обръщах и допирях устните си до стената и дълго целувах грапавата й повърхност, чак докато не се сринеха в главата ми потоците вода.

Така и не обърнахме внимание кога дойдоха първите пчели. Забелязахме ги чак когато плътно бяха покрили перваза на прозореца. После те изчезнаха и почти ги забравихме, но след няколко дена дойдоха пак и този път бяха много повече; накацах на гроздове по перваза, заляха стъклата и цял ден стояха там — застинали в привидно неподвижни златисти купчини. Привечер излязох да се разходя: разходките по двама бяха забранени. По пътя си срещнах самотни мъже или жени, които се мъчеха да изглеждат радостни. Аз също внимавах по лицето ми от време на време да се появява усмивка. Когато се прибрах, цялото жилище беше пълно с пчели. Те застилаха стените и тавана и от това страшно жужене косата ми настръхна. Жена ми лежеше на кревата, облепена от главата до петите с пчели. Аз я гледах с ужас. Изведнъж по невидим знак пчелите се вдигнаха от нея и аз видях, че тялото й е стегнато в черни и златисти ленти. Косата й беше силно опъната назад, красивите й очи бяха станали леко кривогледи. Не знаех изобщо дали ме вижда. „Ще трябва да си тръгваш, мили мой“, изведнъж продума тя. „Те много скоро ще започнат да те жият. Аз ги помолих да не те убиват и те обещаха. Не губи никакво време. Сбогом, мили мой. Беше ми хубаво с теб“. „Какво става?“, попитах аз, но изведнъж въздухът се люшна и аз усетих първите леки убождания. „Тръгвай си!“, пак каза тя и аз забелязах, че вече говори по-трудно. „И не питай за нищо.“ Аз понечих да се опра на стената, но ръката ми потъна в черно-златната каша и веднага стана огромна. Почти в несвоят отворих вратата и излязох залитайки навън. През надутите ми устни не можеше да се отрони звук. Едва виждах. От слепоочията ми течеше кръв. Пчелите ме гониха донякъде и ме оставиха. Аз седнах на един каменен бордюр и изпитах слаба благодарност към тяхната безгранична честност.

На 3 септември лятото се върна.

– Хайде на бас, че Грета е най-голямата курва от трите? – усмихнат до уши, каза Теди.

От лесидренската къща на Козела се бяха прехвърлили в резиденция „Ангор“ и наблюдаваха Оливия, Грета и Нели, излежаващи се по монокини във финската яхта-катамаран на стотина метра от брега.

– Ще загубиш, малкият! – мрачно подхвърли Козела, но Валериан побърза да смени темата.

– Мирише на военен положение! – високо, отчетливо, като от трибуна, произнесе прокобата си. – Ако съдя по БЗК, Минералбанк и Агробизнесбанк, задава се ефектът на доминото.

– Нали ние сме на завет, Вал – безгрижно подхвърли Теди. – Военните не могат да предприемат нищо, без да рефлектира върху ескадрона.

– Не съм сигурен – все по-мрачно звучеше Козела. – Армията по традиция презира полицията. Не би изпуснала удобен случай да ни натрие носа.

– Еби им майката на тия партенки, Козел! Има ли заговор, ще стигне до мен... Минирал съм държавата с „Уши, нос и гърло“ – Теди се протегна лениво, сладостратно, чувстваше се удобно в тялото си и несъзнателно му се наслаждаваше. – Че са курви, курви са, но мойта е баш курвата. Бас на хиляда долара.

– Нели не е курва – тихо каза Императора.

– Добре де, не е. Света Тереза е... Какво ще кажеш за литовката, Козел? Ще прежалиш ли хиляда зелени?

– Ако не си затвориш плювалника, ще ти го затворя аз! – пепелявосив изсъска Козела.

Теди вдигна безгрижно рамене, усмихна им се приветливо и преди да се прибере в къщата, подхвърли през рамо:

– Отивам да спя, момчета. Вие тук можете да се обзалагате коя от вашите курви е по светица. Аз съм наясно.

Козела и Императора мълчаха дълго, много дълго.

– Забрани му да говори по този начин... – започна Императора, но Козела скочи, изкрещя едно: „Ти му забрани!“, хвърли се в язовира и с нервен кроул отпраши навътре. Плуваше далеч от партньорите си, но и от трите курви, които се заливаха от смях и тресяха цици върху катамарана на Императора. В този момент те се ловят на бас

кой е най-големият идиот... мислеше той, докато пореше водите към брега на Огняново.

Депутатът от БЗНС „Никола Петков“ Ваньо Стоилов се събуди след тежко препиване. Жена му беше отишла на работа, децата му в „Янев скул“

– частно училище, за което плащаше луди пари в долари, тъща му бродеше някъде из пазара или клюкарстваше с бабичките в „Западен парк“. Ваньо включи кафе-машина, облече халат върху пижамата и слезе до пощенската кутия за вестниците. Рядко получа-

ваше писма, но днес между пресата имаше две. Едно от Канада, за дъщеря му, другото за него. Прибра се, запали цигара, сложи очилата, взе официоза на партитята, писмото и влезе в клозета. Този ритуал се повтаряше всяка сутрин, но днес щеше да трае дълго. Беше махмурлия, болеше го глава и нямаше намерение да ходи в Парламента. Да го духат! И без това предстояха дебати по Закона за образованието, авторското право и преференциите върху националния културен продукт. Нито познаваше материята, нито го интересуваше. Той беше агроном и щеше да умира от скука още един, кой ли пореден, парламентарен ден... Отвори писмото и замръзна.

Господин Стоилов, като депутат от Добричкия изборителен район вие трябва да поискате от местната управа да отпусне 500 000 тона пшенично зърно за нуждите на МО. Убедете областния управител и кмета, че сделката е конфе-денционна и цената на тон не бива да превишава цената на тон зърно за посев.

Благодарим предварително!

ЖИТ Интернешънъл

Подписи нямаше, но не можеше и да има. Под фирмата обаче имаше изписан един знак, наподобяващ британското знаме на „Юнион Джек“, както му викаха на Островите. Ваньо Стоилов остави бележка, че ще отсъства два-три дни, избръсна се, качи се в колата и замина за Добруджа.

H. Gendron
97.

– Сенатора Петров?

– На телефона, генерале – Петър Петров от РДП познаваше гласа на Козела и го втрисаше до херпес и шеметни четирийсет градуса температура, щом го чуеше. – С какво мога да бъда полезен?

– На Калотина ще пристигне влакова композиция с пшенично зърно. Обявено е за фуражно с адресат Цариброд. Трябва да се промени делегацията веднага след границата.

– Направление? – със сухо гърло попита депутатът.

– Брюксел. Свърши тази дреболия и се обади да пием по едно уиски... – после прозвуча сигналът на свободна линия.

* * *

– Какъв е кярът? – попита Теди.

– Около два милиона зелени.

– Три милиона, двеста четирийсет и шест хиляди долара – Императора вдигна глава. Изглеждаше спокоен, сериозен, излишно делови. – Обади се на посланика, Козел!

* * *

– Кики, генерал Жаров съм. Працам ти авал за един милион и половина долара от сметките на „ЖИТ Интернешънъл“ в „Банк де Валон“ – Брюксел. Трябват ми сто покер-автомата и десет билиардни маси, тип руски. Изпрати стоката в Улан Батор през Шанхай на сметка 08091964 в Националната банка на Монголия. Това е всичко. Жълтите са луди комарджии. Вали ли? Тук все още е циганско лято... Синът ти е окей. След ШЗО ще го изтегля при нас. Да стиска зъби още четири месеца!

* * *

– Набъбва ли мехурът? – невярващ на ушите си, попита Теди.

– Около дванайсет милиона, малкия – отново се намеси Козела, но нетърпящият импровизации Император нанесе корекциите си.

– Шестнайсет милиона и двеста хиляди долара, Козел... Кой беше посланикът в Улан Батор?

– Педераста! Заснехме го да духа на един педдал в Хасковските минерални бани. Владимир Стоянов Цеков.

– Да купи за пет милиона самур, норки и сребърна лисица ... Ще ги изпратя в Турку – Финландия за шуби. Конфекцията ще доставим в Мексико през Канада.

– В Мексико няма сняг, Императоре! – каза Теди.

– Сняг не, но сноби колкото искаш – Велериан Изов уморено разтърка очи. – Затвори ли се цикълът, петстотин хиляди тона зърно ще се превърнат в шейсет и два милиона долара.

Операцията вървеше безупречно, милионите се рояха до момента, когато трябваше да бъде заверено авизото в българската легация във Вашингтон и парите преведени на Комерсиална банка „ЖИТ“ или „КБ ЖИТ“ – София. Чиновникът, който уреждаше разкешването, набра един телефон в София.

– Лозев слуша – чу съннения глас на генерала.

Павел Сяров, майор от контраразузнаването, разказа на шефа на Легиона на честта и националното спасение (ЛЧНС) текущата далавера на „ЖИТ“.

– Седемдесет милиона зелени шефе! Само луд ще ги остави в ръцете на тези бандити.

– Прав си, Пол! – разсънен каза Лозев. – Задърж пет милиона. Отвори сметка в Атлантисити. Другите ги преведи с авал по менфрейма в Бургас. И потъваш дълбоко. Ще ти пратят хамъри, подполковник Сяров!

– Време беше за това историческо производство, господин генерал. Ще се „гмурна“ в Онтарио... Установя ли се, ще възстановя връзката.

* * *

Император Валериан преседя две денонощия пред компютъра си. Беше краят на октомври, хладно, но в „Ангор“ работеше локалното парно, Нели учеше английски по метода „Александър“, Макака охраняваше резиденцията дискретно и сигурно като Уиндзор, Козела поддържаше равновесието в структурите, така че можеше да се съсредоточи и да потърси истинските причини за провала на финансовите си операции. Беше започнал три паралелни обходни фискални удара, които трябваше да донесат валъори за над сто и двавет милиона долара в „КБ ЖИТ“. Схемите бяха изпипани перфектно, защитени и с реални парични маси, и със солидни гаранции от супер банки, но като картонени кули рухваха в последния миг преди разкешването и „ЖИТ Интернишънъл“ понасяше фантастични загуби в навечерието на неговата приватизация. Императора се принуди да поръча огромни количества хероин и да прибегне до суперрискове, за да компенсира загубите от финансовите операции, но от единайсет, осем трафиканти бяха заловени, паралелните потоци пресъхваха, все потрудно беше да контролира лоялността на доставчици и посредници, разходите по поддръжката на холдинга бяха огромни, неоправдано разточителни, и ако не вземеше бързи мерки, много скоро щяха да се озоват пред несъстоятелност. „ЖИТ“ не беше завод, а ганстерска формация, не можеше да обяви фалит дори фалирала, а това значеше нова грабителска война... Война до пълно изпомпване на конкурентните банкови ресурси, до пълно изстребление на конкурентите за

изкупуване на трите основни гейзера за пари – „Балкантурист“, „Житомел“ и „Нефтохим“.

Някой подмолно удряше балтията на „ЖИТ Интернешънъл“, но кой и как?... Второ денонощие отговорът му се изплъзваше.

Императора се вдигна уморен, взе изстиналото си кафе и излезе от кабинета.

– Нели!

– Тук съм, Вал. В зимната градина.

Завари я да подрежда разсади. Беше в кал до лактите, но сияйна и красива като розите си. Отпусна се на парапета, запали цигара все още съсредоточен и откъснат.

– Уморен ли си?

– Пуши ми главата – неопределено отговори той. – Гладен съм, пие ми се... искам да се натряскам като животно и да спя три дни.

Нели вторачи загрижен поглед в него, отиде да се измие, хвърли хирургическите ръкавици в коша за боклук и обви с ръце врата му.

– Мога ли да ти помогна, Вал? Виждаш ми се угрижен и разтревожен.

Императора поклати глава.

– Специфична банкова материя, скъпа. Трябва да се справя сам... или да потънем всички.

– Мога ли да попитам какво стана с генерал Токев?

– Убиха го – по инерция отговори той. – Вълка и Бесния все още имат действащи убийци.

– Катя ли ги насъсква?

– Сигурно... Майната й, веднъж да мине делото и ще я завра...

Нели запуши устата му с длан.

– Внимавай с Козела, Вал. Имам лоши предчувствия... Страх ме е от този тип, скъпи. Парализирам се, като го видя.

Императора се усмихна уморено.

– Козела е моят най-близък сътрудник, Нели. Делим и отговорности, и опасности като братя. Ако някой ми пази гърба, това е именно Козела.

– Докато проникне в банковите операции, Вал. Тогава ти ще бъдеш първата му жертва.

* * *

Козела, подозрителен като всяко ченге, беше минирал с микрофони всяко помещение и на „КБ ЖИТ“, и на „Ангор“, и всяка сутрин прослушваше разговорите на императора. Обожаващ подозренията си, той беше длъжен да ги предчувства и проверява. Права е мръсната му курва!, помисли той, очакващ отговора на императора.

Отговор не последва.

* * *

– Господа, да огледаме трезво политическата ситуация – Лозев откри събранието на легиона. Присъстваха трийсет и шест офицери от подбрани поделения в страната, Мишел, Поета. В дъното на заседателната зала на Военния клуб в Сливен беше седнал Бъстър Китън. Носеше слънчеви очила, шал през устата и беше вдигнал яката на шлифера като Хъмфри Богарт в детективските филми от 30-те години. – СДС избра млад, умен и енергичен адвокат за свой кандидат в президентските избори. Петър Стоянов е може би първият умен ход и печеливш коз на синята коалиция. Съгласни ли сте?

Никой не изрази гласно съгласие, но и никой не се нае да противоречи. Лозев си пое дъх и продължи:

– БСП е на път да се препъне от формални съображения. Ако Конституционният съд не признае Георги Пирински за български гражданин и го касира, ще трябва спешно да бъде лансирана нова фигура. Най-вероятно Александър Томов. Лупи Вълка има малко шансове срещу Петър Стоянов, а и Жельо Желев е притихнал като котка в храстите и чака деня си. Вече се оформя политическата сила, която ще издигне кандидатурата му в последния момент и той ще се появи като претендент за трона на „Дондуков“ 2. Ако БСП загуби президентските избори, а по всичко изглежда, че именно така ще стане, ще трябва да се примирим със сдаването на властта. Химери. И парите, и оръжието, и кадрите са в нея. Въпреки изумително некадърното управление на Виденов и компания, електоратът все още е червен... Тогава какво следва. Парите, оръжието, офицерите и народът – с БСП, а властта – в СДС, така ли?

Сред офицерите избухна весел смях. Лозев също се усмихна, макар че беше напрегнат и не му беше до смях.

– Вярно, че е смешно господа, по-лошо – страшно е, а ако не вземем спешни мерки, ще стане трагично. Какво предстои? БСП не признава президентските избори под някакъв претекст. Анулира ги, предизвиква парламентарна криза, разпуска Народното събрание и до свикване на ново Велико народно събрание оня малоумник Жан Виденов управлява страната едновластно. Представяте ли си какво ще стане, ако се обяви за диктатор? Ужас! Пълен провал. Тогава турското робство ще ни изглежда розов сън! А това ще стане, господа, ако ние, войската, не вземем спешни мерки за спасение на държавата от властолюбци, престъпници и корумпирани политици.

И в тази книга всичко започва и завършва със смъртта. И тъй като, както обикновено, винаги има два потока от събития – явния и тайния, две истории – явната и тайната, в книгите на Христо Калчев разказът за смъртта начева от „войните“ в „подземиата“ на обществото. Това е външният сюжет. Чрез него се разказва и още един – сюжетът за „подземиата“ на ирационалното. То в съзнанието на персонажите е истинската причина за всичко, което става в книгите. В този смисъл повествованието е нещо като непрекъснато отваряне на „черни кутии“. И така, събитие след събитие и авторът, и четящият спират озадачени

някъде там в тъмнината. „Япончик“, ние сме малка страна. Вие присъствате тук под най-различни форми сто години, стига! Моля, не ни освобождавайте от никого повече! Не ни учете как се прави царство, революция, социализъм и прочее. Забравете маниашките великоруски, имперски претенции. Нямайте работа тук, Япончик. В България можете да се върнете единствено на танкове. Но и това време мина! Дай боже да е завинаги. Нареди на твоите авганци да приберат оръжието и заповядай у дома като мой скъп гост. Не знам дали съм роден пълководец. Съмнявам се, но няма да допусна да ни превземете. Виж, в това не се съмнявам за миг. „Войната“ е състояние на психичното. „Борбата“, насилието, с които се постигат цели е част от стара, престара история, разказвана много и много пъти. Натрупаният в „подземиата“ на съзнанието опит в тези три книги разказва тази история, според това както тя изглежда да е в края на 90-те години в източните части на Европа. Публицистичното внушение е много силно, както и ефектът на масовия прочит на текста.

„Войната“ се води между мафиите – тази, която е била, и тази, която се е създала: между тази, която е „родна“, и тази, която е вече „чужда“, руска: между силни и героични мъже, професионалисти, самотници, както печелещи често, така и губещи всичко. Така „тайната“ история, според автора е истинската история, а още по-истинската история е тази и това, което е психично чувство, преживяване, импулс, ирационално усещане в съзнанието на персонажите. В не-

щастиято си и в тъмнината си те са равни. Равни са и в смъртта, която са признали още тук приживе. И в тези съзнания проблясва понякога нещо като спасителен импулс, нещо като пробудена съвест, инстинктивно, както е според природата на човека, но нищо повече от това. Тайната на смъртта е по-голяма от тайната на живота.

Авторът е определил повествованието си като „роман“, като „вулгарен роман“. В българската художествена проза такъв не е бил писан. И ако изходим из латинските значения на словото *vulgaris*, то този роман би следвало да бъде „простонароден“, от една страна и „долен,

„просташки“, „груб“ – от друга. Нещо, което съпада с романовото писане въобще и като намерение, и като практика, защото първоначално „романи“ били назовавани тези литературни произведения, които били писани на някои от романските езици и в които се е разказвала някаква история за любов. По христоматийно известните примери в това повествование някой обиква някого, но този някой не отвърща на любовта, а когато тя у него начева да се разгаря, то тогава първи обикналият вече не обича. Или пък любовта е взаимна, но се появява трети, който или вреди, или по някакъв начин променя ситуацията и така вариантите могат да са най-различни, персонажите също, събитията да стават в историческо, социално или психологическо пространство, но винаги А обиква Б в романа и тази така проста формула пренася опит чрез символиката си из живия живот във възможните светове на литературните текстове. Опитът за това как чрез любовта отново и отново се създава животът. Или по думите на Оскар Уайлд в края на драмата му „Саломе“ „тайната на любовта е по-голяма от тайната на смъртта“. Значението и остротата на метафората „вулгарен роман“ на Христо Калчев тръгва оттук.

В романа въобще и четящият, и пишещият преживяват чрез своето интелектуално, емоционално, нравствено и духовно време колебанията на ставащото в текста между живота и смъртта. Изглежда, в това е романовото време – между живота и смъртта.

Така още първият български роман възпроиз-

* Калчев, Христо: Нерон Вълкът, Вулгарен роман. С. 1996 г. Калигула Бесният. С. 1996 г. Цикълът на Месалина. С. 1996 г.

H. Gendron
97.

вежда романовата структура за любовта, чрез символи именува живота и смъртта. Литературните убийства в текста са твърде много, както и героиката, а Вазов е Писател и книгите му са част от българския литературен канон. Смъртта е жертвена, което не прави романа „вулгарен“, въпреки че е „простонароден“, „масов“ и ефектът на четенето му е предназначен за масовия читател, така както се чете и до днес.

Българското романово време, както се знае е след четиридесетте години на века. И само едно следва да се отбележи, което не е за пренебрегване в романовите книги, приети за канонични – героичното, героиката, са неотменна част и присъстват по различен начин в различни при това български текстове – и в „Под игото“, и в „Тютюн“, и в „Антихрист“. А героиката и воюването обикновено са свързани помежду си.

Вероятно това е не само българско, а в по-широк план и южнославянско явление в литературата, защото героичното може да бъде преживяно и в четенето на съвременни сръбски автори („висока“ литература) и при слушането на сръбски градски фолклор. Героичното като мислене и поведение препраща към митове, към живот чрез и в митове. По друг начин казано, към живота чрез и в свръхестественото, в сказанията, във вербалните светове, които могат да бъдат, по моделите на възможното, възпроизведени в реалността.

И ако се върнем към българските романи след 40-те – 50-те години и към тяхната героичност, то следва да отбележим, че героиката е изцяло менталността от източната част на Европа. И с познатото намерение да се построи земния рай в границите на този единствен земен живот. Ако някой е виждал душа на космонавтите на космическа изложба в Москва, то той не би могъл да не забележи и се удиви от това, че водата в прозрачния цилиндър-душ се впръсква от прахосмукачка „Ракета“. Цялото това чудо лети и героично работи в Космоса. Но тук нещата имат изглежда по-дълбока история, защото също така в Кремъл може да се види т.нар. „Цар Колокол“, най-голямата камбана, лята, както казват, в света – поради това, че е толкова голяма никога не е бил чул нейният звън, но е осъществяване на героична идея.

Какви ли не още героични неща не биха могли да се изброят и за които живелите в тези времена с лекота ще си спомнят.

И ако отново се върнем към българската литература и си спомним, че литературата, освен всичко друго е и форма на духовен живот, социална форма както за пишещия, така и за четящия, които благодарение на нея, на литературата са в общение, то съмненията в героиката като менталност и философия на обществото наче-

ват със зрелите работи на Йордан Радичков („Свирепостта“, „Барутен буквар“), където чрез гротеската като крайна форма на смеховото в героиката, според механизмите на смеха, така както Анри Бергсон ги описва, става смешно. Явлението „героизъм“ се унищожава в и чрез текстовете и в духовния свят на тези, които са във взаимна връзка и общуват чрез текста – пишещия и четящия. Тези послания, отдавнашни при това, на „високата“ литература явно не са стигнали до съзнанието на „масовия“ читател. А после в 80-те – 90-те години гротескно е писането на Евгени Кузманов, Виктор Пасков, Алек Попов. Гротескното писмо като че ли най-се „чува“ сред литературните текстове. А от друга страна „властта“, „героиското“, новата героика са проблеми, които се мислят и художествено представят и ново назовават чрез нови и нови образи и символика. Впрочем и „властта“, и парите, и упражняването на властта като социална воля са друг, много траен проблем в литературата ни, тъй че Христо Калчев преназовава една трайна проблема и довежда до крайност гротескното писане. Изглежда по-гротескно от това, което той е направил е рушенето на белетристичната форма. Това той донякъде и постига, защото писмото му ползва похватите на драмата и кинематографията.

В началото на 90-те години струва ни се, започна осъзнаването на литературните текстове като принадлежащи към „високата“ или към „масовата“ литература. Подобно разграничение има своя смисъл дотолкова, доколкото текстовете, писани след 90-те години, по прагматика са различни от тези, писани след 40-те години до това време, когато подобно разграничение не е било употребявано. Но не значи и несъществуващо при смяната на художествените системи.

Христо Калчев търси общението с масовия читател, ефекта на четенето. Влиза в конвенциите на общуване с текст такива, каквито те са установени в сегашно време. Той разказва любовни истории, „вулгарни“ според намеренията и целта си, няколко романа в романа, и които истории като сюжет и като намерение са все в усилията да се създаде отново животът. Събитията, които се развиват в ирационалното време на персонажите са по-важни. Из тези дълбини на психичното начева всичко, което продължава и във външния живот. Тези човеци са познали смъртта още тук, приживе и вероятно и поради това, че предварително нищо не са знаели и за живота, и за смъртта. По един свой начин са разчели и приложили героичните митове, героичната обществена менталност, повярвали са я и, защото друго не са и видели, приели са я като своя и я прилагат в света. Те постигат смъртта, живеят в нея в дълбок ирационален копнеж по

живота. И като че ли в себе си те не са толкова лоши хора, а са и социални страдалци. Родителите им са бедни работници, погубили живота си в мини и фабрики, и персонажите в книгата, поне тези, които са „свои“, не искат да стане с тях това, което е станало със семействата им, достатъчно основателен социален мотив за „обществена“ деятелност. Те са добри синове – обичат сестрите си, майките и искат тяхното благоденствие и добър живот. Те са родолюбци – горещи при това, и с кръвта си защитават своето отечество. С героичния си дух, с фантазията и изобретателността си. Без школи и без учение, без знание на езици учудват свръхпрофесионалистите по света. Те мразят Русия и руснаците, мъже са на риска и на смелостта. Верни са и на избраната от сърцето им жена. Някъде в дълбините на съзнанието им проблясва и усещането за доброто и за злото. Идеалът на бедните да станат богати чрез властта в тези книги се постига най-героично и чрез насилие. Персонажите не знаят друго състояние, освен състоянието на война и героиката в нея и в тази логика те следват – бидейки герои – да живеят със смъртта.

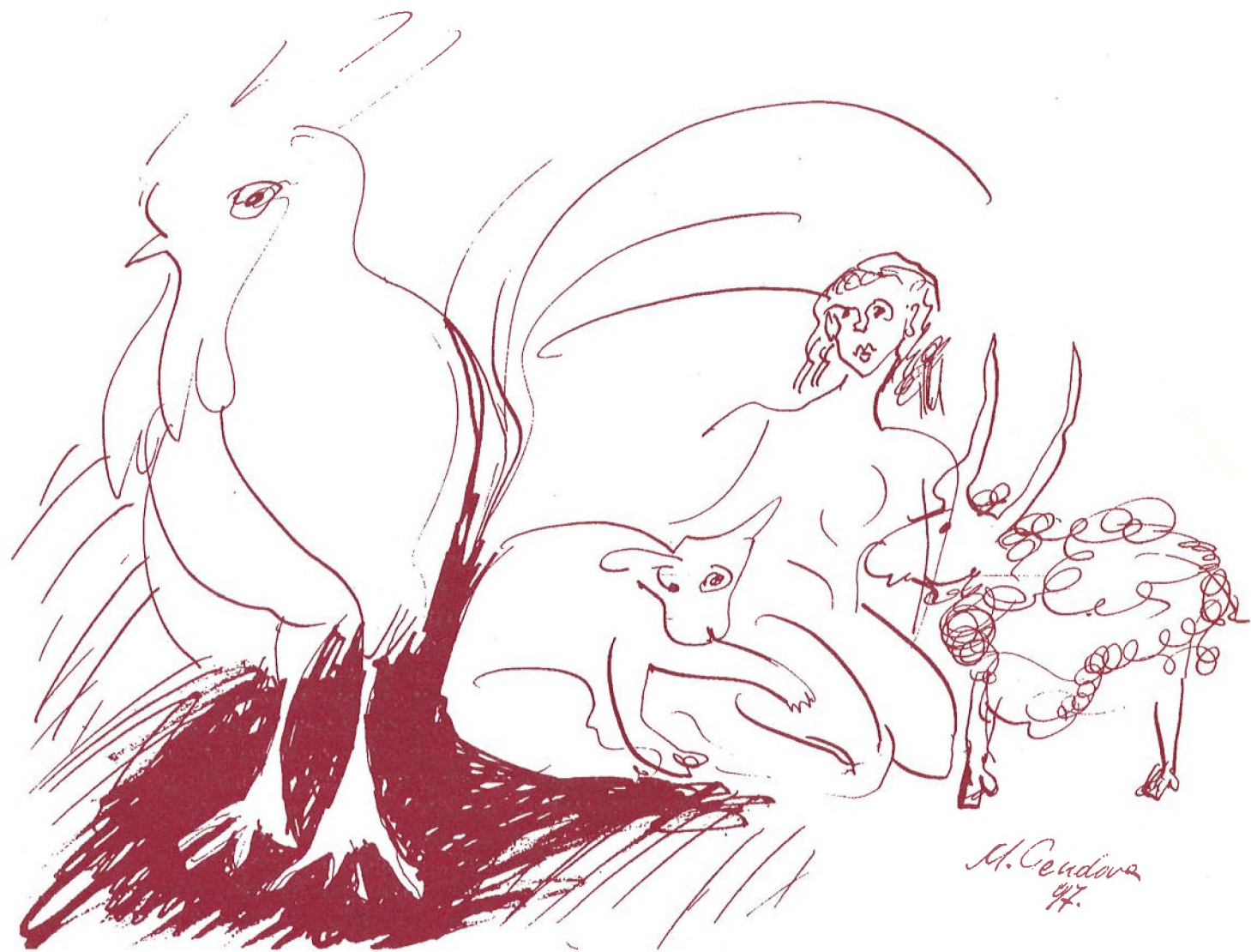
Авторът показва удивително познание за ястията, колите, марките алкохол, тъмните очила, костюмите на героите от този свят на „подземието“. И проблемът в книгите е: поради какви социални причини, поради каква обществена

менталност се е създадо „подземието“ и защо там и чрез него се строи тайната история. И какви са тези, които я създават, какви са безкрайните пространства на насилието, волята за власт и постигнатото овладяване на благоденствието в границите на този тук живот.

Много често в хода на своето историческо развитие българските литературни текстове имат и поучителен характер. Христо Калчев, чрез средствата и на масовото писмо – такова, каквото то е като някакъв социален език, имащ своята прагматика в 90-те години, постига тая поучителност. Някога Любен Каравелов в края на своя обществен път призовал към учение, вместо революции. Това било в разрез с героичните представи, с героичната менталност на съвременността му и тъй като в историята нравствената неудача е това, което най-лесно се забравя, то като че ли много често ситуацията в общия духовен живот следва да бъде връщана към онова познато изречение на българските литературни текстове от края на XIX – началото на XX век, в което се пита **какви храмове бихме могли да построим ние, ако първо не сме построили храма в себе си.**

В книгите на Христо Калчев липсата на тази мисъл показва всичко това в неговия най-краен вид.

ХЕМУС

1997/4

Списание за обществен живот и култура